

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NILS STENSEN.

ET MINDESKRIFT

AF

A. D. JØRGENSEN.

KØBENHAVN.

UDGIVET AF SAMFUNDET TIL DEN DANSKE LITERATURS FREMME.

BIANCO LUNOS KGL. HOF-BOGTRYKKERI.

1884.

INDHOLD.

	Side
I. Hjemmet og den første ungdom. 1638—60	1.
II. Opholdet i Holland. 1660—63	21.
III. København, Paris og Florens. 1664—66	64.
IV. «Omvendelsen». 1667	105.
V. Geologi og theologi. 1667—72	132.
VI. To år i hjemmet. 1672—74	161.
VII. Nils Stensen som præst og biskop. 1675—86	188.
Anmærkninger og henvisninger	215.

I. HJEMMET OG DEN FØRSTE UNGDOM.

1638—60.

Fra Kødmandergades nordside førtes der henimod reformationstiden et lille stræde op imod Sankte Klaras kloster og kapel. Grunden, hvorpå det var udlagt, tilhørte borgemesteren Albrekt van Gok, og de syv boder som han opførte langs dets østlige side, opkaldtes derfor efter ham; senere hed de i almindelighed Klareboderne. På grunden vest for strædet, som var et halvt hundred alen bred ud til adelgaden og omtrent tre gange så dyb op til det bagved løbende Pilestræde, var der lige på hjørnet (til Kødmandergade) opført to boder.

Hundrede år efter fandtes der på dette strøg forskellige større adelsgårde. Albrekt van Goks ejendom tilhørte nu den rige Frans Lykke og efter ham sønnen Kaj Lykke til Rantzovholm; grunden vest for strædet ejedes af Otte Brahe til Torbenfeld, nabogrunden af Klavs Då til Ravnstrup osv. Otte Brahes ejendom med sin store have hjemfaldt 1625 til kongen for gæld, men tilskødedes strax efter Tage Thot til Eriksholm, lensmand på Sølvborg i Bleking.

Ved siden af disse adelsgårde og indesluttede af deres grund lå de mindre borgerlige huse. Klareboderne var udlejede til håndværkere, og i hjørnestedet mod vest, som var helt omgivet af Tage Thots gård og have,

boede selvejeren Sten Pedersen, der drev en dobbelt forretning som guldsmed og vintapper. I grundtaxten for året 1661 vurderedes dette hus med grund til 300 rdl., Tage Thots til 1700 og Kaj Lykkes med Klareboderne til 1800 rdl.; til sammenligning kan anføres, at regensen stod til 1500 rdl.

Under disse omgivelser var det den berømte naturkyndige Nils Stensen, Sten Pedersens søn, voxede op. Han var født her nyårsdag 1638, godt to år efter at den ikke mindre berømte vintappersøn Peder Schumacher var kommen til verden skråt overfor, på hjørnet af Løvstræde.

Sten Pedersen var ikke mere nogen ung mand, da denne søn blev født ham. Alt 24 år tilforn fødtes hans søn Johan, uden al tvivl i et tidligere ægteskab. Han dimitteredes 1632 fra Roskilde skole og var derpå i 3 år som student i huset hos sin privatpræceptor Jakob Madsen; derefter drog han udenlands, til Holland, hvor han blev indtegnet i universitetets matrikel i Leyden den 19. Juni 1636 som literarum studiosus. Han var her samtidig med mange andre danske, deriblandt en nabosøn Anders Tagesøn Thot; året efter ankom brødrene Bertel og Thomas Bartholin o. m. a. Efter tre års ophold her og i Frankrig vendte han hjem til København og tog den theologiske embedsexamen. Året efter var han under et ophold i Helsingør så uheldig i en tvekamp at såre en toldskriver ved Øresund, Povl Sørensen, således at han døde en 4 uger efter. Rimeligvis rømmede han strax efter riget; thi da sagen kom til rettergang mødte ridefogden paa Kronborg Kristen Stensen på hans og faderens vegne. De 16 mænd frikendte ham efter vidnernes udsagn med deres ed, da han efter deres mening havde «været tilnødiget sit liv og sin ære ved redelig gerning at forsvare». Johan Stensen havde på

et offentligt sted talt fransk og andre fremmede sprog, hvorfor toldskriveren i fuldskab først havde fornærmet ham og derpå ladet sit væрге hente og udfordret ham til strax at gå med udenfor, samt ladet sætte lys i vinduerne for at de kunde se til det. Johan Stensen havde dog ikke villet kæmpe med ham i denne tilstand, men tvekampen havde fundet sted den følgende morgen med det omtalte udfald. Som man må antage var ridefogden Kristen Stensen, som kun havde havt sin bestilling i et par år, en broder til Johan og den, i hvis hus han havde havt ophold. Det er iøvrigt ret karakteristisk, at landstinget og herredagen, til hvilke dommen indankedes af den dræbtes arvinger, vel stadfæstede dens frikendelse, men forkastede den af den borgerlige domstol givne grund, siden Johan Stensen ikke var «af den stand, at han til sådan slagsmål sig havde burdet at lade forstå»; det gjordes derimod gældende, at toldskriveren ikke var død af sit sår, da han derefter havde været oven senge og i sine klæder, men af en senere ved uforsigtighed påkommen sygdom. Herredagsdommen, som fældedes i kongens overværelse (4. Oktober 1641), kendte ham iøvrig uværdig til gejstligt embed, indtil kongens nåde var søgt. Sten Pedersen fik dog strax efter en anbefaling for sin søn af «de højlærde» til denne nåde og han fortsatte nu sine studeringer, indtil han den 15. Maj 1643 tilligemed 31 andre kreeredes til magister. Han var derefter et par år rektor i Nykøbing på Falster, hvorefter han blev sognepræst i Balkager og Snårested i Skåne († 1675).

Hvad der således vides om denne søn, og rimeligvis en anden, kaster lys over fædrenehjemmet. Det var en velstående borgerfamilie, med lyst og evne til at føre sønnerne frem i verden. Det samme stadfæstes af alt hvad vi iøvrigt véd om den. Sten Pedersens håndskrift

er bevaret, den er ualmindelig sikker og fin af en håndværker på den tid at være. Det ses endvidere at han i julen 1620 blev optagen i det danske kompagni blandt adelsmænd og købmænd, og omtrent fra samme tid af opføres han jævnlig i rigens regnskab blandt de guldsmede, som havde den konstelskende konges arbejde. Sønnen fortalte senere, at kong Kristian havde sat særlig pris på ham, både på grund af hans konstfærdighed og fordi han var en gudfrygtig mand med megen sans for boglig viden.

Nils Stensens moder var Anna Nilsdatter, rimeligvis mandens anden hustru. Da hun nemlig blev enke 1644 ægtede hun et par år efter guldsmeden Johan Stichman og levede til året 1664. Gennem hende var Nils i slægt med sin efterfølger Jakob Winsløv og med Jakob Birkerød; det må nemlig antages, at hun har været en søster til Maren Nilsdatter, Winsløvs mormoder og altså datter af Karen Leth, borgemester Jakob Leths datter i Odense. Denne Jakob Leth var som bekendt igen en brodersøn af Rasmus Lætus (Glad), professor og latinsk forfatter.

Johan Stichman var ligesom formanden en anset borger i hovedstaden. En mand med hans navn forekommer 1601, og igen 1635, i Fåborg, ligeledes en Jørgen Stichman; iøvrigt findes navnet Stichman på den tid i Holland. Han tog Sten Pedersens guldsmedarbejde for hoffet i arv, ligeledes fortsatte han hans forretning som vintapper. Efterat der 1651 var bleven givet et privilegium for vintapperne med eneret overfor de mange købmænd og håndværkere, som befattede sig med at skænke for godtfolk, rettedes der nogle år efter af laget et stærkt angreb på Johan Stichman; det lod endog underfogeden bortføre vinfadene af hans kælder. Han tyede nu imidlertid i to samtidige ansøgninger, en dansk og en tysk, til kongen og dronningen og opnåede da

også en fornyet tilladelse til «for sære årsagers skyld» at tappe vin, brændevin og øl, ligesom hans hustru og formand havde gjort uhindret i mange år (25. September 1656).

I den sørgelige krig, som førte til Københavns belejring, nævnes Johan Stichman både som bidragydende ved de frivillige sammenskud til at holde garnisonen og som kaptajn for Købmager kvarters borgerkompagni. Han havde under stormen sin plads på volden i nærheden af Nørreport. Efter freden var han en af de ni kaptajner, som kongen forærede guldkæder til tak for deres nidkære tjeneste. Han var ligeledes mellem de udvalgte mænd, som skulde føre hovedstadens selvstyre efter de adelige privilegier ud i livet, ligesom han var med til i borgerskabets navn at underskrive arve-enevoldsakten. Han udnævntes endvidere den 11. Marts 1662 til kongens møntmester.

Disse træk må være nok til at karakterisere Nils Stensens hjem i dets ydre forhold. Hvad dets indre tone og hans egen barndom angår, da fortæller han senere selv, at han alt som barn hellere lyttede til de ældres alvorlige samtaler end at deltage i sine jævnaldrendes leg, og han anfører, at han fra sit tredje til sit sjette år led af en vanskelig og hårdnakket sygdom, som gjorde at han bestandig kun så sine forældre og andre voxne omkring sig. Denne sygdom falder da efter tiden netop sammen med broderens drabssag og dens lange forhandling for domstolene, indtil faderens død, 3—4 år efter. Det er da neppe for meget at antage, at disse sygdomsår også af andre grunde har havt en sørgmodig og tung karakter, og Steno tog neppe fejl i at forudsætte, at det dybe hæng til religiøse betragtninger, som fulgte ham igennem hele livet, havde sin første oprindelse fra disse stærke indtryk.

Af omtrent jævnaldrende søskende havde Nils Stensen

kun en søster, der ligesom moderen hed Anna. Hun ægtede senere en guldsmed Jakob Kitzerov og beholdt fædrenehuset; det vedblev bestandig at være et hjem også for broderen, når han opholdt sig i fædrelandet.

Johan Stichman satte sin stiftsøn til studeringerne; han blev dog ikke som den ældre broder sendt fra byen, men kom i Frue skole. Den 27. November 1656 blev han herfra indskreven som student.

Der haves en skildring fra denne skoletid af den samtidige Johan Monrad, som blev student samme dag som Steno. Han nævner dog ikke dennes navn i sine erindringer og har altså i alle tilfælde ikke været opmærksom på hans senere bane; hovedinteressen knytter sig for ham til de adelige navne. Imidlertid ses det heraf, hvorledes livet måtte forme sig for en lærling i de dage. Johan Monrad var i huset hos skolens rektor Jørgen Ejlersen (Georg Hilarius) og stod i nøje forhold til dens hører Ole Borch, og de samme mænd tilegnede Nils Stensen senere et af sine første videnskabelige skrifter som sine dyrebare lærere. Rektoren var en udmærket dannet mand, fra 1654 tillige professor ved universitetet i de klassiske sprog, senere i matematik. Ole Borch skrev i de år sit bekendte skrift: «Parnassus in nuce», en hjælpebog til at skrive latinske vers, hvilken øvelse han på det eftertrykkeligste anbefalede. Han var meget kyndig i oldtidens sprog og lagde an på ikke blot at tilegne sig latinen til håndværksmæssig brug, men til deri at nedlægge dybe tanker og rige følelser. Ved siden af lagde han sig efter naturkundskab og lægekonsten og i disse fag blev han senere professor ved universitetet.

Hvad disse udmærkede lærere lagde særlig vind på, faldt således sammen med Stenos tilbøjeligheder. Naturgranskningen blev hans yndlingssyssel; men ved siden af dyrkede han stadig senere matematiken med særlig

forkærlighed, og studiet af oldtidens sprog og litteratur har sat stærke mærker i hele den rige åndsdannelse, som han alt i sin første ungdom viste sig i besiddelse af.

Skoletiden var iøvrigt en «møjsommelig tid», som Johan Monrad siger; men den havde dog også sine lys-sider. «Min barndoms fornøjeligste tider i min skolegang, siger han, var om sommeren i de dejlige haver udenfor byen, i den forstad, som blev siden opbrændt ved belejringen. Min moder skikkede mig altid penge, og jeg med mine andre skolekammerater, men jeg dog mest alene, lod mig traktere i disse haver med fåremælk og anden mælk, smør og brød eller anden mad og frugt efter årstiden, i de smukke lysthuse, som var i den have som hed Stokholm . . . . . Når vi gik med dr. Borch herbatum ud at spasere og lede urter op for at lære at kende dem og kunde gå hele mil . . . . . Når juletiden var, hvor mag. Jørgen trakterede os, og de lystige julestuer, da vi tog alle borde og bænke ud af skolen og legede hele natten. Den Hans Brun, som var sådan en pudsen-mager, at ingen kunde se på ham, når han var aller-ærbarest, uden at man måtte le ad ham, han var mester for alle legene.»

I disse skoleår faldt et par af de forfærdelige far-soter, som dengang bortrev så mange mennesker og gjorde, at al undervisning måtte stanse. I 1652 herskede der i efterårsmånederne en heftig blodsot; der var så mange lig at betjene for skolens fattige disciple, at der ikke kunde læses om eftermiddagene; på en enkelt dag var skolen repræsenteret ved 21 begravelser. I foråret 1654 udbrød derpå den forfærdelige pest, der truede med at lægge hovedstaden øde. Med hollandske skibe var den bleven ført hertil fra Danzig og den udbredte sig med rivende hurtighed. I slutningen af Maj måtte universitetet lukkes; kongen og hoffet forlod byen, lige-

så en mængde private; af professorerne blev kun tre tilbage. Skolens lærlinge spredtes ligeledes, kun de fattige blev tilbage for at bære lig; ikke mindre end 246 af dem bukkede under for sygdommen. Ligenes mængde var så stor, at skolen på én dag betjente 60; der ringedes fra den tidlige morgen til aften. Denne pest vedvarede til efter jul og bortrev ialt 9000 mennesker, vistnok henved tredjedelen af den hele befolkning. Lægerne nøjedes som altid dengang i slige tilfælde med at udgive en trykt anvisning til sygdommens behandling, medens de ikke selv deltog i kampen mod den, uden for så vidt som deres personlige bekendtskab gav dem en særlig interesse.

Nils Stensen var næsten 19 år gammel, da han blev student, hans genbo Peder Schumacher havde været 7 år yngre, da han nåede det samme mål. Når vi hermed sammenligner den vidunderlige hurtighed og lethed, hvormed han få år efter gik fra opdagelse til opdagelse i sin videnskab, må vi vistnok gå ud fra, at hans skoletid og de første studenterår har været rige på en dybere åndelig udvikling og prægede af mere omfattende studier, end folk i hans alder som oftest føler trang eller lader sig tid til.

Ved universitetet valgte Steno den medicinske professor Thomas Bartholin til sin privatpræceptor og lagde sig efter naturvidenskaberne og deres anvendelse i medicinen.

Ligesom i første halvdel af vort århundrede var det dengang især naturvidenskaberne, som var i skuddet både herhjemme og i det øvrige Evropa. For at se den geniale opdagers historiske stilling i det rette lys vil det være nødvendigt et øjeblik at dvæle ved disse studiers fortid og første fremvæxt iblandt os.

Efter den nordiske syvårskrigs afslutning (1570) tog

som bekendt hele det danske folkeliv et stort opsving. Den rige adel med kongerne i spidsen udfoldede al den kraft og dygtighed, som stod til dens rådighed, de gamle tarvelige gårde ombyttedes med slotte, det selskabelige liv forfinedes samtidig med at det hjemlige fremdroges: vor gamle nationale lovgivning, vore folkeviser fra middelalderen, vor hæderkronede historie. De højlærde stod ikke tilbage for stormændene; theologien, som hidtil havde været en indført vare fra Wittenberg og Rostock, fik en selvstændig bannerfører i Nils Hemmingsen, «hele Danmarks lærefader», og naturgranskningen optegnede de første danske navne i sine årbøger.

Medens den blodige krig rasede i Norden, kom to unge danske studenter til Padua for her at grundlægge deres berømmelse som læger. Den ene af disse var Peder Sørensen, en rådmandssøn fra Ribe, der i året 1571 i Basel udgav et skrift, som vandt europæisk navnkundighed (*Idea medicinæ philosophicæ*); den anden, der i det samme år blev professor i København, var hans uadskillige ven Hans Filipsen, en søn af mester Philippe du Pré (*Pratensis*) fra Rouen, kanik i Århus. Disse mænd var hos os de første forkyndere af Paracelsus's nye lærdomme, som alt i over en menneskealder havde sat det lærde Evropa i bevægelse. Paracelsus havde med et genialt blik gennemskuet det hule i den traditionelle lægevidenskab; han så at det som det kom an på var at fordybe sig i selve naturen og dens uafbrudte arbejde i organismen, for om muligt at udfinde livets betingelser, sundhedens vilkår og sygdommens ophav. Det lykkedes ham dog mere kun at påpege den rette vej, han kom ikke selv til at færdes synderlig langt på den; hans ånd var for uklar i det enkelte, ligesom overvældet af store syner. Medens det derfor vel lykkedes ham at påvise nye lægemidler og give fortrinlige vink til sygdommenes

rette forståelse, så kom han dog ikke til at give granskningen et nyt grundlag, han tabte sig i spekulationer over tilværelsens store sammenhæng. Paracelsus fik selvfølgelig en stor skare lidenskabelige tilhængere og ligeså bestemte modstandere; det var især de uklare ånder, som sluttede sig til ham og udtværede hans halv dybsindige, halv meningsløse taler og søgte at bygge videre på hans lærdomme; men den bevægelse, han havde fremkaldt, virkede dog i videre kredse, og idet de dygtigste mænd måtte anerkende hans vidunderlige skarpsyn i kritiken af det overleverede, blev hans virksomhed det egenlige udgangspunkt for den moderne naturbetragtning.

Peder Sørensen anses af Bakon for den mest geniale discipel af Paracelsus. Idet den store naturfilosof bryder staven over mesteren og alle hans disciple, undtager han ene den danske Petrus Severinus, «der forvandlede hines skryderi til en vellydende sang,» der forkastede fortidens sofisteri og kun ved en misforståelse og fordi intet bedre frembød sig, var bleven hængende i den forskruede mands mystiske visdom. Han søgte at forbinde de paracelsiske meninger med den platoniske filosofi, især dens idélære; men også han henfaldt dog jævnlig til uklare drømmerier, til tanker og forestillinger, som han ikke kunde magte, end mindre meddele andre i en forståelig form.

Det lykkedes ikke de tvende venner at indføre den nye lære i deres fædreland; Peder Sørensen blev kongens livlæge og gik snart op i sin praktiske virksomhed; Hans Filipen kom vel til akademiet, men måtte forpligte sig til at undervise efter den traditionelle måde og ikke at foredrage Paracelsus. Også han blev især bekendt som læge, skønt samtiden tillige i stærke udtryk anerkendte hans ualmindelige åndsevner og rene karakter, hans digtergave og ænfoldige fromhed.

Hans Filipen havde endnu en anden ven, hvem

det skulde lykkes at gøre et dybere greb i naturens hemmelighedsfulde skød; det var Tyge Brahe. Da denne unge adelsmand året efter hans ansættelse besøgte ham i København, viste han ham på en aftenvandring den nye stjerne, som han havde iagttaget, og Hans Filipsen opmuntrede ham til at fortsætte sine studier og at forelægge den lærde verden dem. Således udkom det berømte skrift, som indledede en helt ny epoke for astronomen.

Tyge Brahe var ikke fremmed for det hæng til mystik, som er betegnende for en ældre tids naturforskere og som på en så ejendommelig måde kommer igen hos Nils Stensen. Han dreves for en væsentlig del til at fordybe sig i skabningens rigdom for at udfinde tilværelsens skjulte mening, de vises sten. Men han gik granskningens møjsommelige vej; jo ældre han blev, des mere skød han fantasiens fostre til side og holdt sig til hvad han havde iagttaget og erfaret, og således kom han til at grundlægge en af de stolteste videnskaber, som den nyere tid har set fremvoxe.

Dette var naturvidenskabens første slægtalder i Danmark. Den næste betegnes ved en række spredte tilløb, der vidner om at mange havde fået øjet opladt for hvad der manglede os og måtte søges tilvejebragt, medens ingen havde fremragende evner til at sætte sig i spidsen for et samlet fremskridt. Det bliver derfor en forberedelsestid, hvis frugter først ret kommer frem længere hen i tiden.

Da Peder Sørensen 1583 i Flensborg holdt bryllup med Drude tor Smeden, gjorde han her bekendtskab med hendes søskendebarn Thomas Finke, der lige var kommen hjem fra en udenlandsrejse, på hvilken han havde lagt sig efter matematik og medicin. Bekendtskabet holdtes vedlige og førte til at den vidtberejste videnskabsmand

8 år efter indkaldtes til universitetet. I 65 år var han derefter knyttet til dets læresale, stammefader og hoved for en vidtforgrenet slægt, som i et par generationer gav det lærde liv her i landet sin karakter, ikke mindst indenfor naturvidenskabernes område. Hans søn Jakob Finke lagde sig efter fysik og var lærer ved højskolen i 40 år; tre af hans døtre var gifte med udmærkede mænd: Kasper Bartholin, Ole Worm og Jørgen Fuiren; Bartholins søster var atter gift med Kristen Longberg (Longomontanus), Tyge Brahes efterfølger. Det var disse mænd, som hver i sin retning bidrog til at gøre videnskaben hjemlig blandt os. Ole Worm anlagde en stor samling af naturgenstande og opelskede den af Kristian IV skænkede botaniske have ved universitetet; Kristen Longberg fik det runde tårn indrettet til astronomiske observationer; Bartholin grundlagde sit navns berømmelse ved sine anatomiske forelæsninger og en fortrinlig lærebog; Jørgen Fuiren virkede som læge og gavmild beskytter af videnskaben. Det næste slægtled talte 4 brødre Bartholin blandt universitetets professorer og talrige andre sønner og svigersønner af de nævnte mænd.

Det blev dog forbeholdt en mand udenfor denne mægtige slægt, og det tilmed en mand som kun halvvejs kunde kaldes dansk, at bryde isen på et vigtigt område af de studier, vi her særlig har for øje. Ingen havde vovet at holde offentlige forelæsninger i anatomi, siden Anders Kristensen havde gjort et mislykket forsøg på at byde den offentlige mening trods; han måtte opgive det, da ingen honnet mand i København vilde gå til bords med den, som flåede dyr og skar i ådsler. Selv Bartholin var vegen tilbage for denne opion og nøjedes med afbildninger og præparater. Men i året 1639 indkaldte kongen Simon Paulli fra Rostock med det særlige hverv ved siden af de to normerede professorer i medicinen

offenlig at foredrage anatomien for læger og kirurger. Simon Paulli var søn af en livlæge hos dronning Sofie og havde tilbragt sine første barndomsår i Nykøbing; han havde senere som hovmester ligget ved Sorø akademi og havde lært at elske Danmark som sit andet fædreland. Hans stilling ved universitetet var dog ingenlunde let; det var en vanskelig sag at falde ind imellem saa mange svogre og det tilmed for en udlænding. I den første tid stikledes der derfor ogsaa paa ham, man spottede det mod, han havde paa at komme i lag med sin nærmeste opgave, han kendte endnu ikke den seje modstand, hans forgænger havde mødt paa denne vej.

Kongen gjorde imidlertid alvor af at skaffe betingelserne tilveje for disse nødvendige øvelser, som alle havde drevet i udlandet, men ingen vovede at fortsætte i hjemmet. I året 1643 ombyggedes en ældre læresal ud imod Frue kirkegård til et såkaldet anatomisk theater. Det var et gammelt stenhus, i hvis stue der havde været holdt forelæsninger, medens akademiets ældste bogsamling havde havt sin plads ovenpå. Nu blev det mellemliggende loft for største delen fjernet og derved tilvejebragt en høj og rummelig sal med galleri og høje vinduer til tre sider. Det bevægelige dissektionsbord stod midt paa gulvet, som hævede sig i flere afsatser op imod væggene. Langs disse stod der en halv snes benrade af dyr, samt to mennesker, mand og kvinde. Imellem dem havde Simon Paulli anbragt et træ med slange; thi her som overalt søgte hin tid at forene det opbyggelige med videnskaben, og det stødte den religiøse sans at opstille mennesket blandt dyrene uden samtidig at antyde den kløft, som skiller dem ad.

Over forstuen var der indrettet et lukket «kontor» for kongen, så han bag et gitter usét kunde være vidne til de anatomiske øvelser, ligesom der her fandtes bænke

for fornemme gæster og verdslige stormænd, medens de højlærde selv og deres gæster tog plads på den nærmeste bæk ved dissektionsbordet.

Det lykkedes tildels Simon Paulli at overvinde de fordomme, som rejste sig imod anatomiens studium; han gennemførte sin plan og samlede, som det synes, talrige tilskuere og tilhørere. I sine programmer indbød han ikke blot læger, men også theologer, kirurger (bartsførere) og lægmænd af hver stand, dog særlig de fornemme og anselige borgermænd, for at de ved deres nærværelse kunde ligesom gøre det hele foretagende «ærligt».

Da isen var brudt overfor folks fordomme, tilegnede den Finke-Bartholinske slægt sig snart frugterne af den vundne sejr; kort efter Kristian IV's død aflæstes Simon Paulli i det anatomiske theater af den unge Thomas Bartholin. Han gik da over til botaniken, som han sværmede for, og den drev han med liv og lyst, så længe hans helbred tillod det, længe efter at han var løst fra enhver forpligtelse i den henseende. Han udgav en udførlig dansk «urtebog», bestemt til at give en udtømmende vejledning både for studerende og lægmænd med hensyn til brugen af de danske vildtvoxende lægeurter. Selv drog han ud med store skarer af den lærelystne ungdom, for i selve naturen at give anvisning på at finde og skelne hver enkelt plante, både de gavnlige og de skadelige, hvilke sidste han havde forbigået i sin bog for ikke at foranledige misbrug. Under en sådan udflugt var det han kom til skade paa klipperne omkring Kristiania, så han for fremtiden maatte indskrænke sig til samtaler om de urter, som de studerende bragte ham i hjemmet og bad ham om oplysninger om.

Simon Paullis efterfølger paa den anatomiske lærestol blev altså Thomas Bartholin, Kaspers mest begavede søn. Mere end nogen anden vedligeholdt han forbindelsen

med udlandets lærde og gjorde højskolen i København til et af midpunkterne for det medicinske studium. Den lærebog, som hans fader havde skrevet og han selv gentagne gange omarbejdet, brugtes mange steder i udlandet og han omtaltes med ære som «Danmarks Æskulap». Sin største opdagelse gjorde han i årene 1652—53, da han fandt de såkaldte lymfatiske kar, der findes forgrenede i legemets indre hulheder ligesom de alt forud af Aselli opdagede mælkekar. Denne opdagelse blev et ikke uvigtigt led i rækken af de kendsgerninger, som efterhånden gjorde det utvivlsomt, at legemets ernæring og blodets dannelse har sit midpunkt i brystet og hjertet og ikke, som man hidtil havde troet, i leveren; Bartholin var en af de ivrigste forkæmpere for denne tanke og han oplevede dens fuldstændige sejr i videnskaben.

Der fandtes ved denne tid en kreds af udmærkede læger og naturkyndige i København, deres videnskab var ifærd med at blive en modesag blandt de store, der begyndte at danne sig et publikum for deres foredrag og skrifter. — Da indtraf de ulykkelige krige med Karl Gustav, som kostede riget en tredjedel af sit område og hele sin velstand; vi kastedes ved dem en menneskealder tilbage i udvikling. Således også særligt for naturstudiets vedkommende. Den yngre slægt var ikke besjælet af den ældres nidkærhed og virkelyst; få år efter Thomas Finkes og Ole Worms død nedlagde Thomas Bartholin som en 40 årig olding sit embedes arbejde uden at opgive dets indtægter og trak sig tilbage til sin herregård; det anatomiske theater lukkedes for en årrække.

Det var ved dette vendepunkt, før tilbagegangen endnu var begyndt, at Nils Steno blev student. Foruden sine to alt fremhævede lærere fra skoletiden nævner han i sine første dedikationer Thomas Bartholin og Simon Paulli som sine første vejledere; til dem begge stod han i et personligt forhold. Bartholin, der til en tid havde ligget ved universitetet i Leyden sammen med Stenos ældre broder, synes strax at have taget sig af ham, idetmindste at slutte af den overstrømmende ros, han senere yder denne lærer. Noget som en fortrolig omgang har dog ingenlunde fundet sted imellem dem, dertil var afstanden mellem den rige og formående professor og guldsmedsønnen åbenbart altfor stor. Deres senere brevveksling viser noksom, at det først var lærlingens stigende berømmelse i Holland, som bragte Bartholin til at sætte pris på hans venskab.

Anderledes forholdt det sig med Simon Paulli. Han var en jævner mand og lettere tilgængelig for de studerende og der kan ingen tvivl være om, at Steno jo hørte til hans nærmeste disciple. Fra året efter hans indskrivning ved universitetet haves der på et blad nogle latinske sørgevers af Paullis søn Jakob Henrik over en afdød slægtning og dertil føjet et slutningsvers af Nils Stensen, hvad der jo tydeligt nok viser hans personlige forhold til familien. Samme yngre Paulli, som Steno kalder sin fortrolige ven og som var den, hvem han først meddelte sin anatomiske opdagelse fra Amsterdam, var Bartholins prosector i de sidste år, før det anatomiske theater lukkedes (1656) og han fortsatte derefter i sin faders hus de samme øvelser for mindre kredse af videnskabsmænd. Med den gamle Simon Paulli, der dengang endnu var rask og rørig, har Steno vistnok gennemstrøjet forskellige dele af landet for at opsøge og studere

de vildtvoxende urter, der kunde have betydning for lægevidenskaben.

Endnu to andre kan med sikkerhed siges at have været Stensens lærere i København, nemlig Kristian Ostenfeldt og Rasmus Bartholin, begge hørende til den regerende familie. Den første, som i året 1656 blev Thomas Finkes efterfølger (han var gift med hans sønne-datter), havde studeret i Padua og i over 10 år gæstet udlandets berømteste højskoler. Den anden, en broder til Thomas, var professor i matematik og medicin, Ole Rømers lærer. Også han var lige kommen hjem efter en halv snes års ophold i udlandet. Han havde foruden lægevidenskaben tillige lagt sig efter den nyere filosofi og dens forbindelse med matematikken hos Kartesius og han havde i flere år levet sammen med denne mester og en af hans ypperste disciple, Frans a Schooten i Leyden.

Det vil således ses, at højskolen i København vel var istand til i de år at lægge en god grund hos en vordende naturgransker, og kom Steno end ikke til i en senere tid at skyldte sit fædreland meget, så kan hans store navn som videnskabsmand dog med føje siges at være knyttet til den skole, af hvilken han var fremgået.

Foruden det gode videnskabelige grundlag skulde fædrelandet dog endnu udstyre denne sin sjældne søn med en anden gave: det store indtryk af et folk i enighed, et folk i våben for sin frihed og sin tilværelse. Nils Stensen havde endnu ikke ligget to år ved universitetet, da Karl Gustav ankom foran hovedstaden og studenterne «gik til volds». De fik vagten på Østervold, foran Rosenborg og St. Anne runde kirke; her trillede de jord til brystværn,

obersten Keld Lange og de andre officerer, adelsmænd og lærde folk, gik i spidsen for de andre, ingen holdt sig for god. Bag volden gravede de sig ned eller de byggede småhytter mod nattekulden, maden bragtes ud til dem af slægt og venner, eller de fik føden af kom-munitetet, som lod opslå borde og bænke i det frie. Tjenesten fortsattes i et fjerdingår indtil hen i November måned, da efter Hollændernes ankomst den egenlige be-lejring ophævedes; den blev stadig strængere alt som efteråret rykkede frem, og de døjede meget ondt; men følelsen af den fælles fare holdt dem oppe.

Vi finder Nils Stensen i rullen over første kompagni, vistnok det som kaldtes det norske. Endvidere træffer vi ham blandt de tilkaldte vidner i Nils Krags sag, da denne beskyldtes for ulydighed og fornærmelse mod pro-fessorerne; han førte ikke færre end 86 vidner på, at han altid havde gjort sin pligt på volden. Det er rimeligvis samme Nils Krag, til hvem Stensen senere fra Holland sendte eksemplarer af sit der udgivne skrift til fordeling blandt velyndere.

Strax efter nyår opfordredes studenterne til atter at stille sig til tjeneste for at deltage i de vanskelige natte-vagter, da man hver dag ventede en hovedstorm. Kun halvdelen af de tidligere meldte sig hertil og vi finder ikke Nils Stensen blandt dem; rimeligvis har hans hel-bred ikke været til det. Stiffaderen Johan Stichman, der som borgerkaptajn deltog i hele kampagnen og ved siden af gav rigelige pengebidrag til soldaternes underholdning, vilde neppe have holdt ham tilbage, hvis ikke et sådant hensyn havde gjort sig gældende. I selve stormnatten, da hovedstadens og rigets skæbne blev afgjort på de lave volde, da borgere og studenter, soldater og matroser, hoffet og adelen, mænd og kvinder stod side om side for at modtage de krigsvante tropper, som kastedes ind imod

dem, i denne nat var selvfølgelig også Nils Stensen med, hvis han da var oven senge. Han vilde ellers have vanæret sit navn overfor sine standsfæller.

Steno har ingensteds selv mindet om sin deltagelse i denne ærefulde tids begivenheder; han var for blufærdig og beskeden en natur til at han skulde have søgt lejlighed til at drage ære deraf for sig selv. Men han havde på den anden side et så blødt og trofast sind, en så udpræget sans for alt hvad der var stort i menneskelivet, at vi med fuld sikkerhed kan gå ud fra, at hine efterårsdage på volden aldrig er gået ham af minde og at den kærlighed til fædrelandet, som han bestandig senere var besjælet af, har slået mægtige rødder netop under trængslerne.

Hvorledes det i denne tid er gået med det medicinske studium ved universitetet forlyder der intet om. At det en tid lå stille er vel en selvfølge, men man kan dog ikke væрге sig ved den tanke, at slige krigsforhold, med megen sygdom og mange sårede, måtte frembyde lejlighed for unge læger til at samle adskillige erfaringer. Forholdene var dog dengang, da kirurgien betragtedes som noget langt ringere end medicinen og overlodes til folk uden videnskabelig dannelse, meget forskellige fra vor tid, og der er heller ikke spor til, at Nils Stensen herfra medbragte nogen øvelse eller erfaring i at undersøge det menneskelige legeme.

Krigen var tilendebragt, men endnu ikke afsluttet ved en formel fred, da han tidlig på foråret 1660 forlod sit fædreland for at gå til Holland, foreløbig til Amsterdam. Af hans første dedikation må man slutte, at biskop Hans Svane har været ham behjælpelig med at komme afsted, rimeligvis med en pengehjælp, hvad enten det nu var af egne eller universitetets midler. Thomas Bartholin havde givet ham anbefalingskrivelse

med til sin frænde Gerhård Blasius, i hvis hus han optoges. Ligeledes fandt han en beskytter i den danske afsending hos generalstaterne, rigsråden Otte Krag. Disse tre mænd, Krag, Svane og Bartholin, bringer han sin første hyldest i det ikke ret længe efter udgivne lille skrift om mundens kærtler.

II. OPHOLDET I HOLLAND.

1660—63.

Forholdet mellem København og Amsterdam var dengang som mellem en provinsby og en hovedstad; indbyggerantallet var det 4—5 dobbelte, i henseende til materiel velstand, handel og omsætning, åndeligt liv, kunst og litteratur var forskellen endnu større. Amsterdam var en verdensstad ligesom Paris og London, i flere henseender overgik den endog disse kongestæder og stod uopnået. Den langvarige kamp mod det spanske herredømme havde udviklet en borgerstand, som på hin tid var enestående; hvad de store italienske byer havde været på Middelhavet og hvad Hansestæderne havde været på Østersøen og i Vesterhavet, det var Amsterdam blevet mellem begge Indier, fra Riga til Ishavet.

Med rette synger Hollændernes største digter, der ligesom deres største maler netop levede i hin tidsalder og i denne by, Joost van den Vondel: «Ved Amstel og ved Y, dør breder denne stad sig, hun der som en kejserinde bærer Evropas krone, Amstel-dam, der løfter sit hoved til himlens pol, — hun breder sine vinger ud, folketallet øges og en verden bjerges herind på de tungt ladede køle». «O du vidt berømte stad, du Evropas perle, dør hvor Amstel og Y-et forener sig, — du søens dronning, der indeslutter hele jordens kreds i dine volde, en kort hovedsum af alt!»

Indbyggerne i denne verdensstad udgjorde et frit samfund af borgere; minderne fra kampens tid var endnu levende nok til at holde alle sammen, den senere kløft mellem store og små havde endnu ikke åbnet sig. En mægtig frihedsånd var gået hen over det lave land og havde tildels endog bragt de religiøse modsætninger til at tie; de spanske jøder havde her fundet et fristed sammen med franske filosoffer og frisindede lærde; det orthodoxe Evropa kaldte Amsterdam for et nutidens Babel.

Intet andet folk stod forholdsvis i en så levende forbindelse med Hollænderne som det dansk-norske. Ikke blot havde kampen med Karl Gustav gjort dem til politiske allierede, der var tillige den mest levende handelsforbindelse mellem dem; hollandske kunstnere, håndværkere, søfolk og handlende vandrede til Danmark og opnåede her fordelagtige stillinger; hollandske pengemænd skaffede kapitaler til vore krige og fik landets jordegods og bjergværker, told og konsumtion i pant for deres tilgodehavende. På den anden side drog talrige Danske og Normænd til Holland for at tjene penge på det større marked eller for at uddanne sig i et eller andet fag; vore søfolk tjente på de hollandske skibe, vore købmandssønner arbejdede på deres kontorer, vore bønderkarle lod sig hverve til deres hære, vore studenter samledes i deres høresale og lod frugterne af deres granskninger se lyset i deres boglader. De Danskes antal i Amsterdam var på den tid så stort, at de dannede en egen menighed.

Måske ligger ingen fremmed nationalitet den danske nærmere end netop den hollandske. Det jævne sprog, den sindige tankegang, modstanden mod det højtravende og blændende er fælles for begge. Har vi hos Svenske og Normænd lært at elske vort eget, det fælles nordiske,

med et forskelligt næsten modsat præg, så finder vi hos Hollænderne en fremmed folkelighed med et beslægtet præg. Vort sprog bærer endnu mærker af det livlige samkvem med Holland i det 17. århundrede.

Amsterdam var først og fremmest verdensstad i materiel betydning; men det var ingenlunde udartet til kun at være handelstad, det var tillige et dygtigt og livsfrodigt folks hovedstad. Netop i midten af det 17. århundrede stod det åndelige liv her i sin fejreste blomst. Konsten, som længe havde havt sit hjem i de katholske Nederlande, var trængt frem til Leyden, Haarlem og Amsterdam og naaede her tinden af århundredets udvikling, inden den forfaldt og for en tid næsten helt udsluktes i Evropa. Den hollandske natur og det hollandske folkeliv fremstod her i forynget glans, hverdagslivet løftedes op i konstens rige og historiens tildrågelses fremstilledes levende for samtidens blik. Rembrandt og hans skole i Amsterdam nåede netop dengang højdepunktet af nordlandsk konst.

Maleriet blev den fyldigste og højeste åbenbarelse for den hollandske folkeejendommelighed; men det kunde dog ikke være andet end at også litteraturen måtte løftes af den strømning, som dengang lod folket leve sin bedste tidsalder. Modersmålet var bleven udviklet af talrige forfattere og digtere, før Vondel og hans samtidige nåede toppunktet af hvad der indtil den dag idag er nået. Skuespillet opnaede aldrig noget egenlig udmærket; medens Spanien, Frankrig og England i den retning hver på sin vis skabte noget i højeste grad nationalt, og medens nogen tid senere også det dansk-norske åndsliv tog et nyt opsving med et genialt drama, så deler Hollænderne her skæbne med deres nærmeste frænder Tyskerne. Selv Vondel, den højt lovpriste tragødieforfatter, kunde ikke tilfredsstille de første fordringer til dramatisk kom-

position. Men der var så meget skønt i hans stykker, så mange ædle tanker og så megen ophøjet poesi, der kom frem i enetaler og samtaler, at man forstår, hvorledes han kunde blive sit folks kæreste digter. Det bedste i dets digtning er lyrisk eller skildrende, som en text til malerierne, fuld af inderlighed, blød som de frugtbare landskaber, kæk som dets færd på havet.

Det rige borgerskab i Amsterdam var ikke blind for den betydning, som kundskab kan have for det praktiske liv, eller den som videnskaben har for hele samfundet og dets højeste interesser. I året 1632, omtrent samtidig med at man med stor bekostning skaffede sig en «skueplads» (schouwplaats), oprettedes der i et gammelt Agnetekloster et «Athenæum» eller højskole. («de doorluchtige school») med 6 professorer i de almindelige videnskaber; det åbnedes med en tale af Kasper van Baerle om «den videnskabelig dannede købmand» og var bestemt til at meddele unge lægfolk så megen lærd dannelse, at de kunde siges at stå på højdepunktet af tidens viden og åndelige interesser. Der foredroges derfor matematik, filosofi, veltalenhed, historie, lov- og lægekyndighed. Det var en lignende tanke som den, kong Kristian IV en halv snes år tilforn havde søgt at realisere i Sorø for den adelige ungdom; men hos os manglede endnu den rette forudsætning for en sådan institution. I Amsterdam derimod blev denne højskole et led i en hel række af videnskabelige bestræbelser; der samledes her dels som private lærde og forfattere, dels i forskellige offentlige stillinger en række fremragende mænd, theologer, filosofer, læger o. s. v., som i forening med kunstnerne gav byen et præg af åndelige interesser, som en større handelstad kun sjældnen kan rose sig af.

Det var dette Athenæum, som Nils Stensen blev optaget i ved påsketid 1660, for 4 måneder efter at gå

til universitetet i Leyden. Som alt omtalt kom han med en anbefalingsskrivelse fra Thomas Bartholin til dennes ven og frænde Gerard Blaes, eller Blasius, der var professor ved højskolen og i hvis hus han optoges. Han var en søn af den hollandske bygmester Leonard Blasius, som døde 1644 i kong Kristian IV's tjeneste, og var født i Gtückstadt; ved sin optagelse på universitetet i Leyden kaldte han sig derfor «Holstener». Bartholin stod i livlig brevvexling med ham og havde stor tillid til hans dygtighed og kundskaber; at det samme var tilfældet med andre, fremgår såvel af hans stilling ved skolen som deraf at han var forstander for stadens hospital.

Athenæum, eller som Vondel kalder den «Sint-Agnes-school», lå på Burgwal i den ældste del af byen, mellem to kanaler (Voor og Achter Burgwal). Skolens høresale var indrettede i selve det nedlagte klostrets kirke, der endnu kendtes på de høje vinduer og et lille spir. På dens loft var stadens «bogkammer»; bøgerne stod på lange hylder, ordnede efter fag og lænkede til deres plads. Blasius var bibliothekar og bogsalen var til visse tider af dagen åben for alle og enhver. Ved siden af skolen ser man på et samtidigt billed de høje smale huse med spidse gavle, store vindueskarme med små ruder, høje stentrapper med smale kælderhalse og bislag; i et af disse har rimeligvis Nils Stensen boet med sin vært. I samme gade havde for 28 år siden filosofen Benedikt Spinoza set lyset. Denne gade på Burgwal var beplantet med høje lindetræer og foran dem bredte sig atter den lange kanal. Ligeoverfor fandtes der i ringe afstand fra hverandre ikke færre end fire andre forhenværende klosterbygninger, der nu alle var tagne i brug i det offentlige tjeneste. St. Magdalena var forvandlet til en lånebank (assistenshus), og her tjente på den tid den gamle digter

Vondel som bogholder; skønt over 70 år gammel stod han dog endnu i sin fulde kraft, hans død indtraf først henved 20 år senere.

Der fandtes i gymnasiet et meget fuldstændigt undervisningsapparat; Blasius kunde her holde forelæsninger over anatomiske, kemiske og andre naturvidenskabelige fag. Desuden stod endnu andre hjælpemidler til hans rådighed; udenfor byen var anlagt en botanisk have (artzenijhof), der fandtes et anatomikammer og han var som anført tillige hospitalslæge. Dette sidste var en fordel, som man ikke kendte i København, hvor der endnu ingen offentlige sygehuse fandtes. «Het gasthuis» lå i nærheden af skolen, for enden af Burgwal; det var en hel samling af bygninger med mellemliggende gårde og haver; der fandtes forskellige afdelinger, for kvinder og mænd, for soldater og søfolk, for de kvæstede (verbant huis), og et «beijert», hvor alle fremmede og fattigfolk kunde finde et tilhold i 3 døgn. Anatomikamret var indrettet over en af stadens 4 kødhaller, forhen St. Margrete klosterets kirke; her holdt også det medicinske kollegium sine møder. Det var en høj loftsetage med et mægtigt kirkevindue i gavlen. Amsterdams læger dannede iøvrigt også et eget lag med sit gildehus ligesom andre gilder; her var en større forsamlingsaal, i hvilken Rembrandts berømte maleri, «en forelæsning over anatomi», indeholdende en række portrætter af datidens læger og anatomer, dengang havde sin plads. —

Nils Stensen var ankommen til Amsterdam umiddelbart før påske. Strax efter helligdagene holdt Blasius en privat forelæsning over hjernens anatomi, hvortil han knyttede bemærkninger om hovedets ydre organer; som det synes brugte han dertil et kalvehoved. Forelæsningen holdtes i løbet af 6 dage og Steno havde fået en sådan interesse for genstanden, at han udbad sig tilladelse til

at gentage øvelsen for sig selv på et andet hoved. Således stod han for første gang i det lille musæum med et fårehoved, som han havde købt, ifærd med at rense det til en undersøgelse af hjernen; det var onsdagen efter påske, den 7. April. Det faldt ham ind først at undersøge de gennem ansigtet løbende kar, og efterat have overskåret en del af dem, stak han sonden ind ad de forskellige veje, indtil han pludselig uventet hørte den støde mod tænderne; han overbeviste sig snart om, at han her havde fundet en naturlig gang, som han ikke før havde hørt omtale. Tillidsfuld og beskeden, som han var, henvendte han sig til Blasius for at høre hans mening; men denne mente først, at åbningen enten var frembragt ved hans ubehændighed eller en uregelmæssighed, og da Steno ikke vilde lade dette gælde, henviste han ham til det nylig udkomne hovedværk om legemets kærtler af Wharton. Heri fandtes der imidlertid ingen oplysninger om den fundne gang; det var, som fortsatte undersøgelser bragte udenfor al tvivl, en ny opdagelse. Nogle dage efter fik han fat i et hundehoved, og her viste det sig at være en gang, som førte fra ørets spytkærtel ned til mundhulen. Han skrev nu til sin ven Jakob Henrik Paulli i København, at han havde gjort en anatomisk opdagelse, men besluttede iøvrigt at tie med den, indtil han i Leyden kunde forelægge professor Sylvius spørgsmålet om opdagelsens betydning.

Denne betydning kunde da ej heller miskendes; thi medens man hidtil efter Wharton havde antaget, at spyttet, der spiller en så fremtrædende rolle for fordøjelsen, kun afsondredes i et par kærtler ved tungeroden, hvis udførselsgang til mundhulen han havde opdaget, så viste det sig nu, at også den store ørekærtel (parotis), hvis betydning Wharton ikke havde kendt, afgav en stor del af denne væske gennem den af Steno opdagede gang og

på den af ham angivne måde. Videnskaben har derfor også knyttet hans navn til denne opdagelse (ductus Stenonianus).

Kort efter begyndte Blasius en forelæsning over kemi, som han med nød og neppe nåede at få tilendebragt før den store hundedagsferie i Juli måned. Kemien kunde dengang endnu neppe henregnes til videnskaberne, men den havde netop nu ved Sylvius fået en betydning for lægekonsten, som gjorde at man begyndte at dyrke den med stor iver.

Vigtigere end disse forelæsninger var dog vistnok for Steno selve opholdet i den bevægede verdensstad. Gerard Blasius's yngre broder Jan, hans jævnaldrende, lå hjemme i påsken og blev hjemme til ind i Maj måned; han kunde dansk, ligesom Steno selvfølgelig kunde hollandsk, og de to sluttede venskab med hinanden. Jan Blaes var mangesidig dannet og optrådte senere som digter i modersmålet, han kunde føre sin ven omkring til videnskabsmænd og kunstnere. En anden omgangsven fik Steno i sin husfælle Kristian Ruderich fra hertugdømmet Preussen; de deltog med hinanden i højskolens øvelser og fulgtes ad til Leyden. Fra samme tid stammede rimeligvis også hans fortrolige venskab med Jan Swammerdam, søn af en apoteker i Amsterdam, der først studerede theologi, senere anatomi under Blasius; han var et år ældre end Steno, men kom ikke des mindre et år senere til Leyden, hvor vi atter vil træffe ham. Ligeledes lærte han lægen Paul Barbette at kende, en yndet medicinsk forfatter, hvis skrifter senere blev samlede og udgivne i flere forskellige sprog. Venskabet med stadens berømteste læge, Wilhelm Piso, hidrørte derimod snarest fra en noget senere tid. At han ligeledes omgikkes forskellige landsmænd, af hvilke der fandtes så mange dør i staden, er vel en selvfølge; forholdet til den

danske afsending i Haag, Otte Krag, som gentagne gange i årets løb opholdt sig i Amsterdam, er alt forhen omtalt.

Tirsdagen den 27. Juli 1660 blev Nils Stensen indskreven ved universitetet i Leyden; det var kort før forelæsningernes begyndelse.

Fra Amsterdam til Leyden befordredes man dengang med trækskøjte; der var en regelmæssig og billig forbindelse mellem de to stæder, som Steno mere end én gang gjorde brug af. Vejen gik over den lille venlige by Haarlem med sine blomsterhaver og sine to berømte malere, Jakob van Ruysdael og Adriaan van Ostade; overalt bredte det rige hollandske landskab sig langs vandvejens sider: pyntelige landsbyer og herresæder, Haarlemmer-havet med sine fiskerbåde, og de uoverskuelige græsgange med kvæg og fåreflokkene. Leyden selv ligger i den frugtbarste del af Sønder-Holland, i hjertet af de forbundne stater, ved den såkaldte gamle Rin (oude Rijn). Det får derved sine søsterstæders almindelige udseende, med talrige kanaler og broer; det er nu neppe tredjedelen så stort som dengang, da det talte 13000 huse, 28 kanaler med 120 broer og 200 gader og stræder. Byens fremvæxt skyldtes tildels det rige opland, men dog særlig det berømte universitet, der var bleven stiftet til tak for borgernes heltedige forsvar i frihedskrigen. Hvad Amsterdam var blandt Evropas hovedstæder, det var Leyden på den tid i den lærde verden; i de rent videnskabelige fag kunde neppe noget lærdomssæde i det nordlige Evropa måle sig med det. Man behøver kun at gennemløbe det «album», som universitetet for få år siden udgav i anledning af sit 300-årige jubilæum for at få et levende indtryk af, hvorledes folk alle vegne fra strømmede hertil; men neppe nogen anden egn kan dog for hin tids vedkommende overgå de nordiske lande, særlig Danmark; hvert år ankom der unge mænd her-

oppefra, og ikke så sjældent tillige modnere videnskabsmænd.

Nils Stensen traf her foruden flere andre landsmænd sin ven Mathias Jakobsen, søn af Jakob Mathisen (Matsen), der nu var biskop i Århus, forhen professor i København og hans broder Johans privat-præceptor og vært. Han var Stensens jævnaldrende og student fra samme år, ligesom de havde tjent sammen på volden; hans moder var en søster til Thomas Bartholin og han var således forlods bestemt til ansættelse ved universitetet herhjemme. Henimod vinterens slutning ankom endvidere Ole Borch, Stensens lærer fra skolen og hans jævnlige omgangsven i Leyden.

Billedet af universitetsbygningen i van Leewens beskrivelse af staden fra de år viser os et temmelig stort hus i to etager, med store buede vinduer, to rækker små kviste på taget og et spir med ure, klokke og astronomisk symbol. Foran ses en kanal med sine både og svaner, på gaden står der grupper af studenter med deres lave bredskyggede hatte, korte kjortler, vide kapper, knæbenklæder og kårde. Der hørte til højskolen et rigt apparat af hjælpemidler, samlinger af alle slags, en botanisk have, anatomisk theater osv.

Det medicinske fakultet havde fire hver i sin retning udmærkede lærere: Adolf Vorst, Jan Anton van der Linden, Jan van Horne og François de la Boe (Sylvius). De to første var dog paa den tid alt ældre mænd, der døde kort efter hinanden få år efter Stenos ankomst, de to sidste stod derimod i deres fulde kraft og ry. Vorst, der alt havde været lærer for en hel generation af læger og til sin tid havde været en berømt docent, læste over botanik og lægedomsurter. Van der Linden var en tilhænger af den ældre traditionelle methode i lægekunsten, han holdt paa Hippokrates og søgte at forene fortidens

praktiske kunst med Kartesius's filosofiske opfattelse. Det var samme praktiske retning, som også Bartholin og de andre danske medicinere tilhørte og som da også havde fremtiden for sig, skønt den for tiden stilledes helt i skygge. Van der Linden kæmpede forgæves imod tidsånden, hans høresal stod så godt som tom, medens de unge flokkedes om Sylvius.

Denne var først for nylig bleven knyttet til højskolen i Leyden. Han var af en gammel fransk slægt, en genial og energisk mand; ingen havde nogensinde samlet så mange disciple omkring sin lærestol ved dette universitet som han. Måske var det tildels den mærkelige modsætning mellem hans personlighed og hans lære, som fængslede gamle og unge til ham med en uimodståelig magt. Han gjaldt for at være samtidens største mandlige skønhed, elskværdig som få, veltalende og begejstret for sin videnskab; hans fremstilling var klar, simpel og sikker. Men hans lære var i høj grad ensidig. Skønt udmærket som anatom lagde han al vægten på kemien og dens anvendelse i medicinen, han blev stifter af et eget system, det kemiatiske, der for en tid rev alle med sig. Hans grundtanke var den, at hele livet kun er en kemisk proces, at sundhed, sygdom og lægemiddel skal opfattes ad kemisk vej, og han var hensynsløs i at forfølge denne tanke til alle sider. Fra Kartesius's filosofi var han kommen ind på en afgjort naturalistisk livsanskuelse, han lod hånt om enhver dybere granskning af livets natur, både det legemlige og det åndelige, da han troede at kunne reducere alt hvad der var til en kemisk proces.

Ole Borch fortæller i sine breve, at det medicinske studium aldrig har været drevet med større iver i Leyden end netop nu under Sylvius. Denne mand var utrættelig i sin virksomhed, næsten daglig kreerede han

doktorer, han holdt øvelser i anatomi og kemi, vejlede de studerende i hospitalet og var altid rede til at komme den enkelte til hjælp ved sine studier. Van Horne endelig holdt sig til anatomen og kirurgien, som han skyldte sin berømmelse, og foredrog den offentlig på det store anatomiske theater.

De anatomiske øvelser begyndte i vinterhalvåret på universitetet; det øjeblik var nu kommet, som Stensen havde ventet siden foråret, da han kunde forelægge den berømte lærer sin opdagelse. Det skete i November måned ved de private dissektioner på hospitalet; Sylvius fandt spytkærtelens gang på et menneske og erklærede det for en hidtil ukendt opdagelse. Kort efter fremviste van Horne den gentagne gange ved sine offentlige dissektioner i det anatomiske theater og opnævnte gangen efter Steno, på samme måde som den tidligere bekendte spytkærtels gang efter sin opdager kaldtes ductus Whartonianus.

Samtidig var Steno dog alt optagen af andre iagttagelser. Den 11. November undersøgte han øjet på et fårehoved og gjorde derved begyndelsen til den anden række af opdagelser, som betegner hans første videnskabelige bane. Han løsede øjelåget og fjernede den ydre hud for at se, om den indre var gjennemsigtig; men da han nu holdt den op for lyset blev han tårevæskens vår i de talrige småkar, som fra den store tårekærtel udmunder på lågets indre flade for at tilføre øjet den til den frie og lette bevægelse nødvendige væske. Disse tårekærtler var vel ikke ubekendte for anatomerne, men man forstod ikke deres betydning; selve tårerne antoges at komme fra hjernen, der formentlig trak sig sammen som følge af sorg eller andre stærke følelser og derved ligesom pressede væsken ud igennem nerverne. At tårerne tværtimod har en rent fysisk bestemmelse, og

det både hos mennesker og dyr, var en ny og hidtil ukendt tanke, men den synes alt nu strax at være gået op for Nils Stensen. Hans ualmindelig skarpe øje kunde skelne de meget små prikker, som betegner tåregangenes udmunding, og han måtte snart komme på det rene med at de tilsvarende kærtler er tåreernes rette kilde.

Vi hører nu imidlertid intet til Stensen før efter Ole Borchs ankomst til Leyden i Februar måned 1661. Borch var dengang en mand på 35 år, udnævnt til professor ved universitetet og en anerkendt dygtig videnskabsmand; hans yndlingsfag var kemien og det var uden tvivl særlig for at sætte sig ind i Sylvius's nye lære at han dvælede så længe ved det hollandske universitet. Han blev meget vel modtagen af sine nye lærere, de behandlede ham som deres kollega og gav ham ved forelæsningerne plads mellem universitetets professorer og doktorer, han omgikkes dem privat og deltog i deres private studier.

Nils Stensen nød i flere henseender godt af denne sin landsmands begunstigede stilling, også han kom professorerne personlig nærmere og det varede ikke længe, før man i høj grad lod hans dygtighed i praktisk anatomi og hans genialitet som videnskabsmand vederfares fuld retfærdighed.

Borchs første brev til Bartholin er alt af 3. Marts og vi finder strax her Steno omtalt. Han havde taget vejen over Amsterdam og takker Bartholin for de anbefalingsbreve, han havde givet ham med til Blasius, Vorst, Sylvius og van Horne; hos dem alle havde vennens navn været tilstrækkeligt til at skaffe ham en hjertelig modtagelse. Sylvius, siger han, har i hospitalet alt dissekeret fire lig, idet han bestandig søger ind til hjernen som sit særlige studium. Han har også et par gange fremvist «Stenos gang», og her fortæller Borch da, at

deres tidligere lærling har gjort denne opdagelse. Samme Steno, fortsætter han, har også opdaget egne udførsels-gange i øjelåget, der uophørlig tilfører øjet en klar fugt-ighed, ved hvilken den frie og lette bevægelighed frem-mes; de er lette at se, når øjelåget løftes op og spændes ud imod lyset. Borch holder nu private øvelser sammen med denne sin gamle elev. Endelig fortæller han om en rejse, han dagen tilforn har gjort med Stensen og to andre danske studenter til Rotterdam for at klare et anatomisk mellemværende med en vis Lovis Bils, en af de charlataner, som tidens modevidenskab havde ladet komme op og vække en overordenlig opsigt. Stensen havde alt engang tidligere været hos ham uden dog at kunne få ham til at dissekere i hans påsyn. Bils og hans venner optrådte stærkt polemisk mod Bartholin og det var derfor denne om at gøre at få fuldt rede på, hvad der lå til grund for det ry, han havde skaffet sig. Hele denne sag optog også Steno en del og fik sit ud-tryk i en livlig polemik i hans første skrifter, men da udbyttet heraf kun var det negative, at det fuldstændig uvidenskabelige i Bils's produktioner blev godtgjort, skal det ikke her nærmere forfølges.

Vor ven skulde nemlig snart nok selv få sin del af den lærde verdens smålighed og ynkelighed. I Borchs næste brev til Bartholin, dateret den 20. Marts, fortælles der, at Gerard Blasius har gjort fordring på at være den egenlige opdager af «Stenos gang», medens denne på det bestemteste fastholder sin ret. Borch vil ikke tage parti i denne uhyggelige sag, men kan dog ikke fordølge, at efter hans kendskab til Steno er dennes beskedenhed usminket, han véd ikke hvad ærgærrighed er. Da nu imidlertid Sylvius og van Horne offentlig har omtalt og opnævnt gangen efter ham, kan han ikke lade sagen falde for ikke at stå helt til skamme.

Man må antage, at Blasius har ansét Stenos tavshed med hensyn til sin opdagelse for et tegn på, at han ikke havde forstået dens betydning, og han har da troet at kunne tilegne sig den og hæste æren for den i den lærde verden; han omtalte den derfor som sin opdagelse for flere disciple, dog ikke før Steno havde forladt Amsterdam. End ikke hans broder Jan havde nogen kundskab om den, før han i Leyden så van Horne fremvise den under Stenos navn og således omtalte han den i et brev til en professor i Grønningen. Imidlertid kom efterretningen fra Leyden til Amsterdam og Blasius blev altså nødt til at tage sit parti. Rimeligvis havde han alt dengang udtalt sig så bestemt om tingen, at han ikke troede at kunne træde tilbage og han valgte da at skrive et brev til sin broder med opfordring til at vise det til de medicinske professorer, fuldt af de mest nærgående angreb på Steno. Denne måtte da på sin side ligeledes tage sit parti; enten måtte han lade sig stemple som en bedrager eller tage til genmæle. At han gjorde dette sidste var en selvfølge; men det kan ikke undre os, når vi åringer efter hører ham forsikre, at det var en tung tid for ham, som nu fulgte på, stillet overfor en modstander, der under de givne forhold måtte være ham overlegen. Han kunde i virkeligheden kun appellere til sin gode samvittighed og det bevis, som en kommende tid vilde kunne føre for hans og modstanderens videnskabelige begavelse.

Imidlertid kom Blasius selv ham til hjælp. Han udgav for at slå opdagelsen fast en håndbog i den medicinske videnskab; den indeholdt kun denne ene nyhed fra hans hånd og det fremhævedes udtrykkelig i fortalen, at Steno alt havde omtalt den i Leyden; rimeligvis gjorde forfatteren regning på, at Steno i sin uheldige stilling vilde være glad ved for så billigt køb at kunne slippe

fra striden og overlade ham opdagelsen. Men uheldigvis havde Blasius end ikke forstået denne rigtig og hans beskrivelse af den fundne gang røbede derfor tilstrækkelig sagens sammenhæng.

Bogen udkom lige før påske (17. April) og gav Steno anledning til i ferien at undersøge et kalvehoved, på hvilket Blasius foregav at have fundet gangen. Dette førte ham til nye opdagelser, idet han fulgte forskellige kar ned ad halsen og her stødte på forskellige kærtelknipper, hvis betydning han søgte at udfinde. I de samme dage er hans første brev til Bartholin skrevet (22. April). Denne havde efter modtagelsen af Borchs breve skrevet til Steno for at få nærmere meddelelser om hans opdagelse og han stod fra nu af i levende korrespondance med ham. Steno kunde nu give en fremstilling af hele sagen med Blasius, der jo måtte være Bartholin særlig pinlig, og til sin retfærdiggørelse anføre de to vægtige indicier, at Jan Blasius havde været uvidende om opdagelsen, skønt den skulde være gjort til en tid, da de to brødre daglig omgikkes og udvexlede alle deres tanker om anatomiske spørgsmål, og at fremstillingen i Blasius's bog havde flere væsenlige fejl. Af den senere brevveksling, der selvfølgelig oftere kom tilbage til dette punkt, fremgår det da også, at Bartholin var så temmelig overbevist om, at Steno havde ret. Blasius opgav imidlertid ikke så let sin sag; striden rippedes flere gange op endnu, indtil Stenos stigende berømmelse og talrige opdagelser gjorde det umuligt at fortsætte angrebene. — Hans tillidsfulde sind havde imidlertid ved denne erfaring lidt en dyb og bitter skuffelse; den blev et betydningsfuldt led i den religiøse opdragelse, som hvilken han senere opfattede hele sin udvikling.

Dels vel fordi han levede i temmelig trange kår, der gjorde det vanskeligt for ham at skaffe sig dyr til sine

undersøgelser og tid til at anstille dem, dels fordi han stadig kom til at gå videre i sine granskninger, trak det temmelig længe ud, før han fik sin første disputas trykt og omdelt. I slutningen af Maj (1661) undersøgte han mundhulen på et oxehoved og her opdagede han flere rækker spytkærtler, som ikke forhen havde været bekendte, nemlig i kinden, under tungen og i ganen. Dermed afsluttedes vor kundskab om denne væskes tilblivelse.

Endelig udkom da afhandlingen: «anatomiske iagttagelser om mundens kærtler og deres hidtil ukendte kar»¹⁾; den forsvaredes under van Hornes præsidium i to halvdele, onsdagen den 6. og lørdagen den 9. Juli. Der forlyder intet om, hvorvidt nogen ved denne lejlighed optrådte for at bryde en lanse for de skarpt angrebne forfattere Bills og Blasius.

Før forfatteren i denne afhandling giver sig i lag med i alle enkeltheder at gøre rede for sine opdagelsers betydning, føler han trang til i en almindelig indledning at udtale sig om naturens vidunderlige organisme og selv de mindste deles skønhed og visdom; den unge begynder frygter ligesom den misforståelse, at han kun skulde have øje for selve de fremdragne kendsgerninger uden at kunne hæve blikket til det hele, som ligger bagved, og den verdensorden, af hvilken han fremdrager et nyt lille led til undersøgelse. Det var desuden, som vi senere ofte vil få lejlighed til at lægge mærke til, et naturligt udtryk for hans fromme sind, således bestandig at komme tilbage til livets kilde og ikke at glemme skaberens over det skabte, ligesom hans tankefyldte bragte ham til stadig at mindes de fremfarne åndens stormænd og hvad de havde tænkt og talt om naturens forståelse.

1) Nicolai Stenonis de glandulis oris et novis carundem vasis observationes anatomicæ.

«Enhver som med Aristodemos, overvunden af Sokrates, indrømmer, hvad alle der bruger deres sunde fornuft må indrømme, — således begynder han —, at dyrenes bygning er «et værk af en mester, der er vis og elsker det levende», han vil heller ikke vægre sig ved at anerkende, at alle deres lemmer og alle dele af disse lemmer så godt som selv siger sig at være indrettede *προνοητικῶς* (med forsynlighed), da intet kan opdages så ubetydeligt, at det jo er bestemt til sit brug, intet så ringe, at det jo lærer, ja beviser skaberens visdom, ligesom fordem den simpleste linje røbede Apelles's konst selv for den ukyndige. Thi når de som fremstiller billeder uden sjæl og uden bevægelse, dog omhyggeligt sørger for, at intet mangler og intet er for meget, at alt, selv det mindste, fremtræder for øjet så omhyggelig udført som muligt; når bygmesteren vilde holde det for en fejl, om der i hans bygning fandtes et rum, om end nok så lille, der ikke tjente en vis hensigt: hvo vil da tro om ham, hvem selv de fortrinligste kunstnere gør til deres forbilled, om end ikke just altid med fuldt held, at han skulde have gjort nogen del af sit værk til unytte eller have frembragt noget forgæves? hvo vilde ikke snarere forudsætte, at der selv i de mindste ting skjuler sig det største, ja et beundringsværdigt konstaværk.»

«Man må derfor beklage, at der har været folk af stort navn, som har påstået om ikke få ting hos dyrene, at de var gjorte *σημείου χάριν* (som et jertegn), skønt intet strider mere imod guddommens tanker og råd. Endnu mere er det dog at beklage, når andre lader hånt om de ringe og uanselige ting, fordi de ikke lægger mærke til deres betydning, ja endog taler foragteligt om at befatte sig med dem, — folk, der går forbi Alkibiades's Silener og ikke holder andet i ære end det som smigrer sanserne og bærer præg af noget stort. Da var

hin store vismands tale dybsindigere, dengang man bad ham sige sin mening om en vis bog: gode var de ting jeg forstod, svarede han, og derfor vistnok også de jeg ikke forstod.»

Der er noget overraskende i således at mindes om Sokrates og hans samtids tanker og billeder, idet man forbereder sig på at læse om mundens kærtler, dens væskers oprindelse og bestemmelse. Men hvor naturligt var det ikke for den, som lige var trådt ind i granskningens helligdom og for hvem organismen havde åbenbaret nogle af sine løndomme, uforbeholdent og frimodigt at lægge sin glæde og sin taknemmelighed for dagen. Det var kun ringe og for en overfladisk betragtning uskønne ting, men de taler dog det samme sprog til granskeren som naturens stolteste frembringelser, de er led i en vidunderlig helhed. Og de kan helt vel lære os den ydmyghed, som Sokrates viste i sin omtale af Heraklits dunkle tanker: når det vi forstår er så skønt, hvorfor skulde da ikke også det øvrige være godt og priseligt? Skinnet bedrager, både det glimrende og det uanselige; Alkibiades sammenlignede Sokrates med en Silen, der er frastødende i sit ydre, men en Silen som den guldsmeddene bruger til deri at gemme deres gyldne smykker. — Der er så meget mere grund til at fastholde denne tanke her, som Nils Stensen 12 år efter, da han tiltrådte sit embed som kongelig anatom i København, vendte tilbage til den i sin første tale; det er den røde tråd, der går gennem hans liv som videnskabsmand og et vidnesbyrd om, at dette var et hele, ikke en række brudstykker, at det var en udvikling med idelig nye frembrud af den samme ånd, ikke, som man har ment, en række oplevelser med brud på brud.

Selve undersøgelsen af de anatomiske spørgsmål er fremsat med stor klarhed og ro; hvert punkt fremdrages

særskilt, det iagttagne beskrives omhyggeligt og fortrinlige tegninger ledsager teksten. Sproget er overalt klart, kærnefuldt, let og rigt; man føler at latinen er bleven ham et naturligt ytringsmiddel, et sprog, hvis fortrin han forstår at sætte pris på og lade fremtræde; han danner lange perioder, slynger ordene konstfærdigt mellem hinanden og vælger sine udtryk med et fint øre. Han spilder ikke megen tid på at polemisere mod ældre anskuelser, de nævnes vel i forbigående, men kun for at give lejlighed til yderligere drøftelse af det fundne; det nye er i sig selv så righoldigt og betydningsfuldt, at det må tale for sig selv. Derimod er polemiken mod Blasius og Bils både skarp og udtømmende, da selve sagen ikke kunde klares uden at fremdrage deres vildledende påstande. Dersom den videnskabelige verden havde været hvad den skulde være, burde dette Stenos første offentlige ord mod de to mænd tillige have kunnet være det sidste.

Afhandlingen har, som forhen omtalt, en tilegnelse til Otte Krag, Hans Svane og Thomas Bartholin, medens der til gengæld efter tidens skik findes et ærevers til forfatteren af Mathias Jakobsen; denne lover selvfølgelig sin ven et udødeligt navn. Mellem begge disse partier findes der endelig en fortale, som i korte træk drøfter videnskabens natur efter den menneskelige ånds vilkår. Også denne tankerække er det vel værd at lægge mærke til, da den viser, hvorledes forfatteren alt dengang arbejder med sjælelivets problemer, vor erkendelses vidunderlige evne og dens bratte grænser.

«Blandt andre ting, siger han, som vor uvidenhed må ansé for ufattelige, bør vi frem for alt beundre den det menneskelige sind fra himlen forlenede kraft, ved hvilken det efter tykke kan fremdrage for sig det gennem sanserne modtagne billed af genstandene, opfatte det fraværende som om det var nærværende og i fore-

stillingen samle alle de dele, som det forud iagttog enkeltvis, i ét billed, af samme form, størrelse, farve og stilning —. Thi lad os tænke os en olding, — men en åndsfrisk og livlig olding, — som af attrå efter at udgranske tankerne i naturen har tilbragt sit liv med videnskabelige granskninger, hvilken uendelig verden, uendelig i udstrækning og i mangfoldighed, kan han ikke gennemløbe i ånden, og det indenfor det snævre lille rum, som indtager hans hjerneskal. — — Alle disse ideer er underkastede hans vink og verdensaltet (makrokosmos) er her ligesom indesluttet og skjult i en tankeverden (mikrokosmos).»

I modsætning til denne forestillingernes uendelighed fremhæver han derpå granskningens vanskeligheder i det enkelte og faren for at lade sig vildlede af sine slutninger. «De enkelte deles konstige væv (i dyret), deres selsomme sammenføjninger indbefatter så mange vidunderlige ting, lover en så rig høst for den som vil granske dem, at selv om manges arbejde er rettet mod det samme mål, selv om der rykkes frem imod det i mange år, så er det dog neppe at håbe nogensinde at komme til en udtømmende kundskab om dem. Der er dem, det indrømmer jeg, som tror at kunne komme til den forestilling, vi taler om, ad en lettere vej, at det ikke er nødvendigt at underkaste alt den ydre undersøgelse af sanserne, men at kunne fuldstændiggøre alene ad slutningernes vej hvad de ønsker. Men med samme ret kunde så jeg tro, at det vilde have været nok for Apelles til at give Alexanders billed den heroiske værdighed, flygtigt at have set hans ansigt, for så af sit eget geni at tilføje hvad han ikke havde kunnet få fat på i skyndingen. Men jeg frygter for, at jeg derved vilde møde den indvending, at man på den måde nok kunde få fremstillet heltestorheden, men ingenlunde Alexanders

storhed. Og skønt nu også i det foreliggende tilfælde geniets evne er stor til at finde nye forklaringer ved at sammenstille og adskille det forhen iagttagne, skønt intet er lettere for det end at udtænke forskellige grunde til den samme ting, så kan det dog, når selve tingen tier, selv med sine mest afgørende argumenter kun vise hvad der kan være tilfældet, uden at kunne forsikre os om, at det nu virkelig er så.» —

Medens denne bog om mundens kærtler var under pressen var Nils Stensen ivrig sysselsat med nye undersøgelser af øjet. Ligesom han forhen havde opdaget udførselsgangene fra den øvre tårekærtel, fandt han nu (søndagen den 19. Juni) to lignende små kar ved den mindre tårekærtel i øjekrogen. Endvidere udfandt han nu tåreprikkens betydning, at der nemlig fra den går en vej til næsehulen, hvis opgave det er at bortføre den overflødige væske fra øjet. At denne gang alt var kendt, vidste hverken han eller Borch, som var tilstede ved disse undersøgelser; men selv om den alt var omtalt af ældre forfattere, så var dens betydning dog ikke bleven forstået. For Stensen afsluttede opdagelsen af disse ting forståelsen af det hele tåresystem, således som han senere fremstillede det og som det fra den tid af har stået urokket i videnskaben.

Kort efter disputasens afslutning gjorde vore venner i sommerferien en længere udflugt fra Leyden. Den 27. Juli ankom de til Amsterdam, Borch, Steno, et par fremmede studenter og Jørgen Hasebard, der rimeligvis for nylig var kommen hjemmefra. I Amsterdam opholdt de sig i flere dage og traf sammen med flere landsmænd; hertugen af Nørborg, Hans Avgust, som i det foregående efterår var bleven indskreven i Leyden, lå i en øjenkur hos Burri, alkymisten; generalmajor Fr. Buchwald med hustru og datter var komne dertil fra brønden

i Spa, og Peder Schumacher opholdt sig her på hjemvejen fra sit 9årige ophold i udlandet. De omgikkes ligeledes de hollandske lærde og Steno måtte for dem eftervise sine opdagelser. Den 30. Juli skriver den før omtalte Pavl Barbette til Bartholin: «Eders Steno er meget for os her, vi beundrer hans lærdom, hans flid og geni, kun ét tror vi han mangler: en større tilbageholdenhed overfor Blasius; men dette ungdommelige sind lover i sin heftighed større ting, når først det er afkølet.» Man må huske på, at brevet er rettet til Blasius's ven og frænde og at den angrebne stod i en betydningsfuld stilling, netop i dette samfund. Bartholin svarede smukt og værdigt: «Jeg holder af dig, fordi du roser vor Steno, der er megen ros værd. Du vilde indlægge dig store fortjenester, dersom du kunde forlige de splidagtige venner. Om Stenos beskedenhed har jeg aldrig tvivlet, heller ikke om Blasius's forstandighed.»

Den 3. Avgust gik de rejsende ombord ved tårnet i het Y for at sætte over Zuijdersøen; Peder Schumacher tillige med en anden landsmand Peder Schulte var tilstede for at sige farvel til dem. De sejlede mod nord over den grunde bugt til Vriesland, gik derpå fra Harlingen østerpå til Grønningen, derfra til Zwolle og Deventer ved Yssel og videre til Arnhem ved Rinen; herfra ned ad floden forbi det ældgamle Duerstede til Utrecht og Leyden, hvor de ånkam den 14. Avgust. Stensen fortæller i brev af 12. September, at han har anvendt megen tid på at se de vigtigste stæder og egne af landet og at de bragte Jørgen Hasebard syg med til Leyden; samtidig lå en anden landsmand Thomas Valgensten syg i Amsterdam og han måtte dele sig mellem de to venner, så han skiftevis så til dem begge; nu var de dog i god bedring og Hasebard under Borchs, Valgensten under Burris behandling.

I samme brev fortæller han Bartholin om sine studier. På et fårehoved har han opdaget et nyt kar i næsen og han fortsætter nu disse undersøgelser. Kort efter begyndte han en samlet fremstilling af sine opdagelser, alt mens de fortsattes under hans hænder. Endelig den 6. December kunde han give den i trykkeriet og strax efter nyår forelå den i bogladen.

Denne mærkelige bog, en af de ypperligste den danske videnskabelighed har frembragt, er trykt i meget lille format og med meget små typer, således som det dengang var almindeligt i Holland. Dens hovedtitel er: «Nils Stensens anatomiske iagttagelser, ved hvilke forskellige kar i munden, øjet og næsen beskrives og nye kilder til disses væsker eftervises»¹⁾. Disputasen om mundens kærtler optager de første 54 sider, et polemisk brev til Deusing i Grønningen, der havde angrebet denne, de følgende 24, en afhandling om øjnene 20 og et tillæg om næsen 8 sider. Disse sidste nye partier er tilegnede forfatterens lærere, de 3 fra København: Simon Pauli, Jørgen Ejlersen og Ole Borch, og 3 i Leyden: Sylvius, van Horne og den sprogkyndige matematiker Golius.

Hvad der her findes om øjet er alt tildels omtalt; det fremtrådte her endnu forøget med en række enkeltheder og ledsaget af oplysende tegninger. «Næsens gange» er bleven et helt lille afsnit, rigt på nye ideer og opdagelser; han har fundet hidtil ukendte veje fra næsehulen bag over mod ganen, ligesom han har opdaget flere kærtler, der bidrager til at udskille den nødvendige fugtighed til næsens hinder for at lugtesansen kan virke. Også i øret havde han eftersporet oprindelsen til det såkaldte vox og fundet dets kilde i en kærtel i øregangen.

¹⁾ N. St. observationes anatomicæ, quibus oris, oculorum et narium vasa describuntur etc. Leyden 1662.

«Af alt dette, således ender han, fremgår det da tilfulde, hvor omhyggeligt dyrenes alvise skaber har våget over, at intet urent skulde besmitte hovedet, dette kongesæde. Ørets hulhed, øjnene og næsen skulde holdes fugtige, munden og svælget skulde overdrages med væske: ikke des mindre findes der intet fremflydende, hverken i næse, øje eller mund, når du lever efter naturens orden. Thi hvad er tåren andet end et bevæget sinds ydre tegn? hvad er næsens udflod, hvad mundens spyt andet end bevis på, at du har fjernet dig fra sundhedens love? Hvor hin væske opfylder sin rette bestemmelse, ledes den fra øret ad et rør, fra øjet gennem fine gange til næsen; derfra går den dels ad store åbninger til svælget, dels ad en snæver gang til mundhulen, og idet den derfra atter gennem spiserøret vandrer til maven og optages i blodkarrene gennem sugearer og lymfekar, fuldender den på sin vis sit foreskrevne kredsløb.»

Forfatteren ledsagede et exemplar af bogen med et brev til Bartholin. Han undskylder forhalingen ved dens udgivelse dels med forhindringer og tidsspildende forretninger på grund af sine dårlige omstændigheder, dels dermed at den ene iagttagelse fremkaldte den anden, så han havde ondt ved at afslutte. Ja han kunde havt lyst til at fortsætte endnu længere, at følge alle legemets kærtler og deres udførselsgange for at komme til klarhed over væskerne i alle legemets hulheder; thi han tvivler ikke om, at jo alle disse holdes fugtige på væsenlig samme måde, kun at det selvfølgelig måtte eftervises for hver enkelt. Særlig har han tænkt på sveden, som han har iagttaget på meget afkræftede syge på hospitalet; han har her fundet en mængde småkærtler i huden og åbninger, som han ansér for udførselsgange. Han har yderligere fundet dette stadfæstet ved iagttagelser på et lig, som Sylvius overlod ham efter selv at have brugt

det. Men han opgiver dette dog igen, da det er så vanskeligt at overkomme kadavere og han hverken har tid eller råd til ret at fordybe sig i disse granskninger. — Således stansede denne række geniale opdagelser med en ny begyndelse, som ikke førte til nogen afslutning, og med udtalelsen af en almindelig sarrdhed, for hvilken han blev beviset skyldig.

Samtidig skrev Ole Borch til Bartholin. «Endelig har vi da Stensens lille bog, skriver han, og gid den nu måtte takkes dig og hans andre velyndere og være et lykkeligt varsel som hans berømmelses førstegrøde. Det er tilvisse et stort snille, som her voxer frem til fædrelandets håb, og når engang om nogle år det overdrages til ham i København at gå i spidsen for anatomiens studium, så tror jeg sikkert vi tør vente yderligere frugter af hans lykkelige granskning. Han har et ualmindelig skarpt øje for nære genstande, han er utrættelig ved sit arbejde, har en sund dømmekraft og er øvet og dannet også i de almindelige videnskaber (humaniora).»

Bartholins svar til de to venner er skreven på samme dag (den 14. Februar). Han fortæller deri at han har benyttet den første lejlighed til at præsentere kongen den modtagne bog, gøre rede for dens vigtige indhold og rose forfatteren. Kongen viste stor interesse for denne sag, udspurgte professoren om den unge forfatters forhold og hørte i nåde på hans forventninger om engang at se Stensen knytte sin berømmelse til den danske højskole.

Samtidig var Peder Schumacher kommen hjem og havde begyndt sin løbebane i det politiske fag, som han havde foretrukket for videnskaben. Hvilken glans kunde ikke disse to sjældent begavede ynglinge kaste over deres fædreland og dets kongehus, hvilken tidsalder vilde de alene ikke være istand til at skabe, nu da alle de gamle

standsfordomme var gåede i graven. Fremgåede af hovedstadens borgerskab, som i forening med kongen havde reddet riget og grundlagt en ny samfundsorden, vilde de kunne indvie en rig fremtid og vække et åndeligt liv, fuldt af de bedste forhåbninger! — Men tiden var ikke til det, de højbårne og de højlærde kunde endnu sige deres: «ikke for meget!» De to kom som et svalepar i den tidlige vår, før Nordens nætter er bleven milde og lyse; den ene var bly og beskeden, og da man ikke havde husrum for ham, drog han atter bort til Sydens mildere himmel; den anden var dristig og snar og tog hvad man ikke vilde give; men de forrådte hans søvn og satte ham i bur. Således gik de sjældne evner tabte for fædrelandet.

Det var ingen uberettiget ros, Ole Borch ydede Steno, når han skrev til Bartholin, at han foruden at være en ualmindelig anatom tillige var øvet og uddannet i de humane videnskaber. Han var hjemme i de fleste nyere og gamle sprog og hans evne til at gå ind i deres forskellige udtryksmåde var ualmindelig. Hans kendskab til den græske oldtid lyser frem af mange af hans skrifter; i Holland havde han ikke blot søgt undervisning i sit særlige studium, men ligesom Borch gjort sig bekendt med kunsten og den almindelige dannelse.

Det kan derfor heller ikke overraske, når vi pludselig ser ham sysselsat med helt nye undersøgelser. Han var i Holland kommen ind i en stærk åndelig udvikling. Skønt han endnu ikke her fandt det liv og den luft, der fuldstændig svarede til hans dybe og rige naturs trang, så tilfredsstilledes dog hans higen efter kundskab, hans sans for det store liv og friheden i de åndelige

bevægelser; han fik lejlighed til at udfolde alle sine evner og blev sig sin styrke bevidst.

Det måtte da anses for en selvfølge, at anatomen alene ikke i længden kunde fængsle ham; der måtte indtræde et øjeblik, da disse undersøgelser, idetmindste for en tid, tabte deres tillokkelse, fordi de ikke mere frembød tilstrækkelig næring for skarpsindigheden og fantasien. Enhver videnskabsmand vil mindes øjeblikke, da et emne eller en emnerække ligesom åbnede sig for den fulde forståelse, men næsten samtidig ophørte at fængsle tanken; det går som der i mythen siges om sfinxen, at den styrtede sig i dybet, når dens gåde var løst.

Således stod Stensen efterat have tilendebragt sit arbejde med kærtlerne; netop som forståelsens lys med hele sit blændende skær faldt hen over de talrige problemer, netop som en ny gruppe af enkeltheder syntes at skulle fuldstændig opklares, netop nu stanser han og kaster det hele fra sig. Pludselig gør han den opdagelse, at hans hu egenlig stod til geometrien: den videnskab, siger han, som han vilde have dyrket, ikke som den første, men som den eneste, dersom forholdene havde tilladt ham det, «istedenfor blod vilde han farve sin hånd med de matematiske tavlers livsalige støv.»

Det var en gammel forkærlighed, som alt havde vist sig i skolen, Jørgen Ejlersen havde været blandt hans kæreste lærere. I Leyden havde han strax benyttet lejligheden til i stilhed at fortsætte dette studium; han fandt her en udmærket lærer i Jakob Gool (Golius), hvem han også, som det vil mindes, nævnede i sin første dedikation. Golius var en evropæisk berømt; han havde i sin ungdom gjort en række rejser, havde i Asien studeret arabisk, persisk og tyrkisk, og var den første som havde skrevet brugbare ordbøger i disse sprog. Det arabiske havde ført ham til matematikken og han var

nu professor i begge fagene. I hvor nøje et forhold det lykkedes Steno at komme til ham, ses allerede deraf, at den gamle lærde søgte at sætte sig ind i anatomien for at kunne vurdere hans opdagelser. Når Steno senere viser sig i besiddelse af betydelige kundskaber også i de orientalske sprog, skyldes det vistnok ligeledes Golius.

Geometrien var ikke mindre, snarere i endnu højere grad end anatomien, tidens yndlingsvidenskab; siden Galileis og Keplers tid havde den gjort kæmpeskridt fremad. Kartesius havde opdaget den analytiske geometri samtidig med at han grundlagde en ny filosofi, og mænd af den mest overlegne åndsdannelse som Blaise Pascal deltog i udviklingen af de fundne sandheder.

Det var vistnok for en stor del det exakte i matematikens bevisførelse, som øvede en så stor tiltrækning på ånderne. Her syntes der at være et område, som stod i modsætning til al vor øvrige viden, et område, på hvilket man havde den velgørende følelse af ikke at kunne tage fejl, at kunne nå den fuldkomne uomstødelige sandhed. Den samme mand, som opdagede den analytiske geometri, var jo fader til det berømte filosofem: «man bør tvivle om alt».

Det er vel vanskeligt at sige, hvad der egentlig kom først: den filosofiske, alt fortærende tvivl og usikkerhed, eller matematikens sikkerhed. Resultatet blev i alle tilfælde det samme: der opstod en «geometrisk metode» i tænkningen, som truede med helt at opløse den tidligere verdensopfattelse uden at sætte nogen anden i steden for.

Holland var samlingspladsen for de mest forskellige åndelige retninger; her havde også Kartesius fundet et fristed, da Frankrig forstødte ham, her havde hans geometri såvel som hans filosofi fundet sine ivrigste tilhængere. Med dette for øje må Stenos trang til nu at

hengive sig til geometriske studier forstås. Det var måske fra først af selve de matematiske sandheder han søgte, de har jo en ejendommelig fængslende magt over ethvert klart og skarpt tænkende hoved, men det var neppe mere dette, som særlig sysselsatte ham. Hvad han nu ved sin fremskredne videnskabelige erkendelse følte sig hendragen af, var snarere geometriens metode, dens ro og klarhed i modsætning til det organiske livs uro og flertydighed; den blev derved en hvile for tanken og en bro over til filosofien.

Stenos første udtalelser om Kartesius's filosofi er meget reserverede. Han fortæller Bartholin, at han i Amsterdam har foretaget en vivisektion (efteråret 1661) og har holdt en hund i live på tredje time, ja kunde vel have holdt den en hel dag; «men, tilføjer han, jeg tilstår at jeg ikke uden rædsel kan underkaste dyret disse langvarige pinsler. Kartesianerne praler så meget af sikkerheden i deres filosofi: jeg vilde ønske, at de kunde gøre mig så vis, som de selv er det, på at dyrene ingen sjæl har og at man kan røre, sønderskære eller brænde et dyrs nerver med samme ugenerthed som en avtomat der bevæges konstigt; da vilde jeg gennemgranske det levende dyrs indvolde og kar adskilligt mere og med større dristighed; thi jeg ser nok, at der er meget, som ikke på anden måde kan iagttages».

Vi føres her midt ind i et af tidens mest brændende spørgsmål, forholdet mellem sjæl og legem. Kartesius havde kun henstillet det som en mulig konsekvens af sit system, at dyret ingen sjæl og sans har, men hans disciple førte det videre og Malebranche gik som bekendt så vidt at prygle sin hund for fornøjelse, da det interesserede ham at se, hvor skuffende naturen lader dyret ledsage mishandlinger af skrig, som om der var en indre forbindelse. I de åndfulde kredse i Port-Royal morede

man sig endog i den anledning med at flå og sønder-skære hunde og katte for at iagttage de konvulsiviske bevægelser, som man var fast overbevist om ikke hidrørte fra nogen følelse, men kun med nødvendighed fulgte med experimentet.

At Steno på dette område var utilgængelig for filosofiens resultater var ikke så underligt, men der var andre, på hvilke den bevægede sig med større ret og her blev han stærkt påvirket af den. Da han mange år efter blev opfordret til at gøre rede for sin overgang til katholicismen, nævnte han som den første anledning Kartesius's filosofi; den, sagde han, havde rokket alle hans fordomme, klaret hans tanker og vist ham, hvorlidt vi formår overfor livets uendelige muligheder; den havde lært ham at tvivle. Han vilde ikke bebrejde Des Cartes denne tvivl, men han vilde tværtimod bebrejde ham og hans efterfølgere, at de ikke holdt fast ved deres egen lære, men bagefter opstillede en række sætninger, som fornægtede tvivlens natur.

Blandt Kartesius's efterfølgere havde Steno særlig lejlighed til at lære to at kende, Arnold Geulincx og Benedikt Spinoza. Den første boede i Leyden og optrådte her fra året 1662 offentlig som docent ved universitetet, den sidste boede i årene 1661—64 i den lille by Rijnsburg udenfor universitetsstaden.

Geulincx var ved den kartesianske filosofi kommen til en religiøs livsanskuelse, således som alt mesteren selv havde lært. Den filosofiske tvivl førte ham til en praktisk bekendelse af gudsforholdet og han føjede ethiken til den spekulative lærebygning som dens afslutning og højeste fuldendelse. Hans talrige skrifter danner en velgørende modsætning til meget af tidens smagløse unatur, han var på én gang literær satiriker og en stræng kristelig bods- og dyds-lærer. Desværre savner vi enhver

antydning af, hvor vidt Steno har stået i forhold til denne mærkelige mand; der kan dog neppe være tvivl om at han jo har benyttet sin samværen med ham ved samme universitet til at tilegne sig hans ejendommelige filosofi. Vist er det derimod, at han trådte i forhold til Spinoza, ja endog hørte til hans fortrolige omgangsvenner.

Spinoza var dengang en mand på 30 år, i den alder da man plejer at antage den personlige åndsudvikling for at have modtaget sit væsentlige præg. Han tilhørte en spansk jødeslægt og var opdragen i alle dette folks traditioner, dets rige orientalske litteratur med hele den mystisk-spidsfindige lærdom, som var ophobet blandt rabbinerne siden adspredelsens tid; han var jøde i sin tids bedste og ædleste betydning. Denne oprindelse har sat sit præg på hans lære; den har givet ham den høje idealitet, som er betegnende for den semitiske races fremragende mænd, den rene vilje, det høje mod og den ædle resignation i tanken; men tillige den tankens fanatisme, der intet ser og intet vil se uden det den tilbøder. Man fandt efter Spinoza et album, i hvilket han med øvet hånd havde tegnet forskellige figurer og situationer; en af dem fremstillede Masaniello i neapolitansk fiskerdragt med øxen i hånden; men hovedet og ansigtstrækkene var hans egne. Det er betegnende for den fredelige vismand; også han havde kæmpet med lidenskabelige oprørstanker.

Spinoza troede, — thi også han troede! — at vi ad de strængeste slutningers vej kan komme til fuld vished om denne verdens orden og livets vilkår; han troede det med fanatisme, derfor bruger han aldrig selv betegnelsen tro: han véd; han kan ikke fejle. «Jeg gør mig ikke til af at have fundet den bedste filosofi», skriver han til Albert de Burgh, som var bleven katolik; «men jeg véd, at

jeg kender den sande. Vil du spørge mig, hvoraf jeg véd det, så svarer jeg: med samme sikkerhed som den du har for at trekantens tre vinkler tilsammen er lig to rette, og ingen som har en sund hjerne og ikke drømmer om urene ånder, der indblæser os falske, sandheden lignende forestillinger, vil kunne negte at dette er tilstrækkeligt.» Det er klart at en sådan filosofi må have noget stærkt æggende ved sig; den enkelte, som stilles overfor den, vil enten føle sig betagen af tankens energi og de høje forestillingers skønhed, eller han vil blive frastødt, forarges over filosofens hovmod og oprøres over den sikkerhed, hvormed han forkynder sin lære.

Man har i den nyere tid fundet og udgivet et ungdomsarbejde af Spinoza: «Gud, mennesket og dets lykke», der alt må have været skrevet ved denne tid; det indeholder i skarpe træk hovedtankerne i hans filosofi, den absolute nødvendighedslære, anvendt på guddommen, mennesket og alt hvad der er omkring os. Matematikken opstilles derfor som erkendelsens eneste rette methode, det geometriske bevis svarer til tingenes natur.

I denne abstrakte form fastholdt han dog ikke sit system; hans livsanskuelse blev efterhånden fyldigere, hans sind mildere. Påstanden om, at alt her på jorden er absolut fuldkomment, viger pladsen for forestillingen om en udvikling og det en udvikling gennem kærlighedens oplysende og opvarmende magt over ånderne.

Det er dette træk, som giver Spinozas filosofi sin ejendommelige romantik, det som har gjort den så fortryllende for mange alvorlige tænkere. Den geometriske form er bevaret, tankerne forener sig som krystaller, alt er hårdt, glat og ulasteligt, koldt og gennemsigtigt; men over det hele spiller der et skær fra en anden verden, og det er som gemte krystallerne en musik, der bringer hjertet til at bæve. Der er så meget rent og så meget

velgørende sandt i Spinozas skrifter, at de tilfulde fortjener den plads, de indtager i dannelsens og åndslivets udvikling i den nyere tid, og de vil bestandig gøre den mand, som undfangede dem, til genstand for den dybeste sympathy; men de indeholder den fare, at de bringer læseren til at glemme, at hvad der her er størst og i sandhed guddommeligt, det er en genlyd af kristendommens ideer, deres genlyd i en ædel sjæl, men dog kun en genlyd.

Blandt de venner, som i Rijnsburg samlede sig om Spinoza, var også Steno. Det fremgår alt tydeligt nok af den bebrejdelse, som præsten Johan Sylvius i Amsterdam mange år efter rettede imod ham, da han var bleven katolik: «Du der engang agtedes værdig til at omgås Spinoza!» Men især bliver det klart af det udførlige, senere offentliggjorte brev, som Steno en del år efter tilskrev filosofen, da han havde udgivet sit første større skrift. På titelbladet kaldes adressaten vel kun: «den nye filosofis reformator», men af indholdet er det tydeligt nok, til hvem det er rettet. Men det fremgår tillige af dette brev, hvor nær de har stået hinanden. «I sligt et mørke, siger han efterat have gengivet hovedtanken i skriftet, ser jeg en mand færdes, som fordem var min fortrolige ven (*admodum familiaris*) og heller ikke nu, som jeg håber, er min uven, (thi jeg tænker at erindringer om vort gamle forhold endnu bevarer den gensidige følelse), — og da jeg mindes, at også jeg fordem har været hildet i svare vildfarelser, om end ej just de samme, så ønsker jeg dig den samme guds nåde fra himlen, som jeg har opnået uden al min fortjeneste —. Og skønt dit skrift viser, at du er såre langt fra sandheden, så indgyder dog den kærlighed til freden og til sandheden, som jeg dengang iagttog hos dig, og som end ikke er udslukt i dette mørke, mig håb om, at du lettelig

vilde låne øre til vor kirke, dersom kun det blev dig tilstrækkelig klart, hvad det er den byder alle, hvad den yder dem som lader sig påvirke af den.»

I sit «forsvar for brevet om sin første omvendelse» (1680) kommer Steno ind på sin opfattelse af den moderne filosofi. «Når jeg igen nævner den kartesianske filosofi, siger han, så er det først for at rose den, dernæst for at dadle den . . . . Rosværdigt kalder jeg det at afstrøje alle fordomme, ikke fordi det byder os at holde dem alle for falske, — thi jeg ansér det for en lige så stor fejl at formode om det sande at det er falsk, som at lade dette gå for sandt, — men fordi det ved at vise os, hvor let vi tager fejl i vore slutninger, hvad jo enhver kan iagttage ikke blot hos andre, men tit og ofte hos sig selv, lærer os at skride frem til en sindig tilbageholdenhed med vor dom og klog af andres indbyrdes modsigelser, skønt de går ud fra samme forudsætning, at fatte tvivl såvel om selve forudsætningen som om den måde, hvorpå man bruger den; derfor at undersøge, hvilken forret man vel selv har til ikke at tage fejl af den vej, på hvilken efter vor egen dom så mange andre farer vild, medens de dog lige så lidt har nogen følelse deraf . . . . Men jeg må laste denne filosofi i det stykke, at dens ophavsmand glemmer sin egen grund-sætning og istedenfor det visse sætter det, som han ingenlunde har leveret bevis for ved sin tænkning; hvorfor jeg tror, at mange er faldne i værre vildfarelser ved ikke just helt at fornegte kristendommen, men ved at slappe den så meget, at egenlig intet er tilbage uden navnet og skyggen. Dette viser sig øjensynligt hos Spinoza og hans tilhængere, som ved den kartesianske filosofis, som de siger, «fuldkommengørelse», men i virkeligheden «opløsning», er bleven helt hengivne til materialisme; thi idet de glemmer den foran omtalte grundsætning,

giver de deres formodninger ud for beviser, og eftersom de ikke med Kartesius vil tilstå deres uvidenhed om den måde, hvorpå sjæl og legem, eller tænkningen og det som er i rummet, er sammenføjede, så føres de til den yderste grad af dristighed og påstår, at disse kun er forskellige sider af et og samme væsen . . . . Idet de da kun forstår sig på det materielle, gør de gud til alle legemlige tings hovedsum, giver mennesket frihed til at nyde alle for sanserne behagelige ting, — efterat have fjernet viljens frihed, efterat have fjernet bønnens gavnlighed, efterat have fjernet tanken om straf og løn i døden.»

Således stod dette dog selvfølgelig ikke for Steno, dengang han omgikkes Spinoza og vandt ham kær; da fortrylledes han af tankens frihed og opgav sin barndoms tro på den lutherske læres ufejlbarhed; han brød med sine fordomme og øvede sin kritik mod alle samfundets overleveringer. «Først lærte filosofien mig, siger han et andet sted, at undersøge alt det, som jeg holdt for sandt, om ikke der skjulte sig en fejl i det, hvorved der da opstod en tvivl hos mig af den uenighed, som finder sted mellem de mange, der går ud fra samme udgangspunkt (nemlig skriften som eneste kilde til sandhed), om hvem af os der nu vel opfattede dette rettelig? Men tilsidst svækkede de såkaldte dannede (politici) selve det fælles udgangspunkt for alle de kristne, om end just ikke altid i ord, så dog i gerning (og dette er mere virksomt end alle ord), som en ting af ringe betydning, ved nemlig at forkaste de menneskelige fordomme om en usand tros sandhed, og hvis ikke guds særlige forsyn havde været, vilde de sikkert fra grunden af have spærret sandhedens vej for evig ved fuldstændig at ødelægge min religiøse følelse.»

Hvad der holdt Steno tilbage fra at blive en fuldtro tilhænger af Spinoza og hans lærdomme var dog ikke,

som man kunde tro, hans bløde sind med de dybe barn-domsindtryk eller hans ydmyge fromhed; hans ånd var i virkeligheden for kraftig til at lade sig binde af er-indringer og stemninger, det var ikke et mundsvejr, at han brød med alle sine fordomme. Men hans viden-skabelige sans var for udpræget og for udviklet til at kunne lade sig tage til fange i en filosofi som denne. Ved at sysle med selvstændige opgaver indenfor gransk-ningens naturlige grænser havde han fået en mere på-lidelig målestok for, hvad den menneskelige tanke formår, end Spinoza i tillid til sin geometriske methode kunde eller vilde tilegne sig; han blev Kartesius's principer tro og lærte af sin skarpsindighed at begrænse sig.

Der udkom netop i året 1662 et efterladt værk af Kartesius: «om mennesket». Nils Stensen omtaler det alt i Maj måned i brev til Bartholin, skønt det først udkom sent på sommeren; også heraf ses, at han den-gang hørte til de indviede. Han kalder i-dette brev forfatteren «den meget skarpsindige» og hans forklaring af tårernes oprindelse fra hjernen for «særdeles genial»; men han tilføjer, at den er overflødig, da det nu er lyk-kedes ham selv at give en langt simplere og mere fyldest-gørende forklaring af denne væske. Senere siger han om filosofens fremstilling af den menneskelige hjerne, at den visselig er udsprungen af en genial hjerne, medens han højlig tvivler om, at slige ting skulde være at finde i naturen.

Skriftet om mennesket satte selvfølgelig den hele skole i stærk bevægelse, de fuldtro anså det for en åben-baring fra en højere verden. Der fortælles om Nikolas Malebranche, at det blev bestemmende for hans fremtid; han fandt det ved et tilfælde i en boglade og tog det med sig hjem, men kunde ikke læse det til ende for hjertebanken. Han blev fra nu af en af mesterens mest

hensynsløse tilhængere. På den jævnaldrende Steno havde det den modsatte virkning; han begyndte atter at studere anatomi for at få en prævesten for filosofiens devinationsevne.

Den første dissektion, han selv omtaler, fandt sted midt i Avgust måned (1662) og gik ud over en levende ravneunge, som han havde ladet tage ud af reden. Medens den undersøgtes kom Sylvius til med nogle venner fra Amsterdam, blandt dem den udmærkede læge Villem Piso. De iagttog i forening det dengang alt bekendte fænomen, at hjerteslaget efterat være ophørt fortsættes i hulåren, endog i flere timer. Fra nu af rettede Steno sine forsøg og undersøgelser på hjertet og hjernen.

«Aldrig vil den dag gå mig af minde, skriver han et par år efter til Piso, da du i Leyden af egen drift kom med Sylvius for at være vidne til mine, den unges forsøg . . . En uheldvarslende fugl anså oldtiden raven for at være, men for mig var i sandhed ingen dissektion nogensinde lykkeligere end den, jeg foretog med hin ravn, siden den lønnede mig over al forventning, da jeg mindst anede det.» Noget af dette udbrud må vistnok skrives på tidens regning som konventionel hilsemåde, men billedet af den lykkespående ravn lå dog vistnok dybere i Stenos sind; fra denne undersøgelse udgik der en ny række af opdagelser og dermed tillige et omsving i hans livsbetragtning.

Med hensyn til hjertets natur kom han tilbage til den af Hippokrates fremsatte formodning, at det kun er en muskel, i intet væsenligt forskellig fra alle andre muskler, en opfattelse, som stred stærkt mod tidens hele betragtning af den dyriske organisme. Herfra gik han over til i det hele at sysselsætte sig med musklernes bygning, sammentrækning og form, spørgsmål, som endnu dengang henstod meget uklare for anatomerne. Endvidere

undersøgte han hjernens bygning med Kartesius's tegninger og forklaringer for øje; han åbnede hovedet af heste, køer, mennesker og alle slags fugle for om muligt at genfinde noget af det, filosofen så nøjagtig havde angivet betydningen af. Men udfaldet var ikke heldigt. «I sandhed, skriver han henimod vinterens slutning (5. Marts 1663), jo flere hoveder jeg åbner, både af dyr og af fugle, des mindre synes mig hin geniale, af den berømte Des Cartes udtænkte organisme, som ellers er så vel skikket til at forklare dyrenes organisme, at stemme med selve dyrene. Og dette vilde det være let at vise ved forklaringen af andre ting, som jeg har iagttaget i hjernen, hvis ikke disse iagttagelser, — såsom de for største delen er foretagne ved aften og ikke sjælden ved nattetid, — endnu havde så meget af natten ved sig; hvis de ikke, afbrødte ved mine sædvanlige beskæftigelser, på mange steder viste så store huller; hvis ikke den guldets gunst, der er negtet mig, hidtil havde gjort, at jeg kun yder så lidet af det, som jeg hver dag ser kunde udrettes til dette formål. Men jeg må nu glemme disse ting, indtil tid og råd kan bringe de endnu grønne frugter til nogen modenhed.»

Undersøgelserne med hensyn til hjertet og musklerne var dog alt dengang fremmede så vidt, at udgivelsen af en afhandling om dem bebudes som nær forestående. Også Borch omtaler dette; medens han fortæller Bartholin om en række dissektioner, han i vinterens løb har foretaget sammen med Stensen, vil han ikke indlade sig på omtalen af hjertets bevægelse, da der derom snart vil foreligge en genial fremstilling af denne.

Det blev imidlertid foreløbig heller ikke til noget med dette skrift; Steno må øjensynlig have været lammet i alle sine forhold. Ikke blot var det trangt for ham at skaffe sig det nødvendige for at kunne fortsætte

sine studier, således som det ses af det foregående; men han led desuden under en fornyet voldsom forfølgelse fra Blasius og hans venners side. I julen 1662 udkom der et skrift, som ikke blot gentog de gamle beskyldninger imod ham, men endog åbent stemplede ham som en fejg forræder; der blev f. ex. gjort opmærksom på, at navnet Stenonis (Stensen) ved at læses bagfra blev til: Sinon est, «han er en Sinon», d. e. den forræder, ved hvis underfundighed Troja faldt. Hovedvægten blev nu lagt på sagens moralske side, idet man lod som om den videnskabelige for længst var afgjort til fordel for Blasius. Steno udgav et kort tilsvær eller rettere kun et løfte om et tilsvær og lod derpå sagen falde til trods for sine nidkære venners råd; han besøgte endog Blasius i Amsterdam uden med et ord at omtale deres strid. Han vandt herved en betydningsfuld sejr over sig selv og i virkeligheden tabte fra nu af striden også sin betydning for andre.

Det var hans håb at kunne rive sig ud af disse forhold ved at forlade Holland med et par gode venner og gå til England og Frankrig. I brev af 7. April 1663 (gml. stil) skriver Thomas Bartholin til ham, at han ikke vil sende de udkomne bind af sin brevsamling, da han jo står i begreb med at rejse; han hilser hans rejsefæller og ønsker dem at fare vel. Der kan ingen tvivl være om, at jo disse rejsefæller er Ole Borch og Mathias Jakobsen, de to venner fra det flerårige ophold i Leyden, tillige med den førstes adelige elever, de tre brødre Gersdorf. Men da de nævnte mænd den 19. Maj forlod Leyden, fulgte Stensen ikke med dem; han blev endnu hele dette år ud hvor han var. Hvad grunden hertil har været, savner vi enhver underretning om.

Der ligger da i de to sidste år af opholdet i Leyden foruden vigtige studier vedkommende hjertet og musklerne

en række åndelige erfaringer af vidt rækkende betydning for Nils Stensen. Han havde syslet med matematikken og den geometriske methode, han var kommen i omgang med Spinoza og hans venner og havde med ægte videnskabelig sans jævnført det nye kartesianske skrift med selve naturen, og han havde lidt forfølgelser og skuffelser, som krænkede ham dybt. Man behøver blot at se, hvorledes han selv omtaler disse erfaringer, for at overbevise sig om, at der i dem ligger en spire til det senere religiøse gennembrud. Således siger han i skriftet om sin omvendelse (efter det foran anførte): «Dette (forgudelsen af den menneskelige tanke) er den kartesianske filosofis fare, fra hvilken gud befriede mig; thi dengang jeg omgikkes disse Kartesius's reformatorer eller rettere deformatorer, fik jeg på en i sandhed vidunderlig måde, uden egen hensigt, ja uden al forventning, min kundskab fra gud selv, nemlig om hjertet og om musklernes sande bygning, som uden ord, blot ved selvsyn endevendte alle de mest skarpsindiges tankespind, og heraf udledte jeg da to slutninger. Først denne, at når de mænd, der af mange holdes for guder, taler så aldeles mod hvad der er det rette i en sag, så indlysende og så let, og i hvilken man med sikkerhed kan ty til erfaringens lære, hvem vil da indestå for at de fortjener større tiltro, når de fremfører deres læresætninger om gud og sjælen, i henseende til hvilke ingen undersøgelse kan anstilles? Den anden er denne: når gud, dengang jeg var i største fare ved omgangen med slige folk og ved sysselsættelsen med slige studier, udfriede mig af denne fare ved at lade mig opdage ting, der så længe havde været ukendte, mig der intet sådant tænkte på, så kan jeg ikke andet end deraf kende guds særlige kærlighed til mig og derved føle mig forpligtet til, foruden af de andre grunde til at elske ham, at gribe enhver lejlighed til at tjene ham.»

Fremdeles taler han om den forfølgelse, han var genstand for: «I begyndelsen tyktes dette mig såre hårdt og vanskeligt; men da jeg så overvejede, at jeg jo var uden skyld, så bar jeg guds styrelse tålmodigt, og skønt jeg ingen anstrængelser skyede for at bevise min uskyldighed, så befriede gud mig for enhver tanke om hævn, om end jeg mere end én gang havde den bedste lejlighed for hånden og der var nok af dem som æggede mig dertil.» Og endelig siger han om sine skuffelser: «Intet middel er virksommere mod «de dannedes» dårlige kløgt end den ved erfaringen vundne indsigt i guds forsyn, således som jeg fik den håndgribeligt i adskillige tilfælde, så jeg flere år før min omvendelse begyndte helt at hengive mig til den, om ikke altid i gerning, så dog i attrå, idet jeg undgik alt hvad der kunde minde om den menneskelige kløgt, der ikke stemmer med evangeliet. Fra den tid af begyndte jeg at indrette mit liv således, at jeg hver dag gjorde det, som jeg anså for svarende til tid, sted og mine kræfter, ubekymret for min fremtid, så jeg intet vilde gøre enten ved bønner eller gaver for at opnå ære og stilling eller håb derom, ja jeg bad ofte mine pårørende, at heller ikke de skulde søge noget for mig hos nogen. Jeg vilde udføre hvad der var i mig og vente alt det øvrige af gud, så jeg kunde være overbevist om, at jeg fik det, der engang måtte times mig, ikke af menneskeyndest, men af guds kald. Hertil førte mig forskellige tilfælde, i hvilke jeg troede alt vel forberedt til at opnå noget, således som mine venner havde rådet mig, medens så dog tilstødende uforudsete omstændigheder pludselig kulkastede den fattede plan, og samtidig andre, som hverken jeg eller nogen af dem havde ventet, ligeså pludselig frembød sig og det under sådanne omstændigheder, at man fornuftigvis ikke kunde tvivle om, at de jo var af gud. Ofte forekom denne forandring af forsæt

og råd mig vanskelig, men da jeg af gentagne erfaringer havde lært, fra hvor store onder den havde befriet mig og hvor store goder der ved den var bleven mig til del, lærte jeg endelig den bøn: Du, uden hvis vink intet hår falder af hovedet, intet blad af træet, ingen fugl af luften, uden hvem ingen tanke undslipper sjælen, intet ord tungen, ingen handling hånden, — du førte mig hidtil ad ukendte veje, før du mig ad nådens stier, seende eller blind! Dig er det lettere at føre mig derhen hvor du vil, end det er for mig at komme tilbage fra de steder, hvorhen min attrå drager mig!»

Hvor beskæmmende er det ikke for os, at denne mands attrå stod til fædrelandet, vort fædreland, — og at han nu her takker gud for at det ikke var bleven ham beskikket at finde sit livs gerning herhjemme, at dette fædreland ikke havde havt nogen plads for ham og at forsynet ad andre veje havde ført ham langt bort fra sine ønskers mål!

III. KØBENHAVN, PARIS OG FLORENS.

1664—66.

Tidlig på året 1664 blev Nils Stensen kaldet hjem ved sin stiffaders død. Johan Stichman var i sine sidste år bleven hædret af kongen ikke blot med en guldkæde for sine tjenester som borgerkaptajn, men også ved en udnævnelse til kongelig møntmester (11. Marts 1662), samtidig med at han udførte store bestillinger som guldsmed. Mønten var dengang i en større gård på Købmagergade, i nærheden af Silkegade, tilhørende David Reich eller David Skolemester, som Holberg kalder ham; den var i pestens tid flyttet herhen fra slottet og flyttedes strax efter Stichmans død tilbage til Slotsholmen, ved siden af bolthuset. Stichman døde midt i November 1663 og hans hustru fulgte ham ikke ret længe efter i graven; rimeligvis har hendes sygdom i forbindelse med faderens død kaldet sønnen hjem fra Holland.

Han slog sig foreløbig til ro i hjemmet. Dels skulde jo boet ordnes, dels var han i færd med at udgive en fremstilling af sine iagttagelser over hjertet og musklerne, dels endelig førtes der forhandlinger om hans ansættelse ved universitetet.

Johan Stichman efterlod en betydelig fordring hos kongen; han havde siden sidste afregning forarbejdet ikke mindre end 26,251 lod sølv og herpå beholdt over 2500 rdl. tilgode. Denne fordring tillodes det enken at

overføre på møntregnskabet, hvorved noget blev afdraget. Svigersønnen guldsmed Jakob Kitzerov, som hidtil havde ejet et andet hus på Købmagergade, overtog boet og forretningen og flyttede ind i stedet ved Klareboderne.

Nils Stensen nævnes første gang i København den 21. Marts 1664, da han var tilstede ved en dissektion i Simon Paullis hus. Hans moder levede endnu den 22. April, men er rimeligvis død kort efter. Det dobbelte dødsfald nedbøjede ham dybt; han stod nu mere forladt og ene end nogensinde tidligere. Men samtidig viste der sig en udsigt for ham til at se sin fremtid sikret. Jakob Henrik Paulli, som i året 1662 var bleven professor i anatomi, var nemlig til sinds at opgive dette lærefag for at gå over til historien og der frembød sig da en udmærket lejlighed til at få Steno knyttet til universitetet. Disse udsigter og forhåbninger holdt ham hjemme til ud på efteråret.

I sommerens løb udkom da hans bog og det endog i to udgaver, i Amsterdam og København. Dens titel er: «Iagttagelser over muskler og kærtler», og den er tilegnet kong Fredrik III «som en sammentrængt fremstilling af det han hidtil var kommen til at opdage i anatomien»; hovedfremstillingen er ledsaget af to breve til læger i Amsterdam, indeholdende meddelelser om iagttagelser, han havde anstillet siden samlivet med dem.

Efter en indledning, i hvilken gangen i hans undersøgelser skildres, går forfatteren lige løs på hovedpunktet, hjertets anatomiske forklaring. Han stiller det af filosofer og læger så højt priste organ op imod de ringeagtede kærtler. «Menneskenes dom», siger han, «der så ofte behandler dem, som burde hædres, med ringeagt, ja endog nedsænker dem i glemselens nat, medens den hæver lidet værdige mænd til ærens top, — denne dom, der kun lidet agter de ting, som dog både kan og bør

tages i betragtning, bliver ikke blot en frugtbar moder til vildfarelser, men også til det onde». Kærtlerne og hjertet er slående eksempler herpå. Dette søger man at fremstille som sæde for legemets varmekilde, sjælens trone, livsåndernes fødested, ja nogle holder det endog for selve sjælen; filosoferne hilser det som en sol og en konge, og det skönt man ved en fordomsfri undersøgelse intet vil finde i det uden en muskel. Kærtlerne derimod er oversete og ringeagtede, skönt legemets velvære for en så væsentlig del beror på deres uforstyrrede arbejde.

Han indskrænker sig ikke til enkelte sider ved sin opgave, men gennemgår hele muskellæren. Sit udgangspunkt tager han fra brystkassens bevægelse under åndedrættet, idet han retter forskellige misforståelser med hensyn til de muskler, som hæver ribbenene, såvel som til mellemgulvets bygning. Derpå går han over til at beskrive musklens bygning, dens simple og dog så konstige konstruktion, trevlenes leje og figur, senernes stilling og den bevægende krafts støttepunkter. Man havde hidtil bestemt skelnet mellem muskel og kød, idet man tillagde dette endnu andre bestanddele end muskelfibrer; men han efterviser, at en muskel intet andet indeholder end fibre, årer, nerver og hinder, og at kødet netop består af de samme dele, så det kun er to benævnelser for samme ting. Derpå anvender han dette på enkelte særlige muskler: tungen, hvis fibrer slynger sig mellem hverandre i smukke tegninger og giver organet bevægelighed i alle retninger; spiserøret, i hvilket fibrerne danner ringe og spiraler; hjertet, hvis fibrer snor sig ned imod spidsen og danner de tykke kraftige vægge omkring blodkamrene. Overalt findes de samme bestanddele og Stensen påstår derfor, at det er uimodsigelig godtgjort, at der overalt også kun er muskler. «Når det er sikkert», siger han, «hvad forstanden ved sansernes hjælp erkender som sik-

kert, at der i hjertet intet mangler af det som findes i en muskel, ligesom der intet findes i det, som ikke også findes i musklerne, så er hjertet intet emne for sig selv, ej heller sæde for et vist emne, så som ilden, den medfødte varme, sjælen, eller frembringer af en vis væske, så som blodet, eller ophav for visse «livsånder».

Denne udvikling, som nu forekommer os så simpel, så letfattelig og så indlysende rigtig, var dengang et videnskabeligt kætteri, og det viser sig da også, at Thomas Bartholin, der var så begejstret for hans opdagelser af kærtler og kærtelveje, betragtede dette som en utilstrækkelig begrundet hypotese. Hvad skulde der blive af hele den organernes orden, som tiden havde levet sig ind i, med hjertet som legemets sol, når dette måtte antages? Var det ikke en for vidt dreven kritisk lyst til at nedbryde uden at kunne give vederlag for hvad der her vilde gå tabt? Og dog var det en tanke, som snart skulde sejre over alle fordomme og grundlægge en ny forståelse af al indre bevægelse i legemet. Kun skade, at det geniale øje, som først havde set enheden i denne mangfoldighed, naturens simple skønhed i dette rige spil af kræfter, forinden skulde være vendt bort fra denne vidunderlige verden til andre syner og betragtninger.

Til denne fremstilling af musklerne slutter sig så efter løfte til forfatterens venner, der ikke mere kunde overkomme hans første skrift om kærtlerne, en kort redegørelse for hans deri fremstillede opdagelser, forøgede med enkelte senere iagttagelser samt en almindelig betragtning over kærtlernes natur som væskeafsøndrende på de indre hudflader.

Det første af de to breve er stilet til Villem Piso og omhandler rokkens anatomi (24. April); det andet er skrevet til Paul Barbette og handler om «æggeblommens

overgang i kyllingens indvolde» (12. Juni). Begge indeholder de både geniale enkeltheder og fremblik over videnskabens store opgaver til oplysning af livets udvikling i organismen; men det vilde føre for langt på dette sted at dvæle ved alt, hvad Steno således i sit videnskabelige liv kom til at sysle med.

Han gjorde ikke mindre lykke i sin fødeby end han havde gjort i udlandet; Thomas Bartholin er udtømmelig i sin ros over ham. Han fortæller om en dissektion, som han tilfældigvis blev vidne til, da han kom ind til byen fra sin herregård i Hagedsted ved Issefjorden; foruden ham var også Simon Paulli, Villum Worm og Henrik Møinichen tilstede. Steno efterviste med sin vidunderlige behændighed det hele kærtelsystem på et kalvehoved, tildels også på en hane; endvidere viste han på en kylling, hvorledes dens ernæring i ægget foregår, og endelig gennemgik han hjertets bygning for dem. «Vi forlod ham», således slutter han, «vederkvægede ved at have været vidne til så mange iagttagelser, som aldrig har været gjorte af andre, idet vi lykønskede os til en så udmærket discipel, der alt overgår sine lærere, men fædrelandet til en så fortrinlig prosektor.»

Skulde man tro det muligt, at denne mând, som neppe kan finde ord og billeder, høje nok til at hædre sin lærling, samtidig lod det ske, at han gik tabt for fædrelandet? Det er ikke stedet her til at fælde en dom om Thomas Bartholin som personlighed; hans grænseløse forfængelighed er alt tilstrækkelig bleven fremstillet af andre; hans færdighed i at skaffe sig selv og sine slægtninge fordele ligeledes; der kan endnu mindes om hans svaghed overfor Griffenfeld i skriftet om danebrogsordenen og den mangel på respekt for den historiske sandhed, som det så klart lægger for dagen, — lutter træk, som betydelig må svække agtelsen for ham som menneske.

Der er derfor heller ingen grund til at fritage ham for en væsenlig del af ansvaret overfor afgørelsen af Stenos sag ved universitetet.

Man har vanskeligt ved at forstå, hvorledes man her kunde komme til det arrangement, som blev truffet. Bartholin havde alt for et par år siden nævnet Steno for kongen som et professoremne og lejligheden til at ansætte ham kunde aldrig være bedre. Rasmus Vinding, som var professor i historie og geografi, omgikkes med den tanke helt at opgive universitetet, da han tillige var assessor i danske kancelli og højesteret, og Jakob Henrik Pauli, som nu docerede anatomi, var udsét til hans efterfølger. At Steno igen skulde overtage denne plads ansås af hans venner for en selvfølge, man holdt ham tilbage fra en ny udenlandsrejse for at afvente denne sag. Men man havde gjort regning uden den Bartholinske slægt, som anså højskolen for sin domæne. Det gjaldt på denne tid om at få Mathias Jakobsen, Stenos ven fra Leyden, forsørget. Han var en søn af Bartholinernes søster Anna, der som enke boede hos sin svigersøn Rasmus Vinding; en anden datter af hende var gift med generalprokurøren Peder Scavenius. Disso to mænd måtte da endelig nok i forening med deres morbrødre kunne få svogeren forsørget. Den 26. Avgust skrev Scavenius til den øverste sekretær i danske kancelli, hr. Erik Krag, således: «Eftersom hs. kongl. majst. altid har betét sær kongl. nåde imod sl. dr. Jakob Mathisen, og hans børn formoder formedelst deres sl. faders lange tjeneste continuation af samme kongl. nåde, så begæres underdanigst, at hans ældste søn Mathias Jakobsen som en lærd og skikkelig karl måtte nådigst beforders på efterskrevne måde til at træde ind i akademiet, når nogen locus deri kunde vacere; hvilket hr. sekreterer vilde for hans og hans venners skyld i bedste manér befordre hos

hans kongl. majst.; hvilket enhver af os med al tjenst-
villighed skal vide at erkende.» Hosføjet var et udkast
til kongebrev, i hvilket Rasmus Vinding fritoges fra sin
bestilling, medens hans forelæsninger deltes mellem Paulli,
der skulde docere historie, og Mathias Jakobsen, der
skulde tage sæde efter ham og læse over geografi. Fore-
læsningerne over anatomi vilde derimod falde bort. —
Virkelig udgik der et par dage efter, den 29. s. m., et
kongebrev af dette indhold, og dagen efter fik Nils Sten-
sen og Jakob Kitzerov udbetalt 300 rdl. af deres tilgode-
havende «på regnskab for hvis guld- og sølvarbejde, sal.
Johan Stichman guldsmed til hans kongl. majts fornøden-
hed leveret haver». Det var selvfølgelig en rejsepenge
for den vragede anatom.

Hvor hårdt dette slag må have truffet Steno, frem-
går ikke blot af hans forhen gengivne udtalelser om det
religiøst opdragende i det, men kan også måles deraf, at
han endnu 8 år efter, da han havde vundet en talrig og
trofast vennekreds i udlandet, da han havde antaget en
fremmed trosform og var bundet til Italien med de
stærkeste bånd, ikke betænkte sig noget øjeblik på at
følge kaldet til sit fædreland, da det endelig kom, skønt
det ikke engang indrømmede ham en plads ved højskolen,
men kun gav ham en tarvelig lønnet særstilling udenfor
den. At han senere forvandt dette slag, ja endog priste
forsynets styrelse, som derved havde løsnet et af de bånd,
som bandt ham til hjemmet, og forberedt hans overgang
til catholicismen, er kun en ringe trøst for os, der ikke
kan gå ud fra, at denne var den eneste form, i hvilken
Steno kunde have fundet sig selv i dybeste forstand. Vi
kan kun dybt beklage den uforstand og snæverhertethed,
hvormed vor højskole i dette tilfælde varetog fædrelandets
sande tarv og tilføjede hele vort åndsliv et ubodeligt tab. —

Da Nils Stensen i efteråret 1664 forlod sit fædreland, var han så at sige frændeløs og venneløs. Han følte nu dobbelt det tab, han havde lidt ved sine forældres død; han havde forladt den jævne vej, som håndværkeren følger, den beskedne men sikre livsstilling, der her kunde have åbnet sig for ham i guldsmedboden på Købmagergade, hvor nu hans søster flyttede ind med sin mand. Ved sine rige åndsgaver havde han brudt sig en vej til andre samfundslag, der modtog ham med glæde og velvilje, så længe han kun var den unge beskedne student, men stødte ham tilbage, da hans naturlige krav kom i strid med deres forret. Nu stod han foreløbig ene i verden.

Han gik fra København tilbage til Amsterdam, men forlod atter kort efter denne stad for ad en omvej at drage til Paris. Et brev, som hans ven Swammerdam den 28. Juni skrev til ham fra Saumur, traf ham ikke mere hjemme, og da det sendtes efter ham til Amsterdam, havde han ligeledes forladt dette sted. Han fortæller senere, at han i året 1664 var i Köln og her blev genstand for et omvendelsesforsøg af en jesuit. Denne gjorde gældende, at der vel overalt fandtes onde og ukristelige mennesker, både blandt katolikere og protestanter, men at der derimod kun indenfor den ene saliggørende kirke fandtes sande kristne med åbenbar del i helliggørelsens nåde. Jesuitens forsøg var vel frugtesløst, men der var dog her kastet en tanke ind i Stensens sjæl, som senere igen kom op; hans opmærksomhed var bleven henvendt på et punkt, som vakte hans dybeste sympathi og som senere erfaringer efter hans påstand stadfæstede.

I Paris var han rimeligvis af Bartholin bleven anbefalet til lægen Gui Patin; der er trykt et brev fra denne udmærkede videnskabsmand (af 19. Maj 1662),

hvor i han udtrykkelig opfordrer sin danske kollega til at adressere unge danske videnskabsmænd til ham. Rimeligvis ad denne vej kom Steno i forbindelse med Melchisédech Thévenot, en af disse ædle mænd, som sysler med videnskaberne uden selv at dyrke nogen enkelt, der søger og opdager geniet og gør alt for at hjælpe det frem og derved bøder på så mange lærde pedanters fejl. Thévenot havde været fransk afsending hos republikken Genua, men havde nu trukket sig tilbage til privatlivet, for sit eget vedkommende optagen af at samle rejsebeskrivelser fra alle verdens egne, men iøvrigt midpunkt for en stor og væsentlig del af det videnskabelige liv i Paris. I hans hus fortsattes de møder af naturforskere og matematikere, som forhen havde været holdte hos Montmor, maitre des requêtes, og som i året 1666 af Colbert blev formede til et «academie royale des sciences», med møder først i ministerens, senere i kongens bibliothek.

Med Thévenots anbefaling til sine talrige venner og bekendte rejste Steno derpå en del af efteråret og vinteren omkring i de franske provinser, overalt vel modtaget på grund af dette forhold. Da vi ikke kender hans rejserute kan det have sin interesse at følge et par andre landsmænd på lignende udflugter. Ole Borch, der dengang alt havde opholdt sig et årstid i Paris, forlod denne by i Oktober for at gøre en tur over Orleans, Blois og Tours til Saumur og Angers, hvor han tog den medicinske doktorgrad. Derfra tog han tilbage over le Mans og Chartres. Nogle år efter opholdt den danske prins Jørgen sig en tid i Frankrig; han forlod Paris den 16. April 1669, gik til Orleans, ad Loire til Rochelle, Toulouse, Montpellier, Toulon, Marseille, Lyon, Orleans og tilbage til Paris, hvor han indtraf den 22. Juni. En lignende udflugt var det rimeligvis Steno foretog og det

er end ikke usandsynligt at han ligesom Borch ved denne lejlighed erhvervede doktorgraden. Før den tid havde han den i alle tilfælde ikke, og når den ikke forekommer i forbindelse med hans navn før et par år efter, så ligger det vistnok snarest deri, at han selv tillagde den en temmelig underordnet betydning.

Hos Thévenot traf Steno sammen med sin gamle fortrolige ven Jan Swammerdam. De havde først lært hinanden at kende i St. Agnetes skole i Amsterdam; Jan studerede dengang theologi, senere naturvidenskaberne. I Leyden havde de dernæst omgåedes jævnlig og de stod siden den tid i fortrolig brevveksling med hinanden. Han var søn af en apotheker i Amsterdam, Jan Jacobz, der efter sin fader, tømmerhandler Jacob Dirkz (Didriksen), som var født i Swammerdam ved Rinen, havde antaget familienavnet. Apothekeren Jan var en højst original mand, der i sin ungdom havde anlagt et naturaliekabinet efter stor målestok; det fyldte en hel bygning og ansås for en af hovedstadens seværdigheder. Da sønnen voxede op og røbede gode evner, ønskede han ham uddannet til præst og gav ham en lærd opdragelse; men den unge Jan følte større kald til at studere naturen og fik om-sider sin faders minde til at ombytte theologien med medicinen. Medens han nu lod sig god tid til at drive sit brødstudium, benyttede han årtiderne til at studere insekternes liv, der fremfor alt tiltalte ham. Om sommeren gennemstrøjfede han Geldern, Utrecht og Holland for at inhente kundskab om disse dyrs måde at være på, deres æg og orme, deres opholdssteder, deres føde og reder, deres sygdomme og dødsårsager, deres bevægelser og hvile, deres samliv og samfundsorden. Han opsøgte hver art på sit sted, fulgte dem ved dag og nat, i solskin og regn; han søgte dem overalt hvor de tager ophold, i dyrkede egne og på heder, ved havet og i

klitterne, ved åer og søer, i huler og omkring husene. Man sagde om ham, at han før han blev student havde gjort flere iagttagelser med hensyn til insekterne end alle foregående tider tilsammen.

Venskabet mellem Swammerdam og Steno var ganske naturligt fremgået af begges levende sans for den organiske naturs skønhed og rigdom; det var to beslægtede ånder, lige hengivne til deres granskninger, lige sandhedskærlige og elskværdige, fri for al mulig misundelse, denne gift, som har dræbt så mangt et venskab, der kunde være bleven til fælles gavn og glæde.

Swammerdam havde forladt Leyden kort før Steno; han havde taget ophold i Saumur ved Loire, hvor han i huset hos Tanaquil Faber fortsatte sine studier over insekternes liv, medens han samtidig dyrkede anatomien. I sommeren 1664 opdagede han således her klapperne i de lymfatiske kar og det var efterretningen herom, han i sit brev til Steno havde meddelt. Brevet kom iøvrigt omsider i urette hænder og hans opdagelse blev således røbet før tiden.

Både Steno og Swammerdam omtalte senere med sand henrykkelse deres ophold hos Thévenot. De boede hos ham i Paris og på hans gård i Issy og han vidste ikke hvad han alt vilde gøre for dem. Steno omtaler hvorledes hans venskab og gæstfrihed netop dengang havde været ham dobbelt kær, da han stod så aldeles forladt; Thévenot havde ikke blot taget sig af hans studium og hans personlige forhold, men havde ligesom stadig havt ham i tanke med en enestående velvilje. Swammerdam indsatte ham mange år efter til fuldbyrder af sit testamente og ytrede deri, at hvormeget venskab han end havde mødt i verden, så overgik Thévenot i opofrende kærlighed dog alle andre. «Aldrig skal jeg glemme,» siger han i tilegnelsen af sin doktor-disputas,

«det velsignede tilflugtssted, som jeg og vor fælles ven dr. Steno fandt på din gård ved Issy, hvor du skaffede os ro til studier og alt hvad vi trængte til, så vi kunde granske kyllingens væxt i ægget, dette naturens vidunder.» Han mindes deres udflugter i bjergene omkring Medun, hvor de fandt sjældne insekter i det stående vand på højderne; han tænker på, hvorledes Thévenot lod sine folk skaffe ham insekter fra Seines vand osv. Især vil han dog mindes de sammenkomster, som hver uge fandt sted i hans hus og under hans forsæde og i hvilke de drøftede så mange mærkelige ting.

Disse møder hos Thévenot fremhæves mange gange som lyspunkter i det daværende videnskabelige Paris. Ole Borch omtaler, at han her fremviste kemiske forsøg med amonium og kvægsølv; foruden værten, Steno og Swammerdam var den dag tilstede den berømte matematiker Adrien Auzout, lægen Pierre Alliot og andre. En anden gang optrådte kong Ludvig XIV's livlæge Pierre Borel med et kemisk experiment. Swammerdam var ikke at formå til at holde nogen tale; derimod foreviste han sine præparater af insekternes indre bygning, et område, på hvilket han langt overgik sin samtid. Steno lagde sig blandt andet efter at dissekere fisk; han undersøgte deres forskellige organer, — særlig nævner han øjet —, det blev en hel række iagttagelser, rimeligvis en fortsættelse af hvad han i København havde påbegyndt med rokken. Han tænkte på at samle resultaterne af disse undersøgelser og fremlægge dem for offentligheden, et forsæt som dog aldrig blev udført.

Ligesom i Holland og senere i Italien indskrænkede dog Steno sig ikke i Paris til blot at drive lærde studier. Det var Ludvig XIV's Paris, Molières og det klassiske dramas Paris, i hvilket han opholdt sig. De literære interesser var stærkt repræsenterede i Thévenots om-

gangskreds. Lægen Gui Patin var bekendt for sin livlige og åndrige samtale, sin satire og sine gode svar. Medens han gik klædt efter et tidligere århundredes mode var han efter samtidens dom en Cicero i udseende, en Rabelais i esprit. Steno undlod ikke at drage fordel af denne omgang; med sit ualmindelige sprogtalet lykkedes det ham snart at tilegne sig det franske således, at han kunde optræde med sin berømte tale om hjernens anatomi, dette mesterstykke af oratorisk kunst i ægte fransk ånd og tone. Hans foredrag over de opdagelser, han alt havde beskrevet for den lærde verden, søgtes af alle dem, som havde sans for slige ting. I den samtidige «Journal des sçavans» hedder det under 23. Marts 1665 efter en omtale af hans bog om musklerne: «Den danske lærde er for tiden i Paris, hvor han hver dag foretager dissektioner i overværelse af mange videbegærlige mænd, og han har ligeledes gjort det i Escole de Medicine, hvor han har vakt alles beundring ved sine nye opdagelser; thi der er det ejendommelige ved ham, at han gør det meste af hvad han foredrager så håndgribeligt, at man er nødt til at lade sig overbevise, og man må kun undre sig over, at det har kunnet undgå alle tidligere anatomer.»

Manuskriptet til talen om hjernen blev liggende hos en ven i Paris, indtil det nogle år efter faldt i hænderne på en driftig boghandler, Robert de Ninville; han skaffede sig et kongeligt privilegium på at lade den trykke med eneret for 5 år. Den er af ham tilegnet kongens livlæge De la Chambre, medlem af det da nylig oprettede akademi, med en fortale, i hvilken han overvælder såvel denne som forfatteren med sin elegante ros. Den udkom kort efter i latinsk oversættelse i Holland og er senere gentagne gange bleven aftrykt og gengiven.

«Monsieur Stenons tale om hjernens anatomi, holdt

for de herrer, som samledes hos monsr. Thévenot,» giver ikke blot en fortrinlig udsigt over alt hvad der hidtil er fremsat og formodet om dette organs mærkelige bygning, ligefra oldtidens forfattere til Kartesius's bog «om mennesket», forøget med skarpsindige iagttagelser, alt sammen holdt i en let og anskuelig form, gennemvævet af åndfulde bemærkninger; men den går desuden ind på en drøftelse af anatomiens kår i det hele, anatomernes mangel på alvor, deres uheldige stilling i livet, der enten pålægger dem lægepraxis eller en opslidende undervisning i videnskabens elementer. Hvad der dog især har givet talen varig betydning og giver den en plads blandt det ypperste, hint århundrede i den retning har frembragt, er dens udvikling af videnskabens methode, den undersegendes respekt for den givne genstand, de store fordringer den stiller til granskerens behændighed, tålmodighed, påpassenhed og kritiske skarpsindighed. Selve den måde, hvorpå han lægger alle vanskeligheder ved hjernens anatomi tilrette og påviser nødvendigheden af en let og sikker hånd, et skarpt øje, en alt omfattende opmærksomhed og en genial gætteevne, selve denne udvikling ligner en konstfærdig dissektion; man får en følelse af, at denne mand, som så genialt så de mange vanskeligheder der, hvor andre gik lige på, tillige må have haft forudsætningerne for at overvinde dem. Henved 100 år efter optrykte hans frænde Jakob Winsløv den hele tale i sin bog om menneskets anatomi, idet han afgav den tilståelse, at han først af den havde lært videnskabens fordringer og den sande granskerånd til bunds at kende.

Endnu i sidste halvdel af Maj måned 1665 træffer vi Steno i Paris (ved en af de unge Gersdorfers syge-

leje); på Kristi legemsfest den 4. Juni går han i land i Livorno. I denne lille nymodens havnestad opholdt han sig dog ikke længe; hans nærmeste mål var Florens, hvor han ønskede at se sig om i årets skønneste tid, overvære St. Hansfesten og øve sig i Toskanas vellydende tungemål; derpå vilde han drage videre til Italiens andre hovedstæder.

Han kom som fremmed til den blomstrende by ved Arno, men som en vel anbefalet og vel modtagen fremmed; han lejede et værelse som den der vil tage ophold for nogen tid, vil bruge hver dag og være uafhængig og ubemærket. Denne måde at indrette sig på var meget almindelig blandt vore landsmænd, og det var lige så almindeligt, at de blev vel modtagne såvel ved hoffet som blandt de lærde i dette Italiens Athen, selv om de ikke, som Steno fra Thévenot, medbragte anbefalinger fra nærmere liggende videnskabssæder. Det var kun et par år siden Thomas Bartholin havde tilegnet storher-tugen en større bog om den danske lægevidenskab og det med en mest smigrende tilskrift og de varmeste lovtaler over den gæstfrihed, som Mediceerne stadig havde vist de danske Italiafarere.

Staden ligger hvor Arno forlader Apeninerne og flyder ned i den rige etruskiske slette, som åbner sig til alle sider; bjergene springer ligesom frem for at omslutte denne plet og skærme den mod nord og imod syd, medens vestenvinden bringer havets kølighed op ad floddalen. De første landnamsmænd kaldte stedet «det blomstrende», Florens, og de følgende tider har gentaget navnet i en altid fyldigere betydning. Alt hvad Syden har af rigdom i blomst og frugt findes her samlet, vingårde og oliven, roser og myrter, pinier og cypresser. Men medens denne natur har forynget sig år efter år, altid lige rig og smilende, fra Romernes dage til nutiden,

har den mærkelige stad gennemgået den ene store udviklingsperiode efter den anden, alle prægede af samme frodige kraft, samme skaberevne og samme stræben henimod det skønne og tillokkende, indtil den i de sidste århundreder har ligesom hvilet, sejrstolt i sin dronningeværdighed, omringet af alle sine store minder og af den samme rige smilende natur, som så den blive til og forme sig, slægt efter slægt.

Man genkender endnu middelalderens fantastisk- alvorlige tid i de fjeldtunge paladser og de høje marmorkirker. Dengang adel og borgerskab i århundreder kæmpede om magten og udviklede den dygtighed og den begavelse, som efterkommerne kunde tære på i andre århundreder, da var staden som en samling af småbyer, hver med sine ringmure, sin borg og sine gyder; de store slægter levede afsluttede, hver for sig, hver med sine vårdnede blandt almuen, altid rede til forsvar som til angreb. Mange af stadens kvarterer har endnu deres særpræg fra denne tid; der findes endnu de små stræder, som fordum kunde lukkes med porte, og de vældige gråstens paladser med højtliggende døre, små jerngitrede vinduer og vældige jernringe til fakler og bannere; endog navnene bevarer mindet om de slægter der byggede og knyttede en del af fædrelandets historie til dem: Palazzo dei Strozzi, dei Pitti, de'Spini, de'Medici etc.

Mellem massen af de borgerlige huse skjuler sig dog navne af endnu større vægt. Her er huset, i hvilket Dante fødtes og med ham en ny tidsalder for Evropa; her er Galileis hus, Michel Angelos og Macchiavellis —!

Dante Alighieri knyttede for bestandig sit folks åndsudvikling til Toskanas vellydende og harmoniske dialekt; han grundlagde en litteratur af poesi og tanke-lyrik, som blev et udtømmeligt skatkammer for alle kommende tider, udgangspunktet for den latinske races

«genfødselse»; Petrarca og Boccaccio udgik som han fra florentinske slægter.

Så kom Mediceernes tidsalder. Cosmo de' Medici, «fædrelandets fader», styrede republikken som borgernes ven og talsmand, han grundlagde det platoniske akademi for de lærde og skønånderne og efterlod sin sønnesøn, den store Lorenzo, den opgave at gøre Florens til Italiens Athen. I hvilket omfang det lykkedes viser sig endnu den dag idag. Oldtidens konstværker samledes i et museum, dens håndskrifter i et bibliothek, medens kunstnere og videnskabsmænd sysselsattes med at opføre bygninger, udstyre dem med billeder og statuer, beskrive oldtidens efterladenskaber og grundlægge nye baner for det åndelige liv. Det var Florens's herligste alder. Der fremstod samtidig to kunstnere af første rang, Leonardo da Vinci og Michel Angelo, den mildeste og den mægtigste blandt alle de store genier, som i løbet af et par århundreder skabte verdens ypperste konst. Lige udmærkede som malere, billedhuggere og bygmestere; var de et vidnesbyrd om den uforlignelige rigdom, som staden ved Arno rådede over. Niccolò Macchiavelli blev samtidig sin fædrenestads første historieskriver, ligeså dyb i sin opfattelse af menneskets natur og handlinger som veltalende i sin fortolkning af dem, selv på samme tid en tankerig digter og en erfaren statsmand.

Da konstens århundrede var til ende, stod Florens smykket med en rigdom af konstværker; kirker og paladser, broer og tårne, vandspring og statuer, — neppe en gade eller en plads var der, som ikke bar mærker af en eller anden mester, neppe et velhavende hus, som ikke gemte en skat fra den store tid.

Det følgende århundrede fejede en ny krans til de foregående: et rigt videnskabeligt liv. En af den moderne naturvidenskabs stormænd, Galileo Galilei, optrådte ved

storchertugens universitet i Pisa og tilbragte største delen af sit liv i og ved Florens. Galilei blev i Italien hvad Baco var i England, Des Cartes i Frankrig, Kepler i Tyskland og Tyge Brahe i Danmark: udgangspunktet for den strængt videnskabelige granskning, granskningen på første hånd, ad erfaringens og forsøgenes sikre men møjsommelige vej. —

Hvad under da, at Nils Stensen kom til at elske Florens som sit andet, ja sit sande hjem. Hvilket andet land kunde tiltale netop hans natur i samme grad som Italien, og hvilken anden by skulde her kunne fængsle hans fine sans og hans frugtbare ånd som dette evig unge Florens! Han gæstedé senere hen Venedig, dette stolte havslot med sine feagtige fester og al sin blændende glans, — Neapel med sin dejlige natur og sit sorgfri drømmeliv, — og Rom med sine ruiner, sine konstskatte og sine minder; men kun i Florens følte han sig hjemme. Her kom det rigeste og det dybeste i hans natur til udfoldelse.

Galilei havde efterladt sig en genial discipel i Vincenzo Viviani; han dannede ved denne tid bindeleddet mellem mesteren og den kreds af naturforskere, som samlede sig om storchertug Ferdinand og hans broder Leopold og så væsenlig bidrog til at skabe «l'aureo secolo di Ferdinando II». Storchertugen var en mand med en del videnskabelig interesse, men iøvrigt hengiven til sine forretninger og forlystelser; i lykkelig modsætning til sine forfædre levede han i god forståelse med sine brødre Mathias og Leopold, af hvilke den første var statholder i Siena, medens den anden levede ved hoffet og deltog i regeringen; Ferdinand var tillidsfuld nok til at lade ham anvende alle sine evner på bedste måde og følge sine tilbøjeligheder, ligesom han selv fulgte sine.

Således var prins Leopold kommen til at oprette sit berømte «*accademia del cimento*», forsøgenes selskab, hvis valgsprog var: «undersøg og undersøg atter!» Det var de lærde selskabers tidsalder på samme måde som den sidste slægtalder har set de videnskabelige kongresser blive til. Exemplet udgik fra Italien, hvis akademier oprindeligt var stiftede for de skønne videnskaber; det florentinske var det første, som herfra gik over til de exakte. I Paris og London fulgte man i den nærmeste tid det givne eksempel; først i det følgende århundrede nåede det op til Norden.

Møderne i *accademia del cimento* var begyndte den 19. Juni 1657 og holdtes i 'Palazzo de' Pitti, syd for Arno, en af disse vældige borge fra middelalderen, bygget a la rustica af tilhugne klippestykker, højt og bredt og mærkt at se til. I dets sale var store konstskatte og en mængde naturvidenskabelige genstande samlede og det var blevet hoffets sædvanlige residens i Florens. Storhertugen samlede ligeledes en kreds om sig på dette sted, tildels bestående af de samme personer; den kaldtes hans *conversazione filosofica* og drøftede de videnskabelige emner efter deres almindelige betydning. I Leopolds akademi gjordes der derimod forsøg med alle nye opdagelser, som kom frem i den naturvidenskabelige literatur, for at få en begrundet mening om deres rigtighed, deres konsesvenser og deres mulige praktiske anvendelighed. En udbredt brevveksling med hele det lærde Evropa holdt stadig akademiet à jour med hvad nyt der var ved at komme frem, og jævnlige besøg af de mange yngre videnskabsmænd, som søgte til Italien og her blev modtagne med en kongelig gæstfrihed, knyttede den mediciske kreds med talrige personlige bånd til så godt som alle de civiliserede lande.

De venner, som vor landsmand fandt ved det floren-

tinske hof, repræsenterede noget af det ypperste i alle retninger af datidens Italien. Han kom for at gøre sig bekendt med landets sprog, kunst og videnskab, altså for at leve sig ind i det højere nationale liv, som det her var samlet i et brændpunkt, og han opnåede i enhver henseende i fuldeste mål sin hensigt. Vi skal et øjeblik dvæle ved nogle af de mærkeligste af de mænd, som dengang var knyttede til akademiet.

Først var der da Vincenzio Viviani, en født Florentiner af ædel byrd. Da han tidlig udmærkede sig ved sine kundskaber, især i matematik, havde storhertugen ladet ham kalde til sig og overhøre, og da prøven faldt vel ud, sat ham i huset hos Galilei, for hvem han stadig senere bevarede en næsten sværmerisk ærbødighed. Viviani var 20 år gammel, da hans lærer døde, og han knyttedes nu til storhertugens hof for at deltage i hans videnskabelige forsøg såvel som i praktiske foretagender; han byggede fæstninger, regulerede floder og anlagde vandledninger. Ludvig XIV søgte forgæves at vinde hans talenter for Frankrig, han blev sit fædreland tro og endte som storhertugens første mathematicus. I videnskaben syslede han bestandig med Galileis efterladte skrifter, som han vilde udgive, ligesom han forfattede en udførlig biografi af ham; iøvrigt holdt han sig især til geometrien, udgav et skrift om keglesnittene o. l.

Af karakter siges han at have været en ægte Italiener efter vore forestillinger: livlig, enthusiastisk for det som havde vundet hans sympathi, men tillige hidsig, skinsyg, fuld af nag mod sine avindsmænd, snedig og troløs mod dem, der havde vakt hans had. Således levede han i bittert fjendskab med Borelli i Pisa, som havde berøvet ham æren for at udgive et arabisk håndskrift; en lignende strid havde han senere med den som digter og matematiker lige berømte Alessandro Marchetti, og den

lærde bogsamler Magliabecchi krydsede oftere hans vej og vakte hans vrede. — Overfor Steno yttrede han derimod de venligste og varmeste følelser, ja han udbryder endog ved senere at meddele nyheden om hans overgang til den katholske kirke: «Min allerkæreste Niccolò Stenone, hvem kun dette ene manglede for så at sige at være tilbedelsesværdig, er bleven katolik!»

En anden mand, som stod Steno nær, var Carlo Dati. Han var ligeledes en født Florentiner og knyttet til sin fødeby med de stærkeste bånd, uadskillelig fra dens gader og paladser. Han havde lagt sig efter tidens modevidenskab, naturstudiet, men holdt iøvrigt forelæsninger over skønlitteratur. Alle som kom til Florens roste ham for hans imødekommen, og det er mere den hyppige omtale af ham i andres skrifter end egen produktion, som har gjort ham bekendt. Ved den tid, vi her omtaler, var han dog ifærd med at udgive en håndbog over de antike malere. Han synes at have været et mæglende mellemlid mellem de forskellige elementer ved hoffet og i den lærde verden i Florens.

Francesco Redi var 12 år ældre end Nils Stensen og født i Arezzo i Toskana; han havde modtaget sin første uddannelse ved universitetet i Pisa. Foruden i naturvidenskaberne (Italienernes «filosofia») og medicin udmærkede han sig især ved sin sprogkundskab, idet han foruden de klassiske tungemål også havde lagt sig efter hebraisk og arabisk. Senere fortsatte han sine studier i Rom, hvor han brugte de store bibliotheker; men han længtes bestandig tilbage til Florens og det rige sorgløse liv i konstens verden, som han havde lært at kende ved Mediceernes hof. Han blev da også storkonstens livlæge og knyttedes for stødse til hans nærmeste vennekreds. Redi var afholdt af alle for sin elskelige karakter, sin beskedenhed og sin veltalenhed;

han indtog en fremragende plads i litteraturen som digter. Efter den store epoke, som var endt med Macchiavelli, Ariosto og Tasso, var der indtrådt en almindelig tilbagegang og slappelse i skønlitteraturen; smagen udartede og kunsten blev en mere eller mindre tom leg med former uden ånd. Det blev atter denne gang forbeholdt toskanske forfattere at optræde som forkæmpere for en mere lutret smag, større simpelhed i formen og et rigere indhold; det lykkedes dem atter at frembringe værker, som kunde samle hele nationen om sig.

En af de heldigste af denne digterskole var netop Francesco Redi. Skønt han kun kunde dyrke kunsten i sin fritid, i de stille morgentimer eller på sine rejser omkring igennem det blomstrende land i storhertugens følge, så frembragte han dog en række større og mindre digtninge, som har bevaret hans navn fra forglemmelse. Særlig beundredes en dithyrambe: *Bacco in Toscana*, i hvilken han lod guden på et af sine tog komme til storhertugens lystslot Poggio imperiale, en fjerdingvej fra Florens, for dèr at holde en lovtale over de italienske vine; man beundrede i dette digt den rigdom af rytmer, han her havde samlet og vidst at beherske med det største mesterskab for at udtrykke overgangene fra den ene vin og den ene rus til den anden.

Redi hørte til Nils Stensens fortroligste venner; men ingen Florentiner kom dog til at stå ham så nær som hans jævnaldrende, grev Lorenzo Magalotti, en af de talentfuldeste mænd, han nogensinde lærte at kende, og som det synes knyttet til ham med en næsten lidenskabelig hengivenhed.

De to unge mænd tilhørte ligesom to helt modsatte verdener. Den danske guldsmedsøn, uddannet i København og Leyden, fortrolig med den nordiske natur og den hollandske kunst, en ven af Spinoza og Jan Swam-

merdam, — og den italienske aristokrat, ivrig katolik, udrustet med alle fødselens og opdragelsens fordele, talentfuld, rig på interesser og i alle retninger begunstiget af naturen og skæbnen. Modsætningen mellem de to var så stor, at den i forbindelse med det dybere slægtskab i åndsretning og karakter må forklare det inderlige forhold, som synes strax at være opstået imellem dem.

Magalotti var den sidste ætling af en ældgammel romersk adelsslægt, opdragen i den evige stad under jesuiternes tilsyn, oplært af Italiens første «filosof». Alt i Rom havde han til lærere Antonio Uliva, den franske jesuit Honoré Fabri og kanniken Antonio Lanci, og i Pisa studerede han anatomi under Marcello Malpighi og Alfonso Borelli, næsten altsammen mænd, som vi senere vil komme til at omtale nærmere som Stensens venner og bekendte. I Florens søgte Magalotti fra først af Viviani for at studere matematik under hans vejledning; han blev hans kæreste, som han var hans mest begavede discipel. I sin bog om keglesnittene (1659) roser han den 22 årige yngling med disse ord: «han er lige udmærket i matematik, filosofi, anatomi, lovkundighed og poesi, både den italienske og den latinske; han er ligesom født til alt hvad der er fortrinligt og udmærket, øvet også i ridderlige idrætter, en fuldendt patricier, der vil blive en hæder for sin stand.»

Magalotti blev i Florens, knyttet til prins Leopolds akademi og ivrig sysselsat med at tilegne sig det klassiske toskanske sprog. Han valgtes til sekretær i akademiet og udgav i året 1666 en beretning om dets virksomhed og arbejder, som blev lige meget beundret for sit rene sprog, sin elegante stil og sit vel ordnede, betydningsfulde indhold. Sprogstudiet førte ham til at lægge sig efter den ældre litteratur i dens ypperste frembring-

elser og medens han her først uddannede sig efter Boccaccios prosa, gik han senere aldeles op i studiet af Dante, til hvis guddommelige komedie han skrev en åndfuld kommentar. Ligeledes elskede han de gamle sprog højt; han var den første som oversatte Anakreon på italiensk. Iøvrigt kunde han arabisk, syrisk og tyrkisk og talte alle de vestevropæiske tungemål. Naturvidenskaberne, lige fra astronomi til anatomi, samt matematik, var dog frem for alt hans stadige syssel. Og dog påstod han, at intet interesserede ham så meget som theologien og at han kun beklagede ikke at være bleven knyttet til kirken; af kirkefædrene studerede han især Tertullianus. At dette var noget mere end et forbigående indfald viser hans diplomatiske brevvæxling fra den tid, da han senere var storhertugens afsending i Wien; han blander her religiøse betragtninger og uforbeholdne skriftemål ind i de almindelige beretninger, et bevis på, at den daværende storhertug Cosimo III, der var yngre end han, men en alvorlig og tungsindig natur, fra tidligere tid har havt hans fortrolighed i deslige anliggender.

Magalotti var en let bevægelig og elskværdig mand, sine venner ubrødelig hengiven. Han levede bestandig i åndelige interesser; men han havde ikke den renhed i karakter og det enfoldig elskelige sind, som udmærkede Nils Stensen. Hans livsbane havde været for let og uafbrudt sejrrig, hans fordringer til livet var derfor store. Særlig skæmmedes han af en lidenskabelig ærgærrighed, der neppe tillod ham at træde frem som forfatter, da han følte sig for svag til at tåle kritik. Han satte pris på sin adel og sit navn og vilde gerne repræsentere ved højtidelige lejligheder; derfor søgte han jævnlig ansættelse i diplomatiens. Han kendte meget vel sine fortrin i det selskabelige liv og sin magt over sindene i sam-

talen, i de altid rede svar, i den ridderlige skæmt og den lette konversation; blev han greben af en sag eller en tanke, var han især veltalende og i høj grad bedår-ende. Dette førte atter med sig, at han satte pris på formue til at føre ydre luxus. Han vilde af alt have det bedste, boede derfor elegant, omgiven af haver med en sjælden blomsterflor; hus og bohave og alt hvad der omgav ham bar præg af den fineste smag og konstsans. Hans hus lå syd for Arno ved Ponte san trinità, ikke langt fra Palazzo de' Pitti, med udsigt over staden nord for floden og op imod de rige vingårde, skovene og de fjerne bjerge, som omgiver den. Han var en fortrinlig vært, opmærksom mod alle, udtømmelig i at interessere sine gæster, hvad enten de nu satte pris på den lettere selskabelighed eller alvorlige samtaler.

Når til disse mænd føjes forskellige kunstnere, hvis navne og personer vi ikke kender, så har vi den kreds, der fastholdt Nils Stensen i Florens, så han ikke slap derfra så hurtig som han havde tænkt. I halvandet år, siger han selv, tænkte han ikke på andet end at studere natur og kunst og at søge omgang med de mænd, som var navnkundige i disse to retninger.

Man lagde snart mærke til hans sjældne egenskaber, hans elskværdige personlighed og videnskabelige genialitet. Da hans midler til at rejse for kun var ringe, påtog storhertugen sig at sørge for hans ophold såvel som for at skaffe ham lejlighed til videnskabelige undersøgelser. Han siger senere i anledning af et naturhistorisk fænomen: «dette så jeg i Florens, blandt andre naturens vidundere, ved hvilke de mediceiske fyrsters yndest med den største venneshælighed gav mig lejlighed til daglig at fremme mine studier, til samme tid som deres gavmildhed forsynede mig, den ubemidlede, ikke blot med det nødvendige, men endog med et rigeligt og standsmæssigt udkomme.»

Der er nogen modsigelse i beretningerne om måden, hvorpå storhertugen knyttede Steno til hoffet. For ikke at dvæle ved nyere danske forfatters misforståelser må det fremhæves, at Manni lader ham blive udnævnt til fyrstens medikus, under samme vilkår som de andre, så han derved, skønt kætter, fik bolig, løn og tilstrækkelig fritid. Fabroni fortæller, at det var Viviani, som anbefalede ham til Ferdinand og at denne var henrykt over hans anatomiske forevisninger. Nyere oplysninger går dog ud på, at han blev ansat som anatom ved Spedale di santa Maria nuova, muligvis med titel af storhertugelig medikus. Her fik han altså den rigeste lejlighed til at dyrke sin videnskab.

Det storhertugelige universitet fandtes i Pisa, medens der i Florens, ligesom f. ex. i Amsterdam, var oprettet forskellige mindre institutioner for de frie videnskaber. «Vor Frues gæstehus» var oprettet af Folco Portinari, fader til Dantes Beatrice, og lå lige øst for domkirken; det vedblev bestandig at være stadens største hospital. Stedet var bekendt og berømt vidt omkring. Da pave Martin V i året 1420 havde indviet dets kirke og lod sig føre omkring for at se bygningerne, blev han på den lille kirkegård, der var omgivet af en mur med nicher, i hvilke der var opstillet benrade og dødningehoveder, så stærkt grebet af dette syn og den alvor, man havde villet lægge i alle omgivelser, at han tog en håndfuld sand, strøede den ud for vinden og lovede stedet så megen syndsforladelse som der her var korn og fnug. Fra den tid af søgtes gæstehuset i farlige sygdomme af høje og ringe, indfødte og fremmede. Bygningerne udvidedes bestandig; hvert nyt hus gav anledning til forskønelser, kunstnerne smykkede det hele anlæg med søjler og relieffer, malerier og statuer. I Stenos tid fandtes der foruden det trefløjede storhus og kirken også et badehus,

et begravelseskapel og et anatomisk theater. I selve hovedbygningen var der indrettet et rummeligt kollegium for de studerende af alle fag: medicinere og kirurger, anatomer, botanikere og farmaceuter; der var et stort og udvalgt bibliothek, en botanisk have og stadens bedste apothek, med laboratorium under jorden.

Det er neppe rimeligt at vor landsmand har været ansat som egenlig lærer i dette lægevidenskabelige kollegium, dertil kunde man vel næppe bruge en kætter; han har vistnok indtaget en friere stilling som anatom på samme måde som senere i København. Derpå tyder også den omstændighed, at han boede i et privatlogi i byen og, i alle tilfælde tildels, om vinteren med hoffet i Pisa.

Steno blev nemlig snart indført ved hove og blandt de store. Det er en fuldstændig forfejlet opfattelse af ham, som i den nyere tid har gjort sig gældende, at han alt i sin ungdom skulde have været en bogorm og en asket. Tværtimod; han var kommen til Florens for at lære dets kunst og sprog at kende og for at glæde sig over landets skønhed, og han følte sig i lang tid fuldstændig tilfredsstillet herved. Flere småtræk viser os dette. Således siges der, at han særlig kom i Analenaklostrets lille apothek for at købe pomader og essenser, ting som dengang var uundværlige for en „gentiluomos” toilette. Han indførtes i store huse, således hos den hertugelige afsending fra Lucca, Arnolfini, og da han senere rejste i Norditalien fortæller han i breve til storhertugen om den udmærkede gæstfrihed, han her nød hos den høje adel. Alene den forkærlighed, hvormed den fornævnte grev Magalotti søgte hans selskab, er i den henseende vidnesbyrd nok; han kunde ikke blive træt af at rose sin ven.

Kredsen af Stenos lærde og ulærde venner ind-

skrænkedes ikke til Florens. Hoffet opholdt sig om vinteren for en stor del i Pisa og Medicerne havde så nære forbindelser i Rom, at hver den, som stod i nøje personligt forhold til dem, også her vilde være deres gæst.

I Pisa boede Steno i samme hus som livlægen Francesco Redi og de to drev her med megen iver deres naturhistoriske studier. De trådte i det nærmeste forhold til akademiets virksomste medlem, den berømte medicinske professor Giovanni Alfonso Borelli. Han var en mand på henved 60 år og meget forskellig fra de andre akademister, urolig, trættekær og ufornejelig, men altid virksom, ofte genial og helt hengiven til sin videnskab. Han var Neapolitaner, hans moder af spansk adel, men hans fader af lav herkomst, et forhold, som han omhyggelig søgte at skjule, bl. a. ved et påtaget navn. Efter i mange år at have opholdt sig i Rom og Messina kaldtes han henved 50 år gammel til Pisa som docent i matematik, og han var nu i en halv snes år knyttet til dette sted, hvor han først ret grundlagde sin berømmelse. Som mange andre af den tids fremragende mænd udmærkede han sig i flere fag; han var lige stærk i fysik, anatomi, astronomi og medicin og han forstod udmærket at vinde storhertugen for alle sine studier og øvelser, der sparedes intet på ham. Også i akademiet indtog han en høj plads, han var den, som i reglen satte instrumenterne frem til møderne og ledede de fysiske undersøgelser, han kunde ikke godt finde sig i nogen steds at være nummer to. Derved og ved sit kantede og kejtede væsen kom han dog snart i et uventligt forhold til de andre medlemmer; de fandt hans optræden latterlig, hans foredrag uden tække, hans sprog urent og plebejisk. Særlig stødte han ved at ville tilægne sig æren for alt, selv dèr hvor nogen selvkritik måtte have gjort ham varsom. Han var desuden kommen

i bittert fjendskab med Viviani, og da Stensen særlig sluttede sig til denne og desuden gav sig af med muskellæren, som Borelli betragtede som sin specialitet, så modtog han ham med mistillid og fattede snart nag til ham. Dette fik dog neppe nogen betydning for deres personlige forhold, og da Borelli iøvrigt var en oprigtig og gudfrygtig natur, har hans fjendskab mod Steno neppe heller antaget synderlig heftige former.

I medicinen grundlagde Borelli et nyt system, idet han i modsætning til Sylvius's kemiske methode søgte at forklare alt ad mekanisk vej (iatromekanismen); han arbejdede hele sit liv igennem på en fremstilling af musklerne og den organiske bevægelse, og skønt han ikke kom til i den henseende at afslutte noget, så fik dog den mekaniske del af hans værk derom stor betydning i videnskaben og hans teorier vandt megen indgang, særlig i England.

I matematikken kunde han dog især finde en tumleplads for sin skarpsindighed, thi han havde sin styrke i demonstrationen. Han omarbejdede Evklides og efterviste herved, at adskilligt i hans fremstilling kunde udelades uden skade for helheden og andet fremstilles simple og kortere. Astronomien dyrkede han især, når han om sommeren fulgte med hoffet til Florens; storhertugen havde her ladet indrette et par observatorier for ham og forsynede ham med de nødvendige instrumenter.

I Rom, hvor Steno opholdt sig i det følgende forår (1666), gjorde han bekendskab med flere andre naturkyndige. Han traf her den berømte Marcello Malpighi, Italiens største naturhistoriker på den tid; de sluttede venskab og boede endog nogen tid sammen. Malpighi var en halv snes år ældre end Steno og havde alt en ærefuld bane bagved sig. Han var knyttet til Bologna, hvorfra han stammede og senere stadig vendte tilbage

til, men havde dog i mellemtiden været ansat ved universiteterne i Pisa og Messina. Borelli havde sat megen pris på ham, men fik ham fjærnet, da han frygtede for at fordunkles af ham; man sagde dengang om dem, at Borelli var stor i at demonstrere, Malpighi i at observere. Dennes studier faldt i mange måder sammen med Stenos, han havde skrevet om svedens oprindelse, tungens ujævnheder osv., emner som også vor landsmand havde syslet med; men frem for alt var han dog bekendt af sine teorier om lungens bygning og betydning. Steno havde alt i Leyden korresponderet med Bartholin om denne sag, der stod i så nær forbindelse med hans undersøgelse af hjertet og brystkassens muskler. Det var derfor intet under, at de to mænd ved nu at træffe sammen havde megen interesse af at stifte personligt bekendskab. De vedligeholdte også senere den knyttede forbindelse.

Foruden Malpighi, der selv kun opholdt sig i Rom for en kortere tid, traf Steno her på to andre mænd, Ricci og Fabri, som var nøjere knyttede til stedet og til Mediceerne. Denne slægt vedligeholdte fra den tid af, da medlemmer af den beklædte pavestolen, en nær forbindelse med hoffet og adelen. Der fandtes bestandig en Mediceer i kardinalkollegiet og et mægtigt parti i den romerske højadel sluttede sig til den florentinske fyrsteslægt. Også i den lærde og den literære verden knyttede mange bånd de to stæder ved Arno og Tiber til hinanden, og prins Leopold lagde megen vægt på at vedligeholde og styrke dem; han kunde vistnok alt dengang forudsé, at han selv snart skulde blive sin slægts repræsentant blandt kardinalerne.

Michel Angelo Ricci og den franske jesuit Honoré Fabri tog sig som Mediceernes klienter nærmest af Steno. Ricci var en født Romer og discipel af Galileis discipel Torricelli, barometrets opfinder; han lagde sig især efter

geometri. Frugten af sine studier nedlagde han mere i breve end i bøger, da han ikke brød sig om den literære berømmelse; efterhånden fik desuden religiøse betragtninger og rent theologiske studier overhånd hos ham, han yndede den stille klostercelle og endte med mod sin vilje at blive udnævnt til kardinal, som der siges på dronning Kristines forbøn. Fabri var en mand af en helt anden art; han var urolig, altid på færde, optagen af hundrede ting, fader til utallige hypoteser. Han var elskværdig og tolerant og udmærkede sig ved sin fromhed og sine rene sæder. Begge disse mænd satte overordenlig pris på Steno og vedligeholdt senere bestandig forbindelsen med ham.

Det videnskabelige udbytte af de første halvanden års ophold i Italien er nedlagt i en bog, som var færdig skreven i efteråret 1666 og udkom i begyndelsen af det følgende år: «Nils Stensens afhandling om muskellærens elementer, eller en geometrisk beskrivelse af musklerne; dertil om et dissekeret hajhoved og en dissekeret fisk af hajernes slægt. Tilegnet storhertug Ferdinand II.» Censuren er påtegnet den 27. Oktober (1666) og bevidner, at bogen intet indeholder mod den katholske tro, men er «et genialt værk, udarbejdet med den største flid og værdig til trykken.»

Forfatteren står i dette skrift ved et vendepunkt i sin udvikling. Det har endnu på sine steder den samme rigdom af iagttagelser og den samme mangfoldighed af ideer, som vi er vant til at finde hos ham; men det er dog i sit hovedparti mere geometrisk-demonstrerende og theoretiserende og derved af mindre betydning for videnskabens elementer. Sin hovedinteresse har det der-

imod i to andre retninger. Først deri at forfatteren ligeså frimodigt som veltalende fremsætter sine anskuelser om anatomiens standpunkt og fremtids opgave og derved kommer til at give et vigtigt bidrag til sin tankes historie og sin stilling til videnskaben; dernæst derved at det indeholder en af disse rige fremtidsudsigter, der åbner øjet for nye retninger, ja en helt ny videnskab, geologien. Forfatterens opmærksomhed er her ligesom rettet på et punkt udenfor synskredsen, på en verden, som endnu ikke er opdaget, men som man føler vil blive målet for hans næste opdagelsesrejse.

Det ældste parti i bogen er et (udateret) brev til Thévenot, skrevet nogen tid efter ankomsten til Florens og rettet mod forskellige angreb, som hans sidste skrift havde været genstand for. «Da andres dom over mit skrift går ud på,» skriver han, «at der findes ting i det, som alt er fremsatte af andre; at der er andre, som er højst usikre, atter andre aldeles overflødige og ligesom fremsatte i et ledigt øjeblik, så har jeg ansét det for passende i al beskedenhed at fremføre hvad der kan tale til forsvar for mig. Men for at ingen skal tro, at jeg her vil begynde en strid, så vil jeg strax tilføje, at dette ikke er stilet mod mine fjenders angreb, men mod mine venners indvendinger, for at overbevise dem om, at jeg ikke har brugt utilladelige konstgreb for at vinde deres yndest; hine derimod vil vel nok med tiden lære at fåre noget blidere frem mod mig, når de lærer min sags retfærdighed at kende.»

Der var især to ting, man rettede sine anker imod, nemlig hans lære om æggeblommens overgang i kyllingen og den om hjertets natur. Det første var nemlig alt iagttaget af andre, både samtidige og ældre. Herover udtaler han sin glæde og tilføjer, at han selvfølgelig ikke vil berøve nogen anden sin ære, men kun gør

påstand på, at han ikke har kendt dette og altså er angerløs. Den ene af dem, som skulde have gjort samme iagttagelse, var iøvrigt hans ven fra Leyden Henrik Meibom, der samtidig i de mest levende udtryk anerkendte hans genialitet. Han siger i et offentliggjort brev (af Maj 1666) om øjelågets kar: «Nils Stensen gav os en langt fyldigere underretning om disse kar, han hvis udmærkede kyndighed i disse ting jeg meget vel har kendt og som nu ingen mere er uvidende om. Men skønt nu alle som med nogen iver lægger sig efter anatomien, synes om hans bøger, så lover dog især det livlige snille og den enestående *ὄρμη* (energi), hvormed han, som jeg af personlig erfaring véd, driver de anatomiske studier, os langt større ting af ham.»

Med hensyn til det andet punkt var forholdet det modsatte. At hjertet var en muskel, var en opdagelse, som ingen gjorde ham stridig, men de fleste tværtimod forkastede. Han gentager derfor og udvikler nærmere sine grunde for denne påstand. Der er to ting, som anatomerne har oversét; det ene er, at man ikke er på det rene med musklernes natur, det andet, at man ikke kender hjertets bygning; begge dele må grundig oplyses, før man kan besvare det spørgsmål, om hjertet er en muskel eller ikke. Han viser nu, hvilke dele der væsentlig hører til en muskel, og dernæst, at disse dele alle findes i hjertet uden nogen anden tilsætning. Han påpeger endvidere, hvilke gåder der endnu er at løse med hensyn til musklernes rette forståelse, deres kemiske sammensætning, deres fysiske virkning og grunden til deres sammentrækning. Det er derfor tåbeligt, når man imod ham vil gøre gældende, at der ingen grund var til at opgive det ældre standpunkt, enten i henseende til hjertet eller musklerne, enten af hensyn til lægekonsten eller naturvidenskaben; tværtimod, han har kun gjort begynd-

elsen til en virkelig granskning og man må nu frem og ikke tilbage.

Dette brev til Thévenot er optaget i den (senere skrevne) egenlige muskellære, «Myologia». Forud for denne går tilegnelsen til storhertugen, hvem han selvfølgelig yder en varm taksigelse for sit otium. «Da jeg intet andet middel har til at vise min taknemlighed,» siger han, «vil jeg efterligne planterne, hvis frugter med vel-talende tavshed priser den milde luft og den frugtbare jordbund.» Han udvikler derpå for ham de betragtninger, som har ført ham til at behandle muskellæren efter den geometriske methode. «Grundtanken i min afhandling,» siger han, «er den at gøre muskellæren til en del af matematiken, ligesom astronomien, geografi og optik. Disse videnskaber behandler naturgenstandene matematisk for at gøre kundskaben om dem mere bestemt, og musklernes bygning kræver ligeledes med nødvendighed at forstås efter matematikens love. Men hvorfor hævder jeg for musklerne hvad der tilkommer hele legemet? Vort legeme er et organ, sammensat af tusinde organer, og den der tror at kunne efterspore dets sande natur uden matematikens hjælp, må tillige antage stoffet for at være uden udstrækning, legemet uden form. Der er ingen anden kilde til de utallige vildfarelser, der så stygt vanhælder vor kundskab om legemet, end den at anatomien hidtil har ringeagtet matematikens love. Thi idet den ikke har anerkendt det sande princip herredømme, har den lagt alt tilrette efter sit blinde skøn og påtvunget os det tvivlsomme for det visse, det falske for det sande, det ubekendte for det bekendte, ja den har drevet det dertil, at intet er mennesket mere ubekendt end selve mennesket. Hvor vel vilde ikke vore forgængere have sørget for os, ja for hele slægten, dersom de efter at have tilbragt deres liv med granskninger

ikkun havde efterladt os hvad der var uomtvistelig sandt. Da vilde nu vor kundskab have været mindre i omfang, men tillige mindre farlig, og dersom lægekonsten, støttet til disse grundlove, ikke havde kunnet fjerne de syges lidelser, vilde den dog ej heller have påført dem flere. Nu har vi tilvisse meget store værker i anatomi og medicin, men ikke desmindre mishandler vi den ulykkelige sjæl med tusinde pinsler og drager endog den kraftigste til døde gennem utallige kvaler, ja, hvad der er vor største ulykke, vi gør ofte ubodelig skade, hvor vi mente at være til nytte.»

«Når jeg således beklager den fælles misère og påpeger dens årsag, lover jeg ingen frelse derfor ved mig selv, men jeg håber at den med tiden vil findes af andre. Og mon det ikke er tilladt at håbe store ting, når anatomien føres tilbage dertil, at al erfaring kommer til at hvile på kendsgerninger, al teori på det beviste, det vil sige, når anatomien underkaster sig matematikens bud? Men lad dette arbejde være forbeholdt den som formår mere i ånd og hånd end jeg: her vilde jeg, der er mindre vidt skuende, kun gøre et forsøg med hensyn til musklerne, idet jeg udvikler deres sande bygning ved en ny metode og påviser, at den forklaring, flere har fremsat om deres sammentrækning ved livsåndernes opsvulmen (per spirituum inflationem) hviler på en usikker grund.»

Vi skal ikke her følge Stensen i dette skarpsindige forsøg på at reducere musklerne i deres forskellige stillinger til geometriske figurer og at føre bevis for sine hypoteser med matematisk stringens. Den følgende tids videnskab har med sine mikroskopiske undersøgelser opgivet denne betragtningsmåde og den står nu kun som et højst interessant fænomen i videnskabens historie. Men selve forsøget og den forklaring, han giver af det

i fortalen, har stor betydning for vor forståelse af mandens åndelige særpræg, den viser os hans styrke og hans svaghed i klart lys. Vi bliver her først vidne til hans energiske fordømmelse af fortidens anatomi og lægekonst. Det er ikke den tone, i hvilken vi er vante til at høre ham tale, der er myndighed i den, større selvbevidsthed og frem for alt en mægtig indignation. Hvorfor skulde han bestandig være hensynsfuld? Han var fra først af optrådt med den største beskedenhed, han havde fremsat en hel række af selvstændige iagttagelser, vigtige partier af sin videnskab havde han givet et nyt grundlag. Man svarede med at gøre ham mistænkt for bedrageri, fordi hans literaturkundskab ikke var på højde med hans egne studier; eller man gjorde modstand mod hans soleklare fremstillinger, fordi de stred mod indgroede fordomme og tåbelige teorier. Skulde han ikke kunne indigneres over alle disse nålestik og engang tage bladet fra munden for at sige sin samtid, hvad han holdt dens højt priste videnskabelighed for?

I modsætning til de overleverede fordomme og de famlende hypoteser fremsatte han atter den opfattelse af videnskabens sande natur, som på andre områder var hævdet af det sidste hundredårs heroer: Galilei, Tyge Brahe osv. Man må ty til erfaringen, undersøgelsen; hver enkelthed må granskes, tages for på ny, og så skal man holde sig til det iagttagne, hvad enten det stemmer med det overleverede eller ej. Men dette er kun den ene side af videnskaben, dens udadvendte sans; den anden, den indadvendte, er tankens arbejde med iagttagelserne. Deri skal man efter hans mening følge den eneste visse methode, vor tanke har udfundet, den matematiske.

Enhver videnskab må nødvendigvis ved siden af det stadige granskningsarbejde have sine systemer, sine forklaringsforsøg, sin overskuende teori; ingen videnskabs-

mand med nogen genialitet vil give afkald på at søge en til grund liggende tanke, et tyngdepunkt i alle de talløse enkeltheder, som han iagttager og lægger til rette; kun ad denne vej kan det lykkes at føre vor kundskab frem til bestandig rye vendepunkter. Det falder da af sig selv, at denne theoris natur står i det nøjeste sammenhæng med den enkeltes hele åndelige habitus, såvel som med tidens tænke måde og herskende retning.

Det er af denne grund såre lærerigt for forståelsen af Steno at lægge mærke til hans grundbetragtning af anatomen; vi vil her kunne gøre et indblik i den mærkelige personlighed, som gik fra sejr til sejr i sin videnskab, men samtidig førtes fra trin til trin i sin religiøse udvikling, fra Luther til Des Cartes, fra Des Cartes til den ene saliggørende kirke, og omsider fra konversionen til askesen og martyriet.

Hans teori indeholder et dobbelt princip. På muskellæren anvender han geometriens læresætninger, ligesom Borelli fortolker dem efter mekanikens love; men på hele anatomen vil han anvende den geometriske metode, ved at drage slutninger og føre beviser, fra det iagttagne indtil den fulde forståelse af organismens helhed. I dette genkender vi disciplen af Kartesius. Medens Spinoza søger forklaringen af de højeste, mest åndelige forhold ad matematikens brolagte vej, så tyr Steno til samme metode for de legemlige problemers vedkommende. Det står i dyb sammenhæng med tidens hele karakter; den franske ånd var ifærd med at tiltage sig herredømmet over den dannede verden og dens særkende var det skarpt pointerede, det formstærke og logisk gennemskuelige. Det var den tid, som frembragte den stive etikette, det «klassiske» drama og den absolutistiske statsform.

Der kan vel nok rejses tvivl om, hvorvidt denne

åndsretning oprindelig faldt sammen med Stejnens, men vist er det, at han i alle tilfælde senere tilegnede sig den som sin egen. Han var af naturen et skarpsindigt hoved, men deraf fulgte jo ingenlunde, at han skulde tiltro tanken en alt overvindende magt; vi ser ham da også i rette tid bøje af fra Spinozas stringente filosofi. Måske kan det siges, at hans jævne danske sind i den henseende holdt ham tilbage fra en tankeflugt ud over og i strid med den videnskabelige erfaring. Men på grundlag af denne tiltroede han rigtignok vor tænkeevne en styrke og et omfang uden grænser; Arnold Geulincx's advarsler mod at overføre den ene videnskabs metode på den anden var spildt på ham såvel som på Spinoza. Det er denne grundopfattelse af det menneskelige åndslivs vilkår, som ligeledes er ophav til Stenos «omvendelse», og hans hollandske modstander i den kirkelige strid, præsten Joh. Sylvius, traf i den henseende sømmet på hovedet ved at kalde ham en «doctor geometricus».

Den sidste halvdel af Stenos skrift optages af undersøgelser af hajens anatomi. Storhertugen havde skaffet ham en haj fra Livorno og senere en anden, og han havde på disse dyr dels fortsat sine studier af fiskens øje, der havde sysselsat ham i Paris, dels udvidet dem til flere andre dele af legemet. Var «muskellæren» i mange måder forskellig fra de tidligere «iagttagelser», så er dette afsnit atter helt i den gamle ånd; på hver side får man lejlighed til at beundre forfatterens skarpe blik, hans smidige fortolkningsevne og hans geniale slutninger. Adskillige af disse var nu vistnok forhastede, men de fremsættes ej heller som andet end formodninger og spørgsmål, og der går en sådan frihed og friskhed gen-

nem hele fremstillingen, at den måtte give hvert problem, som her blev fremdraget, en ny og ejendommelig interesse. Han undersøger hudsystemet, omtaler øjets ejendommelige bygning, og opdager øret, hvis beliggenhed man ikke tidligere havde kendt; han efterviser, hvorledes naturen her opnår sin hensigt ad en ny vej. Dernæst gør han den opdagelse, at de levendefødende ikke mindre end de æglæggende dyr har en æggestok, en opdagelse, som han dernæst efter storhertugens opfordring forfølger hos en række andre dyr. Det behøver ikke at siges, af hvor stor betydning denne opdagelse måtte være for videnskaben, den blev i virkeligheden epokegørende for forståelsen af det organiske liv.

Og endelig fremsætter han på disse blade de første træk til den opdagelse, som frem for alt andet har gjort hans navn berømt i den nyere tid, jordens udviklingshistorie, geologien. Det var alt dengang en bekendt sag, at der især på Malta jævnlig fandtes stentænder (glossopetræ), men man var ikke enig om, hvorvidt det var forstenede hjatænder, som nogle holdt for, eller oprindelige stene af uorganisk oprindelse. Stensen kendte kun lidet til dette spørgsmål i forvejen, han tilstår, at han ikke engang kendte hvad Thomas Bartholin havde iagttaget på sin rejse til Malta; men han havde snart sat sig ind i det og heldige omstændigheder kom ham til hjælp. Hos sin ven Carlo Dati fandt han nemlig et vidtløftigt håndskrift af Michele Mercati med titel: *Metallothea Vaticana*, skrevet i sidste halvdel af det foregående århundrede; det indeholdt en rigdom af iagttagelser over stene, jordarter, malme, forsteninger osv., som han både nu og senere drog megen nytte af. Han lånte heraf et par kobberplader, den ene forestillende et hajhoved med åbent svælg, den anden en række fosile tænder, hvis overensstemmelse med de naturlige var

uimodsigelig. Hvad Steno selv havde lejlighed til at studere på sine hajer og forsteninger, som det var forholdsvist let at skaffe, stadfæstede denne lighed og bragte ham til at gøre sin store opdagelse.

Han var i lang tid aldeles optagen af de herhen hørende undersøgelser. Han samlede alt hvad han kunde overkomme af forstenede sødyr, eller som han forsigtigt udtrykker det: af stene, som ligner dele af sødyr, og han opsøgte dem på deres findesteder. Derved kom han til at lægge mærke til, at de snart findes i hårde, snart i blødere omgivelser, snart har karakteren af stene, snart er skøre og lette at trykke til støv, at de findes i vandrette lag, talrigere højere oppe end længere nede osv.

Af disse iagttagelser drog han nu den slutning, at det er selvstændige legemer, ikke frembragte af det omgivende jordsmon, men indbragte i det udefra. Han viser endvidere, at intet er til hinder for at antage, at dette har været opløst i vand og er bleven bundfældet deraf; alle iagttagelser synes ham tværtimod at tyde hen på, at dette netop er det rette forhold. Man kommer da til den slutning, at der fordem har været hav over de pågældende findesteder. Dette kan også meget vel tænkes, hvad enten man nu vil antage, at havet engang har hævet sig op over jorden (sinfloeden), eller at jorden på de steder er skudt op af havet. Men hvad forsteningernes form angår, da stemmer den i den grad med de organiske væsener og er forskellig fra mineralernes naturlige krystallisation, at der deri synes at ligge den største sandsynlighed for, — hvad heller ikke kemien kan indvende noget imod, — at det er virkelige produkter af en langsom omdannelse, en forstening.

Videre går forfatteren ikke denne gang; han stanser ved det resultat, at de maltesiske glossopetræ er forstenede højtænder, og at den ø, på hvilken de findes, engang

efter al sandsynlighed er skudt op af havet, efter forhen at have været en samlingsplads for hajer. Som alle hans geniale ideer fremsættes også denne her for første gang i en forsigtig spørgende form, men omgærdet med så stærke sandsynlighedsbeviser, at man føler der her er brudt en ny vej for granskningen.

Bogen udkom i foråret 1667 strax efter en lille rejse forfatteren havde foretaget fra Pisa til Lucca, hvor hans ven Redi havde anbefalet ham som «den berømteste af alle tidens anatomer» til den lærde Francesco Fiorentini. Den sendtes selvfølgelig til alle hans venner og indbragte ham strax den største ros fra alle sider. Den 30. Maj skriver Ricci fra Rom til prins Leopold af Medici: «Det er mange år siden en mand er kommen til disse egne som signor Niccolò Stenone, hvis bog Eders højhed har været så nådig at sende mig; i den kappes en stor lærdom og ihærdighed i at iagttage med geni og lyse hugskud, og det er ikke så forunderligt, at han gør så skønne opdagelser og udvikler dem med så megen klarhed og lethed, som det viser sig i denne bog. Og jeg glæder mig over, at dette er bragt frem for lyset her, til stadfæstelse af hvad jeg plejer at sige, at hverken Evropa eller nogen anden del af verden har en jordbund eller et klima, mere frugtbar eller gunstig for det udmærkede end Toskana, hvor der er en overflod af begavelse, studium, forbindelser og alt det, hvorved de fremmede talenter kommer til deres udfoldelse: den velgørende indflydelse af Eders højhed og Eders høje slægts beskyttelse!»

IV. «OMVENDELSEN».

1667.

En af de ivrigste beundrere af Spinoza, Bertholdt Auerbach, har med hensyn til hans opfattelse af kristendommen lagt vægt på hans sammenhæng med sit folk og sin tid og dennes karakter i sine øvrige geniale ydelser. «I hele tidsatmosfæren, siger han, lå der en bestræbelse efter at opfatte de bibelske overleveringer realistisk. Det vilde være uhistorisk at påstå, at Rembrandts fremstillinger har haft indflydelse på Spinozas opfattelse eller omvendt; men det er ikke uden betydning, at Rembrandt til samme tid og i den samme stad uden videre opfattede det gamle testaments billeder således, at han satte bønder og borgere fra sine egne omgivelser ind i den bibelske tid, medens Spinoza fremdrog de simple livsvilkår, under hvilke biblens tildragelser foregik og under hvilke de evangeliske forfattere levede. Bønderne, fiskerne og håndværkerne i Jesu tid frembyder de samme snævre udviklingsformer som bønderne og borgerne i det 17. århundrede.»

I omgangen med Spinoza, der utvivlsomt i mange henseender havde en befrugtende indflydelse på Steno, har denne rimeligvis i det hele delt den opfattelse af forløsningens historie og af profetiernes udvikling fra Moses til Kristus, som filosofen fremstillede i et skrift, der netop dengang synes at have sysselsat hans tanker;

men denne opfattelse kunde ikke i længden mætte hans sjæls trang til selv at få del i forsoningens nåde. Han fandt ikke sit ideal fremstillet af Rembrandt og de hollandske mestre, men hos Rafael og Michel Angelo og hos Leonardo da Vinci. Hans sind følte sig lettere under Italiens lyse himmel end i Harlemmerhavets gråvejr, og Toskanas vingårde og rosenhaver fængslede ham anderledes end Hollands kålgårde og hyacinther. Heller ikke Spinoza følte sig efter sin dybeste natur hjemme i Amsterdam, han var en fremmed i sit fædreland. Når han satte de evangeliske tildragelser ind i den rembrandtske ramme, så var det kun for med det samme at fjerne dem fra sig og fra sit eget ideal, den ubegrænsede tanke, den gud, som hans forfædre kaldte den eneste sande, der intet navn vilde have og agter det for en dødssynd at fremstilles i et billed. For Spinoza kunde det derfor være ligegyldigt, hvor han var, han kunde trøstigt forblive i sit uanselige fædreland: himlen og dens stjerner havde han allevegne. Nils Stensen kunde derimod ikke finde hvile i denne tankeforgudelse; videnskaben havde lært ham ydmyghed, og idet den havde ladet ham gøre et indblik i naturens løndomme, var derved hans tro på, at også historien har sine, påny bleven vakt til live. Med denne tro og trangen til helt at hengive sig i den var han kommen til Italien, og det ædleste i hans natur i nøje forbindelse med hans ejendommelige fejlsyn på tankens veje førte ham gennem hårde sindslidelser til den katholske kirkes skød. Hans «omvendelse» hører vistnok til de mest lærerige sjælehistorier.

Det er alt omtalt i det foregående, hvorledes Stensen i Köln traf sammen med en jesuit, der overfor hans indvending mod mange katolikers slette levned gjorde gældende, at der overalt og i alle trossamfund findes slette mennesker, men kun i sandhed hellige kristne

blandt katolikkerne. Denne påstand fandt Steno senere stadfæstet af sin erfaring. I Paris gjorde han således bekendskab med den klostergivne fru Elisabeth Rantzov («*deo sacrata Ranzovia*»), en søster til rigsgreven Kristian Rantzov til Langeland og Breitenburg og enke efter Josias Rantzov, marskal af Frankrig. Hun var gået i kloster og havde selv stiftet et andet af Annunciataordenen, senere gik hun til Hildesheim, hvor hun ligeledes grundlagde et kloster og forblev til sin død. Ulfelds hustru fortæller, at grev Kristian spurgte til søsteren, da han talte med hende som fange i København, men hun havde intet kunnet svare derpå, da Elisabeth havde levet afspærret fra verden i sit kloster, dengang Eleonora Kristina var i Paris. At Steno fik hende i tale og kom i disput med hende om nadverlæren, som han selv fortæller, viser da, at han i det hele må være kommen i udpræget katolske kredse i Paris, noget der under den daværende opvækkelse i de højere samfundsklasser ikke er så underligt. Iøvrigt tilføjer han, at fru Rantzov henviste ham til sin skriftefader De la Barre. Det er vistnok også hende, han sigter til, når han et andet sted fortæller, at en dame i Paris, en nonne, ikke vilde sige andet til ham om konfessionsspørgsmålet, end at han skulde læse Martin Luthers skrifter; han skulde da nok selv se, af hvad ånd denne mand talte. Endelig skal det her kun bemærkes, at der er fremsat en rimelig formodning om, at den danske katolik Kratman eller Krakman, som dengang boede i Paris og hvis billed Jakob Winsløv havde hængende ved siden af Stenos, var deres fælles slægtning. Det kan således muligvis have været ham, som fik Steno ind i disse bekendskaber.

Det var, som forhen fremhævet, en Kristi legemsfest den dag Nils Stensen ankom til Livorno. Han fortæller, at han gik på gaden, da det store optog med hostien

passerede forbi. Folk strømmede til og knælede på dens vej for at modtage velsignelsen. Dette syn greb ham med en forunderlig magt: «Enten, tænkte han, er denne hostie slet og ret et stykke brød, og de er dårer, som gør så meget af det; — eller den indeholder i sandhed Kristi legeme, og hvorfor tilbyder jeg den da ikke ligesom de andre?»

Forunderligt nok; striden om nadverlæren var selvfølgelig dengang ikke blot enhver dannet mand fuldt nærværende, men Stensen havde tilmed nylig drøftet den både med lærde og med fromt troende mennesker; men først her ved synet af den højtidelige procession fik spørgsmålet kød og blod for ham. Det var ikke blot menigheden i Livorno, som drog forbi hans øje, men uoverskuelige slægtrækker, århundrede efter århundrede, folkefærd fra solens opgang til dens nedgang. Han stod overfor historiens og tidernes tavse vidnesbyrd. Hvilede nu dette vidnesbyrd på en skuffelse? Eller var protestantismens frafald og fornægtelse af det en forvildelse?

Det er i fuld overensstemmelse med hele den personlighed, som vi har lært at kende hos Steno som videnskabsmand, når han efter dette stærke indtryk ikke genoptager de theologiske stridsspørgsmål til drøftelse med sine omgangsvener, men udelukkende forholder sig iagttagende. Ligesom han ved sine studier efterat være bleven opmærksom på en kendsgerning retter alle sine iagttagelser og hele sin skarpsindighed på dens rette forståelse, uden noget øjeblik at bryde sig om hvad andre har tænkt og ment om denne sag, således fæster han nu her sin opmærksomhed på selve den katolske tro, som den ytrer sig hos sine bekendere. Han skjuler sin uro og sine tvivlsmaal for de mænd, som han omgås og som ifølge dannelsens almindelige forpligtelse undgår at nævne de religiøse spørgsmål for ham; men han selv er

i en stadig gæring og «søger sandheden, stolende på gud, der havde gennemlyst hans sjæl med sit lys til at skelne det rette, som han søger i hjertets oprigtighed.»

Han iagttog altså den katholske kirkes livsytringer og prøvede sine fordomme mod den; han undersøgte institutionerne, særlig i Rom, og lagde mærke til, hvilken virkning dens lære og nådemidler har på den enkelte, som hengiver sig til den. Tungsindig og mistænsom, som han var bleven under disse sjælekampe, der dog endnu kun optog ham i mellemtiden mellem studier og adspredelser, fandt han en halvfortrolig i en ældre nonne, således som det så ofte går under lignende forhold, hvor man ikke for alt i verden vilde betro sig til en jævnbyrdig omgangsvæn, men søger en fortrolig i en fjerntstillet tilfældig bekendt. Det var søster Maria Flavia, datter af senatoren Fiorentino Alessandro del Nero, af baronerne dei Porcigliani; hun forestod det lille apothek i Annalenaklostret ved via Romana, som fra palazzo Pitti syd for Arno fører til stadsporten ad Rom til. —

I året 1441, den 16. September, fandt der i Florens en af de blodige opgørelser sted mellem to fjendske krigshøvdinge, som var så almindelige i Italiens historie. Gonfalonieren Orlandini benyttede sin stilling som medlem af rådet til at tilfredsstille sin hævnthirst over en heldig krigskammerat, Baldaccio d'Anghiari, idet han lod ham kalde til rådhuset og under en samtale gribe af en bande krigsmænd og kaste ud af vinduet.

Baldaccio efterlod en enke på 15 år, Annalena eller Anna Elena, datter af grev Galeotto de' Malatesti og Maria af slægten Orsini i Rom; 12 år efter tog hun sløret tilligemed 12 andre kvinder og indrettede sit hus ved via St. Maria, en sidegade til via Romana, til et dominikanerkloster; paven stadfæstede den nye stiftelse og lod erkebiskoppen indvie bedehuset til Sto. Stefano

og S. Vincenzo. Atter en snes år efter fik hun tilladelse til at udvide klostret og flytte det ud til den store via Romana; hun købte fem store ejendomme til og lod bygge en kirke, der indviedes til S. Vincenzo, klostrets særlige patron; i reglen kaldtes det dog efter hende selv: Annalenaklostret.

Det blev de fornemme slægters jomfrukloster; det udstyredes derfor rigt, med konstværker og relikvier, — (opregningen af disse fylder i beskrivelsen 9 kvartsider!) — og ved siden af det byggede elleve af stadens første familjer et palads, bestemt til at modtage nonnernes pårørende, når de besøgte dem; det indrettedes selv som kloster og regnedes med til stiftelsen i sin helhed. Endnu en tredje afdeling fandtes i Annalenas hus ved via St. Maria, dør hvor hun først havde indrettet sig; det brugtes som sygehus og var indrettet med megen smag og omtanke. Her fandtes da også klostrets apothek (spezieria), forsynet med medikamenter, laboratorium og undergørende krucifixer. Men endelig hørte der til klostret endnu et allerhelligste, et lille bedehus (oratorium), rigt udstyret med malerier, men særlig berømt af sit Mariabilled over alteret. Den hellige jomfru stod med barnet på armen og i hånden holdt hun en kugle. Det var en tradition i klostret, at hun fordum havde stået ved via St. Maria, der var opnævnt efter hende; engang havde en dreng i kådhed villet kaste en boldt imod hende og barnet, da havde hun grebet den og holdt den nu i hånden. Foran dette billed brændte der lys ved dag og nat og der sendtes gaver til det også af folk udenfor klostret; thi der udgik en undergørende kraft fra det og fra nær og fjern tyede man til dets forbøn.

Her foran dette billed stod endnu i slutningen af forrige århundrede som den smukkeste blandt mange gaver et par sølv lysestager med den påskrift: «Di

Niccolò Stenone. Di Annalena per il coro vecchio.» Det var den berømte videnskabsmands fæstengave til vor frue fra dagen efter sin «omvendelse».

Hvorledes blev dette muligt? hvorledes kunde det ske at denne klare ånd kunde hildes i troen på en undergørende Maria, og det ikke i et svagt øjeblik, på et sygeligt udviklingstrin, men i blomsten af sin kraft, i de samme dage, da han skabte en ny videnskab? Man har søgt forklaringen ad mange veje, både dengang og senere, men stedse på bekostning enten af hans karakter eller af hans skarpsindighed, i strid med alt hvad der ellers forlyder om ham.

Svaret må efter alt hvad der foreligger komme til at gå i modsat retning: det kom således, netop fordi han var så klar en ånd, så energisk en tænker, netop fordi hans karakter var så ren, hans vilje så stærk og hans attrå så høj. Når han alligevel fór vild af vejen, så nåede han dog tilvisse sit mål, — og hvem spørger vel om vejens længde, dens torne og møde, når målet er nået? —

Det var ikke så underligt, at Nils Stensen nedlagde sin sjælegave på vor frues alter i Annalenaklostret; her havde han første gang, tvivlende og nølende, påkaldt hendes navn; her havde han første gang fået et stærkt indtryk af klosterlivets forsagelse og den sjælefred, der stod i så stærk modsætning til hans egen uro. Det var modsætningens magt, som drog ham til denne afsides gade; fra det rige konstsmykkede Florens gik han over Arno, forbi palazzo Pitti til den snævre via St. Maria for i klosterboden gennem tægitteret at vexle et par ord med søster Maria Flavia. Denne kvinde, der var udgået fra et rigt og fornemt hjem, hvis slægt havde sit eget slot i Florens (palazzo del Nero) og del i patronatet over Annalenaklostret, havde for 34 år siden taget

sløret og sad nu og solgte urter og salver eller rakte de nødlidende sit billed af den korsfæstede, stærk i sin enfoldige tro, veltalende i sin nidkærhed for kirken og dens nådemidler. Det var det stærke, idelig gentagne indtryk af denne nonnes livsførelse, som fik så stor betydning for Stensens langsomme metamorfose; det var derfor også det han først og fremmest mindedes, da gennembruddet havde fundet sted, og han vedblev bestandig senere at stå i forbindelse med denne ædle personlighed.

Han kom der første gang for at købe nogle essenser og pomader og Maria Flavia fik snart at vide, at han var kætter; hun ynkedes over den stilfærdige unge mand og følte sig dreven til at sige ham, at han vilde blive fordømt, dersom han ikke bekendte den katholske tro. Han vrededes ikke, men hørte stille på hendes ivrige tale og kom jævnlig igen; han sagde endog ligefrem til hende, at han holdt meget af at tale med andre om trossager, men derimod ikke at disputere. Hun talte ham da stadig til og opfordrede ham til hver dag at bede gud om at finde sandheden. «Jeg var tvivlrådig, siger hun i sin beretning, og indså at jeg ikke var en sådan sag voxen; men han sagde, at det vilde være ham i højeste måde imod at samtale med nogen om dette, der syntes ham at være en sag af ringe betydning; han tilstod, at han følte undseelse og skamfuldhed ved at tale om den katholske tro og han bad mig indestændig at jeg ikke skulde ytre noget til nogen derom. Og da jeg så, at det så var hans ønske, talte jeg om et og andet til ham i al enfoldighed og tillidsfuldhed. Da jeg således en morgen fandt ham ved talemødet, netop som det ringede Ave Maria, opfordrede jeg ham til at sige bønnen med mig; han fremsagde den også halvt, indtil fructus ventris tui; jeg bad ham bede den helt ud, men det holdt hårdt, såsom han nægtede den helligste jomfrus

og helgenernes mellemkomst og sagde, at for ham var det nok at sige ordene så langt.»¹⁾ «Da han på storhertugens opfordring blev i Firenze og jeg ønskede at bringe ham til sandhedens erkendelse, så som jeg så de bedste anlæg hos ham, bad jeg ham gå til Bernabita-pateren Leonelli, med hvem han også talte flere gange; det samme gjorde han med flere andre mænd, men aldrig kom de til en alvorlig samtale, da han ligesom forført af djævelen stadig følte sig behersket af den undseelse, som forbød ham at forhandle om hvad der vedkom den katholske tro, således at disse endog erklærede, at der ikke var noget håb om hans omvendelse.»

Der var dog flere tegn på, at han lagde sig sin venindes ord på sinde. Hans tjener fortalte hende, at han efter hendes opfordring bad hver aften, ligesom han hver dag læste i en bog om jomfru Maria, som hun havde givet ham. Hun fik ham endvidere til at besøge «la sanctissima annunziata», et billed af vor frue, som modtager englens forkyndelse og svarer: «Se, jeg er herrens tjenerinde!» Det stod i det berømte konvent, som havde taget navn efter det og som var smykket med talrige kunstværker og helligdomme; 19 helgener var udgåede fra det og 63 «venerabili», det var hoved for en egen orden: de' servi di Maria vergine, hvis oprindelse gik tilbage til det 13. århundrede. Nils Stensen gik til det nåderige billed, som han sagde, alene for hendes skyld.

¹⁾ Ave Maria blev dengang tildels endnu i Florens fremsagt efter den ældre formel: •Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum! Benedicta, tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Sancta Maria, ora pro nobis!• (Hil dig, Marie, du nådefulde, herren være med dig! Velsignet være du iblandt kvinder og velsignet være dit livs frugt! Hellige Marie, bed for os!)

Hvad her er nævnt, peger alt i samme retning; det er Kartesianerens trang til forsoning og fred for sin sjæl; han er betagen af den uforlignelige religiøse poesi, som omgiver Marias forklarede skikkelse, den mildhed og stilhed, som fra hende har meddelt sig til alt, hvad der står i forhold til hende. Men katholicismen trængte samtidig ind på ham ad en anden vej, eller rettere den modsatte vej, ved sine bekenderes sædelige alvor og dybere religiøsitet.

Maria Flavia angreb Luther og sagde, at han var en kætter som havde gjort oprør mod den hellige kirke; dertil svarede Steno, at mod ham vilde han intet ondt have sagt, Luther havde været en god mand. Dette var dog i virkeligheden et svagt punkt i hans rustning og fremdrages senere ofte af ham selv; den protestantiske «frihed» blev også ham til forargelse, efterat han havde sammenlignet Luthers livsfilosofi med den evangeliske forsagelse. Hvad der først vakte hans opmærksomhed for den katholske tro, siger han, var hans nye venners hellige levned; noget tilsvarende havde han aldrig set blandt protestanter eller filosoper. «Thi jeg, som fra min spæde alder kun brød mig lidet om omgangen med jævnaldrende, eftersom jeg i hele tre år, fra mit tredje til det sjette, led af en vanskelig sygdom og stadig var om mine forældre og andre voxne, havde derved fået en vis forkærlighed for at høre på de ældre og deres religiøse samtaler frem for at deltage i andre børns lege. Jeg afholdt mig derfor i udlandet såvidt mulig fra omgangen med ledige og derfor farlige folk og stræbte efter venskab med dem, som udmærkede sig ved lærdom eller ved deres levned. Dertil havde gud givet mig noget, mit kendskab til naturen, som lærde og erfarne folk overalt sætter pris på, og også mange fromme mænd søgte mit selskab, når de hørte om den nåde, gud havde vist mig

i dyrkelsen af naturvidenskaberne. Når jeg da foredrog de naturlige ting for dem, fortolkede de til gengæld af nidkærhed for min frelse de overnaturlige for mig, så det blev åbenbart, at gud fra først af havde givet mig de naturlige gaver for gennem dem at give mig lejlighed til også at erhverve de overnaturlige. Således skete det, at jeg i udlandet overalt fik lejlighed til at omgås med adskillige og det ikke sjældent på en fortrolig måde at jeg lagde mærke til modsætningen imellem bestræbelsen for at vinde kundskab og den at blive gudfrygtig og at jeg med iver fulgte sporet, når jeg så nogen øvet i dette sidste. Men da jeg således blandt katolikkerne fandt dem, som jeg ikke havde fundet andensteds, så blev dette begyndelsen til min første, mig selv ubevidste forkærlighed for catholicismen.»

Imod denne tale satte hans protestantiske modstander (Bajer) den bekendte påstand om papisternes skinvæsen; men hertil svarer Steno: «Når jeg læser her B.'s fordommelse af papisternes hellighed, så kommer jeg til at tænke på en erfaring, jeg fordem så ofte gjorde i anatomien: hvor tit hørte jeg ikke folk, som betragtede de præparerede dele eller selve præparationen, holde lange og efter deres egen mening lærde taler både om delene og måden at præparere og fremføre ting, om hvis grundløshed den mindste tålmodighed til selv at se vilde have overbevist dem. Så let er det at falde i de groveste vildfarelser, når vi vil gøre os til dommere i ting, som vi ingen erfaring har om, — hvad der jo endog hændte Alexander den store, da hans bemærkning om malerier og farver i Apelles's værksted fremkaldte lærlingenes latter.»

Vi ser her den overlegne iagttager med hele sin myndighed; det vilde være en uværdig indvending, om nogen herimod vilde påstå, at han tog fejl i sine erfar-

inger. Også andensteds fra er det bekendt, at de mænd han omgikkes i Italien førte et mønsterværdigt levned og tænkte som alvorlige kristne. Særlig gælder dette om Viviani og Magalotti, Ricci og Fabri, og frem for alt om pater Savignani og de kvinder, han kom i forbindelse med. At tilfældigheden her spillede en rolle, vil dog ingen kunne nægte. Protestantismen var efter den stærke religiøse opvækkelse i de første slægtaldre kommen i stærk forfald og stivnet i lærd orthodoxi, medens catholicismen havde en rig periode, der først noget senere også forplantede sig til de protestantiske lande. For hin tid kunde det nok tildels tage sig ud, som om frafaldet fra den ene-saliggørende kirke havde samme karakter, som når en gren brækkes af træet og efter nogen tids forløb visner og hentørres.

De andre fra hjemmet medbragte fordomme faldt ligeledes for en nærmere undersøgelse. Man påstod at katholikerne stod tilbage i de egenlig humane bestræbelser, kærlighedsgerninger. Men i Rom blev Steno vidne til det modsatte. Erkebispens af Florens, kardinal Francesco Nerli, henfører i sin beretning om hans levned endog de første spirer til omvendelsen til denne iagttagelse; han havde lange og gentagne samtaler herom med Honoré Fabri. Atter en anden fordom var den, at man var intolerant og ved underfundige midler søgte at vinde folk for catholicismen; han iagttog også her det modsatte. «Jeg har levet, siger han, på steder hvor inkvisitionen blomstrer, i Rom, i Florens, Pisa og Livorno, og jeg har overalt set indrømmet de ikke-katholske fuld frihed, når kun de ikke gav forargelse, ja i selve pavens slot har jeg hørt folk uhindret disputere med prælaterne imod troen og det kirkelige hierarki og monarki.» De fleste rejsende kommer til Italien for naturens, konstens eller oldkyndighedens skyld; hvad de derfor siger om de

kirkelige tilstande kan man ikke høre efter; også det kender han af erfaring fra sine første halvanden år dernede, da han næsten kun søgte omgang med naturkyndige og kunstnere. «Men undersøger man nærmere den katholske propaganda, da består den i at fromme mænd, og det lægfolk såvel som lærde, ved forbønner og faste kæmper for den de vil frelse, at de taler med ham og søger at åbne hans øje for religionen, at de ikke trættes i uger, måneder og år for at påvirke hans sjæl og vinde hans hu for frelsens evangelium. De optager de fremmede og syge, plejer dem som brødre, men anvender ingen tvang mod dem; den som er uimodtagelig går lige så fri derfra som han kom dertil.»

Så var der endelig de talløse bedragerier, som kirkens mænd drev med mirakler og undergørende billeder; det var en uudtømmelig kilde til spot og morskab for protestanterne; Ole Borch, som samtidig kom til Rom og Loretto, har et øje på hver finger for disse skrøbeligheder og forsømmer ikke at meddele sine opdagelser. Denne side kunde Steno selvfølgelig ikke være blind for og den har sikkert virket meget frastødende på ham. Men det forholdt sig nu ingenlunde således, at den romerske kirke énstemmig godkendte dette uvæsen; det var tværtimod netop dengang et brændende tvistens emne mellem forskellige retninger i de højeste kredse og Stensen oplevede en gennemgribende reform deraf. Pave Alexander VII døde den 22. Maj 1667 og valget faldt efter 4 ugers strid på kardinalen Giulio de' Rospigliosi, forhen professor i naturvidenskaberne i Pisa. Til dette valg, der blev afgjort ved Mediceernes indflydelse, knyttedes der store forventninger; thi den nye pave var bekendt som en fast karakter og en mand der vilde fare strængt frem mod alle misbrug, medens han altid havde vist sig mild og vennesæl mod de ringe; han valgte navnet Klemens (den

milde) og «var mild mod andre, ikke mod sig selv». Valget fandt sted den 20. Juni, søndagen efter viedes han til biskop i Vatikanets kapel og atter den følgende søndag (3. Juli) til pave i Lateranet; aldrig havde den dalevende slægt været vidne til et sligt optog, som det der samlede sig på vejen fra Vatikanet til Laterankirken, der var et bifald og en jubel «som om efter lang tids fraværelse retfærdighed, mildhed og lyksalighed vilde vende tilbage.» Klemens begyndte med at afhjælpe den hungersnød, som hærgede hovedstaden, han optog kampen med landets røverbander, han lod embedsmændene og domstolene se på fingrene og viste sig i det hele som en fortrinlig regent. Han nedsatte ligeledes en kommission af kardinaler til at undersøge relikvier og indulgenser, der havde taget overhånd, og han indskrænkede kirkers og klostres asylret for forbrydere. I relikviekommissionen blev den naturkyndige Ricci sekretær.

Denne reformation, der iøvrigt vel neppe var af synderlig varighed, oplevede Steno i de mest kritiske måneder af sit liv; han var tilstede i Rom ved pavevalget, fortælles der, og Ricci var hans personlige ven, ligesom han utvivlsomt har kendt den nyvalgte pave, der havde en levende interesse for naturgranskningen. Han omtaler senere i anledning af et andet pavevalg, at der dengang var stor spænding i Rom, rygter krydsede hinanden og man var tilbøjelig til at henføre alt hvad der skete til lave og ukristelige bevæggrunde. Men han tænker vistnok tillige på det lykkelige udfald af dette valg, når han mange år efter i anledning af et bispevalg udtaler det ønske, at det måtte lykkes at få en mand, som forenede det kirkelige sind med verdslig regentdygtighed.

Nils Stensen giver senere flere forskellige, tilsyneladende modsigende beretninger om sin omvendelse, alt eftersom han til forskellige tider lægger mere vægt på det ene eller det andet moment. Fuldstændig har han åbenbart ikke kunnet oversé og gennemskue den hele udvikling, dertil var han for meget betagen af dens enkeltheder og for meget lidende i forhold til de ideer, som vandt sejr over ham. For os, som kan følge ham skridt for skridt, er det lettere at se, hvilken betydning der må tillægges de forskellige trin i overgangen. Thi dette må først og fremmest fastholdes, at hans religiøse liv er i en stadig udvikling, at den begynder i hans første ungdom og først afsluttes med hans død; det er ingenlunde en løsreven krise, som overrasker ham uforberedt og bryder hans ånds og hans tankes klarhed. I Holland finder vi alt det første gennembrud af en uklar religiøs trang, der ligger side om side i hans tillidsfulde sind med den kartesianske filosofi og venskabet med Spinoza. Derpå udvikles hans tro på forsynets styrelse; han ser den i de videnskabelige opdagelser, som det forundes ham at gøre og den modvægt han derved får imod Spinozisternes dogmer; han genfinder den i den uretfærdige mistanke, som kastes på ham, og i de slag, der træffer ham i hjemmet, forældrenes død og de skuffede forhåbninger. Han lærer at kaste al sin sorg på gud, at hengive sig i hans stærke hånd og at bringe sine længsler og sin attrå til at tie; han opstiller det som sin leveregel altid og hvert øjeblik at arbejde på at bringe det for lyset, som vil frem i ham, i tillid til at det således er guds vilje. Hans bøn bliver, som han senere fortæller, denne enfoldige påkaldelse: «Gud, giv mig nåde for dig og for menneskene!» og «du gud ser, at jeg ikke vil gøre dette, når jeg véd, at det mishager dig!»

I Paris og i Italien træffer han så en tilsvarende

livsopfattelse blandt katolikker; han overvinder sine mange fordomme mod dem og de mødes i den religiøse inderlighed, som er hans naturs dybeste karaktermærke. Dette ruger i hans sind et par år, indtil den lange tunge krisis bryder frem.

Det spørgsmål påtrænger sig ganske naturligt: var denne udgang en nødvendig følge af de givne forudsætninger; måtte den religiøse besindelse følgerigtig føre ham til catholicismen? Efter hans egen fremstilling skulde man tilvisse tro det; han efterviser alle led i en udvikling, som synes at være foreskrevet med nødvendighed. Men trods hele hans tankeklarhed og stringente påvisningsmåde er det dog åbenbart, at denne er af sekundær oprindelse. Hvorledes skulde det ellers forklares, at han snart fremdrager et, snart et andet som afgørende, så der endog opstår modsigelser i hans ord til forskellige personer, uden at der dog selvfølgelig heri kan være tale om noget forsætligt? Havde det været en konsekvent tankeudvikling, som førte ham fra trin til trin henimod præstedømmet, da måtte han vel også have fastholdt denne og stadig være kommen tilbage til den. Nej, tankerækken, begrundelsen er det sekundære hos ham, det er selve personligheden som vindes, bagefter overtales forstanden for så at få det hverv at forsvare det nye. Og dette er jo i dyb overensstemmelse med kristendommen og alt hvad der træder i forbindelse med den.

Hvor ganske anderledes vilde det ikke have stillet sig, om disse sjælelige kriser havde truffet ham under andre omgivelser, i fædrelandet. Også her var der jo spirer til et dybere kristeligt liv, hans jævnaldrende Thomas Kingo er et bevis fremfor mange andre. Hvad kunde der da ikke have været udrettet, hvis Nils Stensen var kommen til at stå ved hans side for at føje tankens klarhed til digtningens beåndelse? Hvad kunde han ikke

være bleven for den danske kirke som en protestantisk Pascal, som en genopvækker af det oldkristelige menighedsliv, der ved Luthers reformation var svundet ind til dogmatik og theologi? — Han skulde lige så lidt komme til at stå ved siden af Kingo i kirken som han kom til at stå ved siden af Griffenfeld i staten og i videnskaben. —

Nils Stensen sætter selv den tid, han så godt som udelukkende sysselsatte sig med videnskab og kunst i Florens til halvandet år, altså til udgangen af året 1666, da hans bog om muskellæren og hajen var færdig. Da fik han «omgang med folk, som var optagne af et langt højere studium, nemlig at kende og elske gud, end de andre, der søger at opdage og beundre de sanselige tings skønheder, og han kom da snart til erkendelse af sit tidligere livs store tidsspilde og opdagede ad guds veje det, som han aldrig havde troet at skulle finde.» Det var ved denne tid han blev indført i et fornemt hus i Florens, hos hertugen af Luccas sendebud, patricieren Silvestro Arnolfini, forhen fører for et korps lejetropper i Frankrig. Hans hustru signora Lavinia Felice Cenami var en fint dannet dame af stor forstand og med en ædel nidkærhed for sin tro. Hver har fundet en egen biograf, der stærkt fremhæver hendes ualmindelige karakter, som forbandt sikkerhed og finhed i det selskabelige liv og dygtighed i sit daglige kald med en dyb og inderlig religiøsitet, ikke uden en vis tendens til sværmeri og denne barnlige attrå efter at tækkes gud ved selvplagerier, som stadig kommer igen hos alle folk og i alle religioner.

Neppe hørte Maria Flavia at Steno kom i huset hos Arnolfini, før hun sendte bud til fru Lavinia og bad hende komme ud i Annalenaklostret. Hun fortalte hende om sit forhold til den unge danske videnskabsmand, skildrede hans stiltfærdige og alvorlige væsen og de forhåbninger, han havde vakt hos hende, og lagde Lavinia på hjerte

at benytte sin indflydelse på ham. Denne svarede, fortæller nonnen i sin senere beretning, at hun havde lagt mærke til hans gode egenskaber, men at det ikke sømmede sig for hende at give sig af med slige ting; hun havde derimod ført ham sammen med sin skriftefader jesuiterpateren Savignani. Alligevel synes denne samtale at have givet anledning til at signora Lavinia indlod sig i alvorligere samtaler med Nils Stensen; sagens vigtighed er rimeligvis bleven hende mere nærværende ved hvad hun hørte om ham, så hun har sat hensynet til sin værdighed til side for alene at tænke på sin pligt som kristen. Engang kom det da til en lidenskabelig scene imellem dem. Hun spurgte ham, om han slet ikke følte blot nogen attrå efter den katholske religion? Dertil svarede han, at han havde lagt mærke til meget hos katolikkerne, som han syntes godt om, ligesom han havde set adskilligt hos protestanterne, som han ikke holdt af; men han havde dog ikke kunnet opdage noget, som skulde kunne nøde ham til at opgive den tro, som fædreland og opdragelsen havde indpodet ham. «Men ved disse ord, fortæller han senere, optændtes den guds tjenerinde og udbrød i kristelig nidkærhed: O, dersom mit blod kunde gøre fyldest for at overbevise dig om, hvor nødvendigt dette er, ved gud, jeg vilde i dette øjeblik give mit liv for din frelse! Greben ved dette inderlige bevis på kristen kærlighed svarede jeg, at jeg endnu aldrig havde mødt så stor en kærlighed til gud og næsten, ja jeg tilstod at jeg hidtil mere havde lagt vind på andre studier end min sjæls frelse, men lovede fra nu af at granske de religiøse spørgsmål nøjere.»

Han begyndte da at anvende morgentimerne til religiøse studier. I disses anlæg genkender vi atter Stensens klare blik og sunde omdømme; han nøjedes ikke med at gennemgå den nyere tids kontrovers, men gik tilbage til

selve de hellige skrifter; han nøjedes ikke med at læse den avtoriserede oversættelse, men tog dem frem i originalsproget og i de ældste håndskrifter, han kunde finde i de italienske bibliotheker; han nøjedes endelig ikke med at studere dogmatik, han studerede tillige kirkehistorie, de magdeburgske Centuriatorer og Baronius's annaler.

Ved siden af disse skrevne kilder havde han så Lavinias skriftefader pater Emilio Savignani, en mand som sættes meget højt ikke blot af vor landsmand, men også af andre samtidige, der udtaler sig om ham. Han var forstander for et collegio ad uso del noviziato, det såkaldte casa di probazione på Pinti i stadens nordøstlige del. Her var et godt theologisk bibliotek og Stensen indfandt sig jævnlig i paterens celle for at låne et eller andet skrift eller for at eftersé enkelte steder hos forfatterne. På samme måde lånte han iøvrigt bøger hos den bekendte bogsamler Antonio Magliabechi og der er opbevaret flere biletter, i hvilke han enten udbeder sig sådanne eller takker for lånet af dem. Pater Savignani, der selv var gennemtrængt af overbevisningen om sin kirkes ene-saliggørende magt, anvendte al sin skarpsindighed og hele sin viden på at overbevise Steno om det samme, men han fandt en så vel øvet modstander i ham, at han mistvivlede om resultatet.

Om man end således må sige, at Nils Stensen var under en stærk katholsk påvirkning, idet både stærke vidnesbyrd om det kirkelige liv og et skarpsindigt forsvar for lærebygningen stod overfor ham, så må man dog tillige indrømme, at hans personlige frihed i valget var så vel garderet som vel mulig på det givne sted. Ikke blot optrådte hans fortrolige med den største hensynsfuldhed således, at enhver rent udvortes overtalelse lå fjernt fra dem, men han kunde fuldstændig unddrage sig deres indflydelse uden mindste opsigt eller anstød, ja forholdene

førte ham endog jævnlig bort fra disse omgivelser. Hans overvejelser af trosspørgsmålet strakte sig gennem et års tid og i løbet af dette år færdedes Steno langt omkring i Toskana og kirkestaten. Det var det samme år, i hvilket han forfulgte de tanker, han havde fremsat i skriftet om hjætænderne, og gjorde sin store opdagelse af en helt ny videnskab. Lige fra sommeren 1667, siger han senere i sin berømte bog, som indeholder geologiens grundsætninger, har han tænkt på at kunne sammenfatte og udarbejde sine resultater, men altid kom der nye iagttagelser til, flere oplysninger og nye synspunkter. Han synes i dette år at have gennemstrøjet alle egne mellem Arno og Tiber, mellem bjergene og havet; ved Rom, ved Volterra, ved Livorno, i Lucca, i hjergene omkring Florens og vistnok på mange andre steder opholdt han sig kortere eller længere tid for at lade grave i de forskellige jordlag, for at samle forsteninger og krystaller eller for at sammenligne fossiler med endnu levende planter og dyr.

Alle disse studier og opdagelser gik jævnsides med hans religiøse kampe. Mens han færdedes i Toskanas bjerge, hvis vilde kløfter og mørke huler siges at have givet Dante motiverne til hans skildringer af helvede, og i hele den rige og skønne natur, som strækker sig fra dem nedad mod havet, var hans tanke optagen af de alvorligste og mest urolige overvejelser. Det vilde være en stor opgave for en maler at fremstille Nils Stensen i et sådant øjeblik af sit liv.

Desværre kan vi ikke i det enkelte følge hans overvejelser for og imod; det ligger i sagens natur, at han i sine skrifter kun fremhævede hvad der havde bevæget ham til overgangen, siden alle betænkeligheder da var forsvundne; for os vilde det selvfølgelig have lige så stor interesse at se hvad det var, der gjorde så hårdnakket

modstand. Særligt vilde det være af betydning at få at vide, hvorvidt kampen kun drejede sig om de to konfessioner, eller om den ikke nok så meget omfattede kirken og den kirkelige bekendelse i sin helhed i modsætning til den friere opfattelse af kristendommens lære, som han havde tilegnet sig i Holland. Som forhen antydet synes dette sidste at være det sandsynligste, og det kan da ej nægtes at den katholske bekendelse havde en mægtig allieret i hans hæng til den geometriske bevisførelse, den indre konsekvens og det klart gennemskuelige.

Stenos theologiske stridsskrifter viser os tilfulde hvad det var, som indtog ham så stærkt for denne kirke, han vender jævnlig tilbage til at eftervise dens historiske ret, dens indre harmoni og konsekvens, dens storslåede sammenhæng gennem tiderne, dens rigdom på åndens stormænd, helgener, trosbud, blodvidner og lærefædre, den strænge alvor i dens krav, det milde og nåderige i dens omsorg for de enkelte, det dulmende og forsonende i dens nådemidler, dens forbønner og dens kærlighedsgerninger. Det var dette billed, som nu dannede sig i hans sjæl og krævede underkastelse eller forkastelse; hvad skulde protestantismen sætte derimod?

Han tænkte sig om og fandt kun den ene mand af vægt, Martin Luther. Hvad var Luther overfor den lange række af højlovede mænd fra apostelen Peder og nedad i tiden; hvad var hans gerning? Var han dog ikke i virkeligheden en oprører mod kirken og de hellige; måske i god tro, men dog en oprører? Hvorledes trådte han ikke under fødder hvad der var andre helligt, hvor bespotteligt talte han ikke om kirkens ypperste, om dens nådemidler, dens ældgamle læresætninger og vedtægter. Med hvad ret opstillede han sin fortolkning af skriften? Aldrig i verden havde nogen kristen lærer før ham, allermindst en apostel, fremsat denne tale om forløsningen

ved troen alene; alle tider og alle vidner i kirken stemmede overens i dette, at kristendommen ikke er en tro, men et liv, en genfødelse, en helliggørelse.

Var det da et fremskridt, fortsatte Steno, at vore forfædre var faldne fra med denne tyske reformator? Vi havde afskåret forbindelsen med den kirke, som var forkyndt af Ansgar, den hellige mand; som var holdt i ære af Knud, da han ydmygt sad ved havets bred; som var bleven forsvaret af de hellige mænd Knud og Olav, af Valdemarerne og Absalon, vort fædrelands største navne. Vi havde opgivet den ydre tjeneste uden at agte på, at vi mennesker kun har det indre gennem det ydre; vi havde berøvet kirken dens midler, dens sakramenter, dens myndighed; disciplinen var nedbrudt, vilkårlighed og verdslighed trådt i steden, under navn af «frihed» havde vi hengivet os til syndens trældom. Derfor var protestantismen splidagtig og splittet ad, uden del i kirkenes fælles ånd.

Hvad det var, som gjorde modstand mod denne tale, fortæller han som sagt intet om; for den senere betragtning måtte det jo nærmest stå som anfægtelser. I en så langvarig kamp spillede selvfølgelig også de rent ydre forhold ind. Kærligheden til hjemmet og de nære frænder og venner holdt ham tilbage; han vidste af erfaring, hvorledes folk omtaltes i den store verdensstad København, når de gik over til catholicismen. Dette var i virkeligheden et fuldstændigt brud med fædrelandet, en opgivelse af alt hvad man der havde kær. De betænkeligheder, som rejste sig fra denne side, kunde dog ikke få nogen synderlig vægt overfor de bitre erfaringer, som han alt dengang havde gjort med hensyn til folks tale, og han nævner dem vel også nærmest kun, fordi dette offer bestandig senere var ham det smerteligste og jo i og for sig slet ikke stod i nogen forbindelse med tros-

skiftet. Det nye hjem, som han ved dette fik i Florens, kunde da også i mange måder opveje tabet.

Det varede som sagt længe, inden Steno kunde komme til nogen afgørelse, hans venner tabte næsten helt tålmodigheden. Maria Flavia sagde engang til ham: «Signor Niccolò, når I engang vil, så kan I ikke!» Derpå fortalte hun ham historien om en kættersk fyrste, som vilde gå over til catholicismen, men ikke kunde fatte sin beslutning; han holdt da to jesuiter hos sig for i sin dødsstund at kunne aflægge bekendelsen for dem. Men døden kom uden at blæse i horn for sig, og ingen kunde finde munkene før han var død; da viste det sig, at de sad ganske rolig i deres kammers. Denne fortælling gjorde et stærkt indtryk på Steno, således som han senere fortalte hende; han tænkte sig det tilfælde at han selv kunde dø uden afgørelse. Han var i den spænding og i den rådvilde forfatning, da man griber efter varsler og tilfældigheder for i dem at se forsynets styrelse. Således fortalte han senere Leibnitz, at en tilfældig begivenhed i Florens havde bidraget sit til at bestemme ham for kirken. Som han en dag fordybet i religiøse overvejelser kom hen ad gaden for at besøge en ven, kunde han ikke strax finde huset; men i det samme hørte han en kone, som kendte ham, råbe ud af et vindue: «Ikke dèr, herre, De tager fejl af vejen, her er det!» Dette slog ham som et jertegn.

«Det vilde i sandhed ikke have været let selv for paterens ualmindelige dygtighed,» siger abbeden Bambacari i sin biografi af signora Lavinia, «at overvinde en forstand, der stolt af sin egen visdom havde både filosofi til at forsvare sine egne meninger og skarpsindighed nok til at tilbageslå en modstanders argumenter, hvis ikke signora Lavinia Felices bønner havde givet pater Savignanis gerning sin varme. Hun udøste for gud sine daglige tårer og pålagde sig selv særlige bodsøvelser for at

bevæge den guddommelige miskundhed til at oplyse denne ånd. Fra gud nedbad hun det lys, med hvilket hun i deres samtaler stadig på ny trykkede ligesom en bråd i Stenos hjerte, og når skriftefaderen angreb ham med grunde, så æggede hun ham med sin nidkærhed, sin kærlighed og sit eksempel.»

Gennembruddet kom da endelig; det var «de dødes dag», onsdagen den 2. November 1667. Det er som bekendt i Syden en betydningsfuld helligdag, man besøger de afdødes grave og beder for deres fred; slægt og venner samles for at mindes deres kære. Nils Stensen var uden al tvivl stærkt greben af de følelser, dagen måtte fremkalde: den bratte afgørelse af alle tvivlsmaal i døden, og på den anden side det kirkelige samfunds forsorg for de hensøvede i forbønner og åmindelse. Ved middagstid havde han en lang samtale med fru Lavinia, i hvilken denne forgæves udtømte sin veltalenhed, alle sine grunde, hele sin utålmodige attrå efter at se ham omvendt; han forblev lige tvivlrådig. Da forekom det hende pludselig klart, at han ikke vilde, og hun udbød i hellig vrede: «Signore, de besøg og de samtaler, som jeg har tilladt Dem helt imod min vane, havde ingen anden grund end nidkærhed for Deres evige salighed og har kun været en kærligheds kamp for at vinde Dem for troen. Men eftersom De ikke selv har vilje til at komme til sandhedens erkendelse, så bør jeg ikke spille tiden til unytte: kom derfor ikke oftere til mig, med mindre De har bestemt Dem for at blive katolik.»

Nils Stensen forlod huset med et tungt hjerte. Han gik gade op og gade ned uden ret at kunne sanse. En bekendt mødte ham og vilde have ham med sig, men så stor var hans sjæleangest, at han troede det måske kunde være den onde ånd i en vens skikkelse, der kom for at bortlede hans tanke fra en afgørelse; han foregav derfor

at han skulde på posthuset og slap således fra ham. Derefter traf han på pater Savignani; de fulgtes ad og talte om ligegyldige ting. De kom til kollegiet på Pinti, hvor pateren lod Stensen alene for at hente nogle bøger i sin celle til deres sædvanlige samtaler over theologiske emner. Men da Savignani kom tilbage var Stensen forvandlet; han trængte nu ikke mere til bøger eller vidnesbyrd eller grunde, sagde han, han var alt klarlig bleven overbevist af det indre lys fra gud; uforberedt og med væld var guds nåde kommen over hans hjerte og havde bortvejret alle tvivl.

Således blev Nils Stensen katolik. Signora Lavinias lovtaler tvivler ikke om, at det jo var hendes forbøn, efter at hun så pludselig havde fjernet ham fra sig, der nedkaldte himlens nåde over ham. Thi neppe var han gået fra hende, før hun selv blev heftig rystet af de ord, der så uforvarende var undslupne hende efter øjeblikkets indskydelse; hun frygtede, at de kunde være syndige og ukærlige. Da hun derfor så ham vende tilbage, glad som en genfødt, forstod hun strax hvad der var sket og ilede til kapellet for af et taknemligt hjerte at synge et «te deum laudamus».

Endnu samme aften gik Stensen til Annalenaklostret for at fortælle søster Maria den store nyhed; men da det var sent, tilføjede han at hun ikke måtte tale derom. Den følgende morgen kom han igen og bad om nogle relikvier og et billed af den hellige nunziata, som hun havde lovet ham for det nu indtrufne tilfælde, og han gav hende derimod 50 scudi (200 kroner) til et par sølv lysestager for den undergørende madonna i oratoriet, hvis forbøn søsteren havde påkaldt for ham. Samme morgen gik han med pater Savignani til inkvisitoren, pater Girolamo da Lugo, for at afsværge kætteriet og bekende den hellige tro. Fem ugers dagen derefter, på vor frue und-

fangelsesdag, den 8. December, gentog han afsværgelsen for den pavelige nuntius efter at have forberedt sig omhyggelig på denne højtidelige akt.

Samme dag som dette skete modtog han et kongebrev, dateret Glückstadt den 19. Oktober 1667, af følgende indhold: «Vide må du, at vi af sær kongl. gunst og nåde dig indtil videre nådigst forfremmelse årlig 400 rdl. forundt have; hvilken pension skal begynde og angå fra den tid, du hid igen tilbage kommendes vorder; thi er vores nådigste vilje og befaling, at du dig med forderligste på rejsen hid til vores rige Danmark begiver, så at du enten strax eller med først kommende forår kan være hjemme.»

Denne hjemkaldelse var i sandhed kongelig og i høj grad hædrende for den unge videnskabsmand; men den kom for sent. Tre indholdsrige år var gåede hen over ham siden han fik en del af sine forældres tilgodehavende udbetalt på rentekammeret, medens universitetet arrangerede sig med sine egne. Han var nu tabt for sit fædreland.

Des større var glæden blandt hans nye landsmænd. Vincenzo Viviani meddelte den 13. December den glædelige nyhed til Lorenzo Magalotti, som opholdt sig i Nederlandene med storfyrste Cosimo. «Min kære signor Niccolò Stenone, skriver han, hvem intet andet fattedes for så at sige at være tilbedelsesværdig, er på de dødes dag opstanden til livet ved at bekende den katholske tro, og han har alt opfyldt alle didhen hørende former til ikke ringe glæde for hs. nåde og alle sine venner. Vor frue undfangelsesdag modtog han fra sin konge et brev, som han kalder et kaldsbrev. . . Han vil dog ikke drage afsted før han véd, hvorledes hs. maj. vil stille sig til religionsforandringen. Men da man antager, at han ikke vil finde sig i den, håber man, at vi vil kunne beholde ham her.»

Magalotti og de andre venner udtalte på lignende måde deres glæde over hvad der var sket, både for mandens egen skyld og for den udsigt til at beholde ham i Florens, som derved åbnede sig for dem.

Det skulde da også vise sig, at hvilke forsøg man end var tilbøjelig til at gøre, så savnede man dog i virkeligheden forudsætningerne for at få bruddet lægt. Ved at afgøre sit valg mellem de to trosbekendelser havde Nils Stensen i virkeligheden tillige opgivet sit fædreland.

.

V. GEOLOGI OG THEOLOGI

1667—72.

Det vil altid høre til den katholske kirkes største riumfer, at Nils Stensen samtidig med at han gennem en rig indre udvikling og stærke åndelige brydninger gik over til dens lære, med en sjælden skarpsindighed og en beundringsværdig genialitet grundlagde en ny videnskab. Om denne kendsgerning kan og bør forklares således, som det i det foregående er forsøgt, derom vil der vistnok fra forskellige sider rejses tvivl; men selve kendsgerningen vil ingen kunne negte, og det vilde kun lidt svare til mandens høje rang i videnskaben, særlig hans ubetingede respekt for det givne, dersom man vilde forsøge på at gå udenom den. Det er i strængeste forstand konvertiten Steno, som har skabt geologien.

De undersøgelser, som højtænderne havde fremkaldt, førte ham bestandig videre. I løbet af vinteren 1666—67 var han aldeles optagen af disse studier; vi træffer ham i slutningen af året 1666 i Rom; i begyndelsen af Februar ventes han fra Florens til Pisa og ud på foråret opholder han sig i nogen tid i Lucca, hvor han var anbefalet til Francesco Fiorentini. Han mente allerede nu at være kommen til klarhed over en række vigtige spørgsmål og lovede frejdig storhertugen med det første at forelægge akademiet del cimento, i hvilket han var bleven optagen, en større fremstilling på italiensk; men alt som

undersøgelserne skred frem, dukkede det ene problem op efter det andet og forhalede udførelsen af hans forsæt. Han måtte stadig på ny lade foretage udgravninger; han måtte omkring til de mærkeligste egne i hele landet mellem Arno og Tiber; han undersøgte stenbruddene og pottemagerierne, de ældste ruiner og de mineralogiske samlinger, og han bredte sine studier til alle områder af det organiske liv. Året gik hen uden at han kunde komme til nogen afslutning; de religiøse kriser gik jævnsides og krævede megen tid og mange åndelige kræfter.

Det indsamlede materiale voxede umærkeligt under hans hænder. Han tænkte på at bearbejde og fremstille det i fire partier; først vilde han give en historisk udsigt over oldtidens og de senere tiders opfattelse af forsteningerne; derpå skulde hans hovedsætning bevises: at enhver naturgenstand i sig indeholder beviserne for sin oprindelses sted og måde; den tredje del skulde anvende dette på en række enkelte fund, særlig de faste legemer, som findes i andre faste; den fjerde endelig skulde atter anvende dette på Toskana og derigennem på hele jordens overflade. Det kan ikke undre os, at denne store tankebygning sysselsatte ham så meget og så vanskelig kunde forme sig i sine enkeltheder. Hver ny iagttagelse opfordrede ham til nye undersøgelser, hver afvigelse fra det hidtil givne til nye overvejelser. Han sammenligner sit arbejde med vandringen henimod en højt liggende stad: stadig tror han at være den nær, men vejen slår stadig nye bugtninger og han skilles endnu fra den ved kløfter og vide sletter. «Ikke så ueffent, siger han, bruger Demokritos den lignelse, at ingen kan vide, hvor vanskeligt og hvor sent et arbejde det er at tømme en brønd, uden at have prøvet derpå, da de skjulte vandårers antal og rigdom altid gør det tvivlsomt, hvormeget der vil flyde til.»

Så kom kongebrevet med hans hjemkaldelse. Han var ikke noget øjeblik i tvivl om at ville følge kaldet, om han end først måtte kræve en udtrykkelig tilkendegivelse af, at man vilde finde sig i hans troskifte. Han tænkte da på at tage det hele stof med sig hjem til Danmark for her i al ro at udarbejde de enkelte partier. Men herimod rejste der sig en anden betænkelighed. Det var altid gået ham således, at nye forhold havde ført ham ind på nye studier og nye opdagelser. Det samme, mente han, vilde nu måske blive tilfældet i Danmark og hvad han havde gransket og tænkt i Toskana kunde da let helt gå tabt. Under disse omstændigheder besluttede han at give en foreløbig ud-sigt over sine resultater for så at overlade det til fremtiden, om han under forandrede forhold påny kunde komme tilbage til dette emne. Han skrev, som det synes i foråret 1668, en afhandling på latin: «om faste legemer, som af naturen er indesluttede i andre faste», idet han betegnede den som en forløber for den egenlige udvikling.¹⁾ I sommerens løb blev bogen gennemsét af den kirkelige censur; den 30. Avgust afgav V. Viviani for denne en erklæring om, at den intet indeholdt, som kunde stride mod den katholske tro og gode sæder, men iøvrigt snarere fortjente at kaldes «en ny og lykkelig indledning til den hele naturlære» end til en lære om forsteningerne. Bogen forsynedes derpå under 13. December med et imprimatur og blev vistnok strax efter sendt i trykkeriet; den bærer årstallet 1669 og er til-egnet storhertug Ferdinand II.

Dette skrift, som blev det eneste, Steno fik ført i pennen vedkommende jordens overflade og dens udvik-

---

¹⁾ De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus. Florentiæ 1669. 76 pp.

lingshistorie, bidrog ikke blot dengang det fremkom til at give hans navn en forøget berømmelse, men har særlig i den nyere tid tilbagekaldt mindet om ham og givet ham rang blandt de ypperste af fortidens naturforskere. Det blev i virkeligheden, hvad Viviani med en dristig indskydelse overfor sin beundrede ven foreslog at kalde det: «en ny og lykkelig indledning til den hele naturopfattelse.»

Det vilde ikke være stedet her, hvor hovedvægten er lagt på mandens personlige udvikling, at komme til en nærmere redegørelse for Stenos geologiske system, siden det så ofte og grundig er bleven fremstillet af mere eller mindre sagkyndige mænd. Kun nogle hovedtræk skal fremdrages, således som de for alle vil kunne retfærdiggøre det ry, hin lille bog har vundet i den lærde verden.

Steno skelnede for første gang mellem ældre og yngre formationer på jordens overflade; eftersom stenarterne indeholdt spor af organisk liv eller ikke. Han efterviste, at der var hengået lange tidsrum, før jorden havde været beboet; at havet da for en tid havde bedækket alt og afsat sit bundfald på de forskelligste steder. Dette bundfald efterviste han som ophav til alle lagdannelser og forsteningerne deri som levninger af et forgået organisk liv. Endvidere påviste han, hvorledes vulkanske eller lignende kræfter på mangfoldige måder havde forstyrret såvel lagenes som de oprindelige fjeldmassers faste leje; hvorledes hine var kommen til at stå lodrette eller skråt og buede, medens disse havde slået revner, i hvilke mineralier og metaller bagefter var bleven udkrystalliserede, eller havde dannet huler og kløfter, dale og afgrunde. Han skelnede mellem de store omvæltninger, forårsagede af havets oversvømmelser, og de mere lokale, fremkaldte af bjerglandenes flodnæt, der

langsomt og sikkert omdanner skråninger og dalstrøg, flytter bjerge og skaber frugtbare landstrækninger. En talrig række af enkelte iagttagelser og studier sluttede sig til disse hovedresultater. Han søgte at oprede forholdet med krystallernes dannelse og væxt og var her den første, som klart efterviste, hvorledes f. ex. bjergkrystallen efterhånden forøges i omfang og derved påvirkes i sin oprindelige form uden at forandre sine ejendommelige vinkelforhold. Da muslingeskallerne spillede en så fremtrædende rolle iblandt forsteningerne, studerede han selve det levende dyr og viste, hvorledes skallerne dannes og udvikles og hvorledes enhver tvivl om, at de fundne levninger virkelig var af organisk oprindelse her måtte forsvinde. På samme måde eftergik han de forstenede tænder, ben og benrade, som efterhånden kom for lyset, ligesom de planterester, der endnu havde bevaret deres oprindelige struktur og gav et uomstødeligt bevis for jordbundens tidligere beskaffenhed.

Han sammenfattede endelig resultatet af de enkelte undersøgelser i en dristig udsigt over Toskanas tilblivelses-historie gennem sex store geologiske epoker. Det var naturligt, at han ved fastsættelsen af disse ikke blot rådspurgte sine talrige fund, men også det formentlig ældste skriftlige mindesmærke om urtidens tildragelser, det gamle testamente. Hvad der her berettes i skabelses-historien og i fortællingen om den store vandflod måtte få en selvstændig betydning for hans system, som selvfølgelig ikke kunde være heldig. Men i det hele og store var han med sit indskrænkede materiale fra et enkelt lille land, uansét dette, ude af stand til at magte denne geologiens endelige opgave, og lige så naturligt som det var, at han ikke kunde modstå fristelsen til at drage de formentlige konsekvenser af sine opdagelser, lige så let vil det forstås, at disse kun delvis kunde træffe det rette.

Hvor overordenlig langt han var kommen ud over sin samtids forestillingskreds, viser ikke blot den omstændighed, at de følgende granskere på dette område i over 100 år så at sige ikke kom af stedet, ja end ikke formåede at skønne på hans opdagelser, men også den særlige opmærksomhed, som samtidens mest omfattende geni, filosofen Leibnitz, skænkede hans bog. Tolv år efter dens fremkomst skriver han til Kr. Philip: «Man må tilstå, at alt hvad Steno har leveret i naturvidenskaben, er fortrinligt; men hvad der fortjener størst opmærksomhed er afhandlingen om forsteningerne: jeg har ofte opmuntret ham til at drive dette videre og til at drage konsekvenserne deraf for at finde menneskeslægtens ophav, den store vandflod og andre skønne sandheder, som kunde stadfæste hvad den hellige skrift lærer os derom.» Og endnu senere forsøgte han at formå en discipel af ham til at komme frem med hvad Steno muligvis kunde have efterladt i denne retning. Hundrede år efter kunde hans geniale landsmand Goethe endnu falde på at tro, at han selv først af alle havde gjort den iagttagelse, at der er en væsentlig forskel på de bjergarter, der indeholder forsteninger og de som er ældre end alt organisk liv!

Efter udgivelsen af sit skrift forlod Nils Stensen Florens for at vende tilbage til Danmark. Der er ikke bevaret nogen efterretning om, hvorledes det gik til med hans tilbagekaldelse; snarest må man tænke på Ole Borch, der i sommeren 1667 var bleven udnævnt til medicus regius og derved var kommen i personligt forhold til kongen. Dog er det heller ikke usandsynligt, at alt dengang Peder Schumachers indflydelse kan have gjort sig gældende for ham. Selve tilbagekaldelsen var, som anført, udstedt i Glückstadt den 19. Oktober 1667, medens kongen opholdt sig her i anledning af forliget med hertug Kristian Albrekt

af Gottorp og dennes formæling med hans datter Frederikke Amalia. Om der her er bleven givet særlig anledning til at mindes den fraværende videnskabsmand får stå ved sit værd. At kongen forinden alt var ham huld, fremgår af den fortælling, Maria Flavia har opbevaret, at han nemlig alt før sin omvendelse havde stået i begreb med at tage hjem ifølge et kongeligt kald. Han fattede sin beslutning herom så pludselig, siger nonnen, at han end ikke fik tid til at sige hende farvel; der lå nemlig et skib sejlklar i Livorno, med hvilket han agtede at tage afsted. Imidlertid fik han hos prins Leopold den oplysning, at skibet alt var borte og således opgav han indtil videre sin tilbagerejse. Det må anses for givet at Maria Flavia her forvexler en foreløbig meddelelse fra hjemmet om, at en ansættelse i kongelig tjeneste vilde kunne ventes, med den senere formelle hjemkaldelse.

Det kan ikke oplyses, hvad det var som så længe forhalede Stenos hjemrejse. Han modtog kaldet den 8. Dec. 1667, skrev derpå sin bog om forsteningerne og må rimeligvis have været færdig med den i det følgende forår. Imidlertid kunde han med lethed have brevexlet med sine venner i hjemmet om konfessionsspørgsmålet. At dette ingen alvorlige vanskeligheder kunde volde til en tid, da man havde indkaldt guldmageren Burrhi, der var fra Italien, synes at være indlysende: forhalingen synes væsenlig at måtte tilskrives Stensen selv. Men dette er også af andre grunde det sandsynligste. Efter den stærke udfoldelse af alle hans store evner og hele hans personlige liv, som havde betegnet det sidste år, fulgte der, som det altid er tilfældet, en længere periode af åndelig afslappelse, en blanding af hvile og en travl sysselsættelse med de opnåede resultater for at fuld-stændiggøre, udvide og uddybe dem. Under disse forhold var det ikke let at bryde op til en helt ny virkekreds,

i hvilken han tilmed ifølge sagens natur vilde møde mange vanskeligheder. Han trængte til først helt at finde sig tilrette i sin nye kirke og sin nye theologi, ligesom han endnu stærkt fængsledes af enkelthederne i de geologiske undersøgelser. Han blev derfor sommeren over i Toskana, medens hans venner Viviani og Redi på censurens vegne gennemgik hans bog, og først da den var sendt i trykkeriet brød han op for ad mange omveje at vende tilbage til sit fædreland. I virkeligheden skulde han komme til at tilbringe over halvandet år på rejser uden dog denne gang at nå til København.

I November 1668 finder vi ham da først i Rom og Neapel; det synes næsten som om han har ønsket før sin hjemkomst dog at have set noget mere af Italien end han hidtil havde følt trang til; han var jo oprindeligt kommen der til landet for at se alle dets store stæder. Den 17. Nov. skriver den klostergivne naturgransker Ricci i Rom til kardinal Leopold, at han dagen før havde set Steno, som var på vejen til Neapel og lovede senere at opholde sig nogen tid hos ham i Rom. «Jeg synes godt om hans beskedenhed og oprigtighed, tilføjer han, og om den klare og rige indsigt, han har både i de alvorlige og de skønne videnskaber.»

Et par måneder efter træffer vi ham i Norditalien. Den udmærkede fysiker Geminiano Montanari skriver den 6. April (1669) til kardinalen, at han har tilbragt karnevalet i Venedig og at han har anstillet forsøg med at lave glasperler i Murano, den lille glasfabrikby nord for staden. Til disse forsøg havde han indbudt Steno og Renaldini fra Padua. Han fortsatte senere disse forsøg i Bologna og udgav et par breve om dem, det ene til den venetianske adelsmand Girolamo Savorgnano, hvis gæst han dengang havde været.

Den 12. Maj skriver Steno fra Innsbruck til stor-

hertugen. Han opholdt sig her hos erkehertuginde Anna de' Medici, Ferdinands søster og enke efter erkehertug Ferdinand Karl; hun blev få år efter svigermoder til kejser Leopold. I Juni måned foretog han en dissektion af en vanskabt kalv, hvorom der haves en beretning. At han iøvrigt har benyttet lejligheden til at se sig om i Tyrol, ja vel endog netop af den grund har forlænget sit ophold her, er vistnok sandsynligt; de storartede bjergformationer måtte her ganske særlig tildrage sig hans opmærksomhed. Under 3. Avgust skriver han dernæst til storhertugen fra Wien, hvortil han lige er ankommen og hvor han har forefundet en gave på 400 gylden fra sin høje velynder. Herfra synes han at være rejst til Ungarn, hvis man skal tro en vildfarende efterretning hos hans biograf Manni; i alle tilfælde kom han også til Prag. I og for sig er det ingenlunde usandsynligt, at han har færdedes en del i de østerrigske lande i efterårets og vinterens løb; thi hans ven fra Venedig Montanari havde for en del år tilbage med megen interesse undersøgt bjergværkerne i Steiermark, Bøhmen og Ungarn efter indbydelse af sin ven Boni, der var møntmester i Wien. Han var ved denne lejlighed kommen til den anskuelse, at metallerne voxer i bjergenes indre og langsomt modnes gennem en gæringsproces, medens han ivrede mod den tyske folketro på trolde, der forfølger bjergmændene og driller dem ved deres arbejde. Det lå herefter nær nok for Stensen selv at opsøge en del af disse gruber for nærmere at studere metallerne leje, efterat han i sin bog havde fremsat en så vidt forskellig, iøvrigt den ene rigtige, forklaring af deres dannelse.

Først i det følgende forår træffer vi vor landsmand igen og da i Amsterdam, hvor han opholdt sig «nogle måneder», til begyndelsen af Juni måned. Når han

er kommen hertil forlyder der intet nærmere om, ej heller hvorfra han nærmest har lagt vejen herop. Rimeligvis er han forbleven i de østrigske lande hele vinteren over, indtil så efterretningen om kong Fredrik III's død (2. Februar 1670) igen har vakt hans betænkkeligheder ved at drage hjem til fædrelandet. Han kan da have foretrukket at se tiden på i Holland, hvorfra han altid let kunde komme hjem og hvor han imidlertid kunde forny gamle bekendskaber og få lejlighed til at underkaste sine mangehånde opdagelser videnskabelige venners prøvelse.

Opholdet i Holland, som i begyndelsen af Juni måned blev afbrudt ved efterretningen om storhertug Ferdinands sygdom († 24. Maj) blev imidlertid mærkeligt ved en helt anden omstændighed, de første sammenstød med protestantiske venner og theologer. I den henseende kan dette ophold endog siges at have været af lige så stor betydning for Stensens fremtidige udvikling som det første var afgørende for hans hele videnskabelige retning. Vi skal derfor dvæle noget nærmere ved hvad han selv fortæller om disse sammenstød.

Der havde i Amsterdam daunet sig et selskab af læger og andre videnskabsmænd, i lighed med de samtidige andensteds oprettede akademier. Man mødtes hver 14 dage skiftevis hos medlemmerne, ikke som i de fyrstelige residensstæder hos konger og prinser. Nils Stensen var selvfølgelig en velsét gæst i disse kredse; han genfandt her sine gamle venner og gjorde nye bekendskaber. Særlig måtte det være ham kært igen at mødes med Thévenot fra Paris, der dengang opholdt sig i Amsterdam, og Jan Swammerdam, den store; insektkyndige. Jan boede hos sin fader, apothekeren, og afslog Thévenots gentagne opfordringer til at følge med ham til Frankrig, hvor han vilde skaffe ham en sorgfri og uafhængig stil-

ling, ligesom han et par år tilforn havde afslået storfyrste Cosimos tilbud om at sælge sin insektsamling og følge med den til Florens til Mediceernes hof. Han foretrak sit hjem med dets noget besværlige forhold i faderens hus, fordi han her idetmindste havde større sikkerhed for at kunne leve i fuld personlig frihed med hensyn til sine filosofiske og religiøse meninger.

Hvis Stensen iøvrigt trængte til nye anbefalinger og forbindelser, så stod de vistnok til hans rådighed ikke blot gennem disse mænd, men også gennem Magalotti, som i årene 1667—68 havde tilbragt en længere tid her på rejser med prins Cosimo. De var optrådte med megen glans, som man jo måtte vente det af en Mediceer, og særlig havde den hollandske videnskabelighed sysselsat dem. Måske var det ved Magalottis anbeling Stensen denne gang kom i personligt forhold til Grævius (Greffé), professor i veltalenhed og historie i Utrecht, en både lærd og human-dannet mand, som især syslede med oldtidens litteratur, hvis forfattere han udgav og kritisk fortolkede. Han samlede talrige lærlinge om sig, ikke blot fra Holland, men fra alle nabolandene, og han opnåede i sit lange lærerliv et stort og velfortjent ry. Der er bevaret et par breve fra Steno til Grævius fra denne tid. Den 20. April 1670 svarer han på en indbydelse til besøg i Utrecht og i Grævius's hus. Steno bruger mange smukke talemåder i den anledning, men undskylder sig med, at han ikke kan forlade en ven, som ligger syg i Amsterdam. Han hilser fra Thévenot, de to Swammerdammer, fader og søn, endvidere fra Konrad van Bruin og de andre venner, han kunde takke Grævius for at have erhvervet. Denne havde udbedt sig et exemplar af hans bog, men Steno svarer, at han på grund af rejsens lange og vanskelige «ambages» intet har ført med sig.

Det kunde ikke let være andet end at hans overgang til catholicismen tit og mange gange måtte komme på tale i disse kredse; man var i virkeligheden lige så forarget som forbavset over dette særsyn. «Nogle af mine kalvinske venner, skriver han senere, sagde, at de havde stor medynk med mig, fordi jeg havde ladet mig overtale af katolikkerne til en kirke, som de kaldte fuld af vildfarelser i lærdomme og af forargelse i gerninger og kun støttet på den menneskelige avtoritet. Blandt vildfarelserne foreholdt de mig især afgudsdyrkelsen, det værd der tillægges de gode gerninger, den kirkelige asylret, der strækker sig til at beskytte endog de største forbrydelser, og andet lignende. Hyppigst klagede de dog over forargelsen, i særdeleshed den tryghed, hvormed man begår forbrydelser i Italien, idet selve øvrigheden der efter deres mening er tilfals.» De anførte enkelt-heder og fortalte bestemte tilfælde, i hvilke den offentlige retfærdighed eller moral var bleven krænket på det dybeste, endog under kirkens beskyttelse. Følgen heraf var, sagde de, at folk så nødig sendte deres sønner til Syden af frygt for at se dem fordærvede. Særlig anledning til bestandig at rippe op i dette fik de af deres venners breve fra Rom, i hvilke de fra uge til uge fulgte begivenhederne ved det længe uafgjorte pavevalg efter Klemens IX's død (Dec. 1669 til April 70).

Det lå helt i tidens ånd således at sammenblande og helt forbytte nationale med konfessionelle svagheder. Italien, som aldrig helt havde fået bugt med det fra middelalderen og oldtiden stammende røervæsen med alt hvad dertil hørte, havde ikke des mindre alt gennemgået flere århundreders storartede kulturliv, og dette havde alt havt lejlighed til at udfolde alle sine skyggesider, medens det øvrige Evropa endnu var i fuldt arbejde med

at tilegne sig dets fuldmodne frugter. Men hvad beviste dette mod den katholske kirkes indre sandhed?

«Jo mere jeg nu, fortsætter Nils Stensen, sætter pris på disse mænds venskab, som de har vist mig ved forskellige lejligheder i det borgerlige liv, som også på deres omhu for mit åndelige vel i dette tilfælde, des mere bedrøver det mig, at disse sjæle, som elsker sandheden, afholdes fra dens erkendelse ved følgeslutninger, der vel kan ægge de ukyndige til had, men ikke overbevise katolikerne om at de farer vild.» Han hidleder sine hollandske venners fjendskab mod kirken af to grunde: «først af den, som er fælles for alle ikke-katholiker og skyldes det onde påfund af dem, som først faldt fra kirken og lærte deres tilhængere, at den bestod af menneskelige vildfarelser, som var indblandede i læren af ondskab eller uvidenhed;» dernæst af den særlige, at man i Holland overalt ser spor af en lang og forfærdelig religionskrig. «Hvad der forøgede min sorg over mine venners ulykkelige tilstand, var det bevis på den menneskelige svaghed, som jeg havde haft i mig selv, når jeg tænkte på den tid, det havde taget, og den møje, det havde kostet mig for nylig selv ved guds hjælp at blive herre blot over den ene af disse to grunde, så jeg ikke kunde miskende deres forenede vægt. Med des større iver tog jeg mig derfor på at fremstille sandheden, idet jeg snart gjorde gældende, at enkeltes vildfarelser ikke burde påbyrdes alle, at ej heller menneskenes synder burde tilskrives den lære, der fordømmer dem, — snart viste, at der ikke var noget i læren, som kunde gøre den mistænkt for afguderi, da den jo går ud på alene at tilbede gud og kun at ære alle ting som den guddommelige viljes redskaber, ikke at tilbede dem som den eneste gud, — at der intet er i de gode gerninger, som fortjener at anklages som bespotteligt, da vi jo henfører deres begynd-

else, deres fortsættelse og deres fuldendelse alene til Kristi nåde.» Han går derefter ind på den anklage, som rejses mod Italien, og rejser en lignende mod Holland, idet han dog samtidig afviser hele denne bevisførelse som sagen uvedkommende; det er ikke lasterne og ugudeligheden, som er målestokken for den sande kristendom, men tværtimod det gode, gudhengivne, der altid og overalt har været en undtagelse og i mindretal.

Særlig lagde han dog vægt på at gøre det indlysende, at al tale om den menneskelige autoritet i Romerkirken var påfund af dens fjender, idet han trøstede sig til at bevise, at der ingen læresætning fandtes i den, som havde sin oprindelse fra den efterapostolske tid, medens det efter hans mening vilde være umuligt for protestanterne at opgive blot en eneste lærer, som før Kalvin, enten i den gamle eller den nye tid, havde fremsat hans kristendomsopfattelse.

Selvfølgelig mødte disse påstande kraftig modsigelse, især den sidste forekom Hollænderne overordenlig dristig; man opfordrede Steno til at afhandle dette spørgsmål med præsten Johan Sylvius, der var en dannet mand og en dygtig theolog, om han end ikke tog kristendommens læreindhold uden et personligt forbehold. Det blev dog ikke til alvor med at føre de to mænd sammen, dertil interesserede sagen neppe tilstrækkelig de unge videnskabsmænd; men tilfældet kom dem til hjælp.

I et middagsselskab i en have, altså ud på foråret, traf de uforvarende sammen. Nils Stensen blev præsenteret for præsten som dansk og katolik, hvad der ganske naturligt bragte Sylvius til at udtale sin forundring og derefter hidførte en forklaring. Flere gange kom de derpå i dagens løb til at tale om konfessionelle spørgsmål uden at dog det øvrige selskab tillod samtalen at gå ud over en venskabelig diskussion, men bekendskabet var nu gjort.

Få dage efter besøgte Stensen sin nye ven og de kom da ind på det store grundspørgsmål om skriftens rette fortolkning: skal og kan den fortolkes ud af sig selv? — eller hvis det ikke er muligt, skal da forstanden eller traditionen tages til hjælp? Medens de talte herom kom en tredje tilstede, en olding ved navn Oseas, som Steno alt kendte fra hotellet; han var falden fra catholicismen og en ivrig disputator. Sylvius henviste sin modpart til at afhandle stridspørgsmålene med denne mand, som jo bedre end nogen anden vilde kunne give ham tilsvaret; men herpå vilde Steno ikke inlade sig, da han alt af erfaring vidste, hvor vanskeligt det var at fastholde ham ved hvad der engang var sagt og indrømmet, ligesom han påberåbte sig kirkefædrenes udsagn uden at kunne afhjemle sine citater. Alle tre forlod nu huset, men i gadedøren fornyedes deres disput, thi lige idet de vilde forlade huset gik et mærkeligt par forbi, Johan de la Badi og jomfru Anna Maria Schurmann. La Badi var en mand på 60 år og hans veninde et par år ældre; han var en søn af gouvernøren i Guienne, hun en adelig dame fra Köln. Begge roses for deres fromme levned og uskræmte guds frygt, men La Badi var falden fra sin fædrenetro og havde først sluttet sig til de reformerte, derpå oprettet en egen sekt. De drog begge i året 1672 til Altona, hvor Labadisterne udgjorde en forholdsvis betydelig del af den reformerte menighed.

Med rette falder Steno i forundring over dette sammentræf af religiøse personligheder: to frafaldne katolikere, og to reformerte, som hver på sin vis tog sit forbehold overfor Kalvins lære. For os vil det dog være nok så mærkeligt, at disse fire mennesker netop traf sammen med vor landsmand, uden at det faldt denne ind at henregne sig selv til de i konfessionel henseende uregelmæssige individer!

Dette sammentræf giver iøvrigt et godt billed af tidens religiøse forhold, særlig i Amsterdam, det «moderne Babel». Reformationen havde brudt kirkens enhed og fortsatte stadig sin opløsende virksomhed; hvorledes skulde denne bevægelse ende? Det vil neppe kunne negtes, at catholicismen i mange måder havde konsekvensen og den logiske følgerigtighed på sin side. Indrømmedes det af alle, at kirken viser tilbage til et grundlag af traditioner, dels nedlagte i skriften, dels uden hjemmel i denne; var det endvidere givet, at man fra alle sider holdt den menneskelige ånds evne for at være for svag og formærket til at kunne fortolke det guddommelige, og må det indrømmes, at der både er modsigelser og dunkelheder i skriften, som må anfægte den troende, når der skal lægges en evigheds vægt på hvert ord, — så synes det indlysende, at kun kirken med sin tradition kan magte den opgave at vejlede menigheden til dens rette forståelse. Fremsættes først den påstand, at kirken i over tusend år, i det tidsrum, da den frembragte en vidunderlig række af troshelte og underlagde sig hele den dannede verden, har været uden ufejlbarhedens forjættelse, bygget ikke på klippegrund, men på sand, da synes døren at være åbnet for uoverskuelige muligheder. På bunden af protestantismen ligger der en hemmelig tvivl, der vel til en tid kan begrænses vilkårligt, men stadig på ny vil bryde frem, indtil alt det forkrænkelige i kristendommen er bleven fortæret i dens luer.

Der lå netop 150 år mellem Luthers frafald fra kirken og Nils Stensens overgang til catholicismen. Disse halvandet hundrede år havde tilfulde godtgjort, at den af reformatorerne betrødte vej ikke havde ført til det mål, man havde håbet og bebudet, «den rene læres» herredømme. Det var historisk godtgjort, at protestantismen enten førte tilbage til åndstyranni og kirkelig dvale,

som i Norden, eller til en fuldstændig adspлтtelse i religiøse partier, som i Holland; skulde alle holde sammen om én fortolkning af skriften, blev det til åndstvang, skulde hver have ret til at fortolke for sig, blev det til opløsning. Derfor er denne tidsalder mærkelig ved sine forsøg på at finde nye udveje. Den foryngede katholicisme trængte på med en aldrig forhen kendt kraft, tusinder lyttede til dens tale for at udfries fra de utallige bryderier, som skriftstriden voldte dem; andre, og det var ikke få, blev ligegyldige for det hele; atter andre begyndte at ane nye veje for skriftfortolkningen, en dybere forståelse af den kristelige lære og det kristelige liv og en klarere opfattelse af de historiske kendsgerninger i kirkens oprindelse. Samtidig med at man i Danmark i kongeloven ophøjede den Augsburgske trosbekendelse til en rettesnor for evige tider, begyndte de dybere ånder at vende sig fra den; den lovede frigørelse, men pålagde i virkeligheden nye lænker, idet den indførte bogstavens, trosformelens trældom; den var uden indtrængende kraft i sine fordringer til den enkelte, thi den lærte jo retfærdiggørelsen ved troen alene, uden myndighed i sin tros lære, thi den blandede stort og småt sammen i åndløs trivialitet. For den enkelte, som gik sagen efter i følelsen af et evigt ansvar, kunde det let fremstille sig således, at man med «papismens surdej» havde fejlet mangt og meget ud, som var en bedre skæbne værd, at catholicismen i sin strænge, ofte forargelige form havde et varmt og fyldigt indhold. Nogle ilede derfor tilbage til dens favn, medens andre søgte at genføde dens rigere religiøse liv indenfor protestantismens bekendelse, i pietismen.

Forvirringen var ikke mindre for katholiken, når han ubefæstet og med en dyb religiøs trang stødte sammen med den protestantiske bekendelse. Hvor mange

urimelige udvæxter havde ikke hans troslære, hvor var dens oprindelige kirkehal ikke forbygget med hundreder af kapeller, hvert fra sin tidsalder og i sin forskellige stil! Her kom nu en anden kirke, ren og simpel indtil tarvelighed, med den påstand, at den havde bevaret den oprindelige ånd i kristendommen, samtidig med at den havde lutret formen. Ved siden af den inderliggørelse af det overleverede, som vi har set prøver på hos datidens katolikere og som særlig for Steno havde fået en så afgørende betydning, står derfor også her frafaldet i alle sine grader og afskygninger.

Amsterdam frembød som sagt det rigeste udvalg af alle disse tros- og vantros-former. De fem personligheder, som stødte sammen ved Sylvius's gadedør, var en lille prøve derpå. Stensen traf vistnok sammen med flere åndelige fremtoninger af højst ulige præg. Der var jo hans gamle venner fra Spinozas kreds, som netop dengang var så stærkt optagen af bibelkritiken: der var hans fortrolige ven Jan Swammerdam, som få år efter helt bukkede under for religiøse skrupler og hengav sig under Antoinette Bourignons indflydelse. Der var endelig den bekendte danske «sværmer», Jesper Køneken, hans kammerat fra belejringens tid, som var bleven forvist fra universitetet, fordi han talte mod verdslig magt og øvrighed. Han opholdt sig nu i Amsterdam og udgav her en hel række småskrifter på dansk og hollandsk uden dog med sine mangelfulde evner at kunne trænge igennem. Hans hensigter var de bedste af verden, han roses for sit kærlige og sandhedssøgende sind, men han kunde ikke bære sin sag frem med den fornødne åndelige myndighed. Køneken fremdrog «det nye testaments kristendom», han vilde fuldføre reformationen, bortkaste alt det overflødig og ukristelige i læren og give den tomme trosprædiken en dybere og inderligere mening.

Om Stensen er stødt sammen med ham under sit ophold i Amsterdam, vides ikke; men man kan ikke vægre sig ved den tanke, at de begge hver på sin vis var bleven ofre for den usigelige fattigdom i den daværende danske statskirke.

Vi fejler neppe ved at gå ud fra, at spiren til Stenos fremtidige udvikling blev nedlagt alt nu under opholdet i Amsterdam. En stærk og resolut ånd, som selv efter mange kampe var kommen til et fast stade i denne forvirring, en mand, for hvem den kristelige salighedssag var bleven et alt overvejende anliggende, kunde ikke let blive vidne til så megen tvivl og uklarhed uden at føle trang til her at tage hånd i med. Man kan i den henseende ikke dømme fra vor tid, i hvilken tvivlen og opløsningen forlængst er bleven den normale tilstand indenfor den moderne civilisation; dengang var det noget nyt og i alle tilfælde for en dansk noget usædvanligt, som man kunde fatte håb om at besejre.

Efterretningen om storhertug Ferdinands sygdom kaldte pludselig Steno til Florens; man ventede vistnok hans hjælp som læge. Han aftalte med sine venner, som stadig ytrede deres misfornøjelse med hans trosskifte, at den med deres theolog påbegyndte meningskamp skulde fortsættes skriftlig, såsnart han var kommen til Italien, en methode, som efter Stensens mening havde adskillige fordele for den mundlige diskussion, da den vilde muliggøre at fastholde det enkelte emne, uden jævnlig at springe fra det ene til det andet. — Der er opbevaret en billet til Grævius, skreven den 8. Juni udenfor Utrecht, som giver oplysning om Stensens rejse. «Den længe ønskede lejlighed til at hilse på Dem, skriver han, kan jeg nu, da jeg passerer Utrecht, ikke gøre brug af, dels fordi det er en utilladelig tid af døgnet, dels fordi jeg ikke får tid til svinker. Sidste brev fra Italien melder

mig nemlig, at hans højhed storhertugen er hårdt angreben af sygdom, så der kun er ringe håb om at han kommer over det, hvorfor jeg så hurtig som mulig iler til Florens.»

De to følgende år, som Nils Stensen nu tilbragte i Florens (sommeren 1670—72), fortsætter de nærmest foregående med deres noget usikre præg; han synes stadig at dele sine studier og sin interesse mellem geologien og theologien. Ved besøget i Amsterdam er der dog kommen et nyt element ind i hans personlige liv; han har øjensynlig for første gang gjort sig selv det spørgsmål: er den, som selv ved guds nåde er udreven af tidens tvivl og vantro, ikke derved forpligtet til at gøre sit til for at bringe andre den samme frelse? — Han skelner selv mellem tiden før og efter dette vendepunkt. Idet han (engang i sine senere år) opregner sine «forsyndelser», begynder han med tiden efter omvendelsen: «I de første halvtredje år, hvor ihærdigt syslede jeg da ikke med ting, som er forkrænkelige, genstand for vor videbegærlighed; jeg higede efter at få mine skrifter om naturstudiet frem og var spændt på kritikernes dom om dem; på rejsen til Rom, i det Neapolitanske, i Wien, Prag og Amsterdam, hvorledes unddrog jeg mig ikke fra at give almisse! Da jeg var vendt tilbage til Italien, hvorledes påvirkedes jeg da ikke af gæstevenskabets glans! osv.» Det er ikke mere videnskabelige studier og forfatterforfængelighed, han her ser tilbage på, den er endnu herskende i «de første halvtredje år» (Nov. 1667 til Maj 1670); nu er det selve livsførelsen, det syndige velvære i den jordiske forkrænkelighed, som han retter sine bebrejdelser imod. Det behøver ikke at siges, at det ene som det andet efter en almindelig målestok er en sygelighed, om man end

selvfølgelig må overlade til ham selv at gå i rette med sin fortid og dens skrøbeligheder.

Det er øjensynligt, at genialitetens tidligere præg efter opholdet i Holland er vejet fra Stenos arbejder. Han var en altfor betydelig videnskabsmand til ikke at udrette et og andet indenfor sit fags naturlige område, han var altfor samvittighedsfuld til ikke at udføre det godt, som i den retning blev pålagt ham; men den indre spændkraft, som forhen drev ham til naturstudiet, den vidunderlige evne til overalt at opdage tingenes naturlige sammenhæng, at sammenknytte det spredte og få mening i det tilsyneladende tilfældige, den spores ikke mere således i hvad han tager sig for. At hans åndsevner i sig selv skulde være svækkede, er der intet som helst der kunde tyde på. Det er kun den ikke ualmindelige erfaring med rigt og mangesidig udstyrede personligheder: genialitetens indre væld er uudtømmeligt, men idet personligheden udvikler sig skifter dens genstand og et højere kald berøver det ringere sit værd.

Det er da ikke, som man har påstået, overgangen til catholicismen, som bragte Stensen til at opgive videnskaben, ej heller den omstændighed, at han senere blev præst; man har med rette fra katholsk side gjort gældende, at hverken det ene eller det andet i mindste måde udelukker videnskabelig syssel. Grunden ligger dybere og tidspunktet for hans opgivelse er et andet. Synet af det rige og frie videnskabelige liv i Amsterdam havde i foråret 1660 pludselig gjort den unge læge til videnskabsmand; synet af den åndelige nød i kristenheden brød igen 10 år efter på det samme sted hans sjældne granskersnille.

Storhertug Cosimo III viste Nils Stensen samme eller endnu større nåde end faderen havde gjort. Han var en svag og blød natur, en stor ven af videnskaberne og

al åndelig syssel, udpræget religiøs, om end ingenlunde asketisk. Han opfordrede Stensen til at gøre alvor af sit større skrift om geologien, eller som denne kalder det: at redigere visse observationer, ligesom han fik det hverv at ordne de store samlinger af mineralier i palazzo Pitti, som han rimeligvis selv havde forøget ved sine rejser. Det var et omfattende og møjsommeligt arbejde, da alt lå imellem hinanden uden tænkelig orden. Han måtte undersøge hvert stykke, bestemme dets art og betydning og give det en dertil svarende påskrift, samt endelig søge at ordne det hele systematisk. Selvfølgelig måtte dette atter komme hans studier til gode og udvide hans kendskab til stenriget betydelig. Samlingen lykkedes det ham ligeledes at bringe i orden, således at endnu 100 år efter hans biograf fortæller, at man i påskrifterne kunde genkende hans sikre hånd, ligesom Targioni Tozzetti, der udarbejdede et katalog over den for kejser Franz III, heri gav oplysninger om, hvad der af disse arbejder skyldtes den berømte naturforsker.

Også planteriget havde han i den nærmeste tid god anledning til at studere. Han omgikkes nemlig en tid med Marcello Malpighi, som han for flere år tilbage havde lært at kende i Rom, men som nu var ansat i Bologna og ved denne tid især lagde sig efter planternes anatomi og udvikling. Han opholdt sig i måneder på landet, optagen af disse iagttagelser; han fulgte planten lige fra frøet og spiringen gennem hele dens væxt til blomst, frugt og frø, og han gik så aldeles op i dette, at han helt opgav selskabslivet for stadig kun at kunne være naturens opmærksomme tilskuer. Det var en måde at granske på, som i høj grad måtte tiltale Stensen, og vi fejler neppe ved at genfinde indtrykkene af dette samliv i hans senere tiltrædelsestale i København.

Stensen kom i det hele meget omkring, siden han

havde begyndt at lægge sig efter geologien. Han omtaler selv, som vi har set, blandt sine fejl den svaghed, han i disse år viste overfor «gæstevenskabet», og vi må antage, at det især gælder rejserne i Italien. I sommeren 1671 færdedes han således i Milano-egnen, i bjergene og ved de lombardiske søer. Der er bevaret to breve herfra, i hvilke han meddeler storhertugen resultatet af sine undersøgelser af temperaturforholdene i et par bekendte bjerg-huler, ved Gresta og Moncoden; man ser tillige af dem, at han her var gæst hos den høje adel. Samtidig skriver iøvrigt Montanari fra Bologna til prins Leopold følgende om bjergtoppen il Cimone i Modena, et bevis på den deltagelse, Stenos studier vakte: «Det er lysteligt, siger han, fra dette bjerg at se Livorno og det toskanske hav til den ene og det adriatiske hav til den anden side, såvel som hele den lombardiske slette —; også en botaniker vilde her finde fuldt op, og signor Stenone vilde ikke have mindre at iagttage end alle de andre, når han så de foldede lag af stene, der skråner ned fra toppen til den ene side og er ordnede netop efter hans doktrin.»

Et par glimt af samlivet med vennerne i Florens er også lejlighedsvis bevarede. Livlægen Francesco Redi skriver således den 4. November 1670 til sin ven Francesco Pecorini i Paris: «Jeg har bragt din hilsen til sig. N. Stenone og han hilser dig hjertelig igen. Iaftes spiste han her hos mig tillige med Carlo Dati og vi drak da højtideligt din skål.» Et par måneder efter, den 11. Januar 1671 skriver Lorenzo Magalotti fra lystslottet Monte Gufoni til lægen Giovanni Francini bl. a. følgende: «Om Deres lyst til at lære det græske sprog har jeg alt udtalt mig vidtløftigt i mit forrige brev, hvorfor jeg her blot vil tilføje, at De ikke bør gøre Dem skrupler over, at De kun kan opholde Dem her så kort. Først fordi to måneders studium af et sprog ikke er så lidt for en mand

med Deres talent (et bevis derfor har jeg i det engelske sprog), og dernæst fordi jeg stoler på, at når De er her og vil fortsætte studiet, så vil sig. Niccolò Stenone med sin forekommenhed være rede til at tillade, at De kommer til ham engang om ugen for at passiare en times tid med ham om dette sprog, som hans selskab måske kunde bringe mig til atter at sysselsætte mig en smule med, om ikke for andet, så for at genkalde det i erindringen, som jeg engang har kunnet.»

Vi ser her vor landsmand midt i det rige florentinske liv, uafhængig, blandt hengivne og åndfulde venner, midt i et nyt og frugtbart studium, i besiddelse af alle midler til at forfølge det, anerkendt og afholdt af alle dem som han havde at gøre med. Dette billed bør man fastholde som målestokken for, hvad denne mand fandt sig i at opgive og forsage for at følge sit kald i livet.

Hvad han havde hørt og set i Amsterdam lod ham ikke have ro. Alt den 15. Juli, strax efter sin tilbagekomst til Florens, skrev han et brev til Johan Sylvius, som denne besvarede den 25. September. Steno fik nu storhertugens tilladelse til at lægge sit geologiske arbejde til side for at kunne svare på den reformerte præstes angreb, ligesom han fik adgang til det store fyrstelige bibiothek. Der vexledes nu flere breve i det følgende år, deriblandt det særdeles vigtige «om hans egen omvendelse». Han gennemgår heri sin udvikling i dens hovedtræk og fremsætter, hvad det især var, som bestemte ham til overgangen. Disse grunde overbeviste ham om catholicismens fortrin; men, tilføjer han, «dem tilskriver jeg dog kun en fornuftmæssig vished (moralis certitudo), medens jeg har modtaget en guddommelig vished om guds nåde, der i samme øjeblik lyksaliggjorde mig i så rigt mål, at mit ydre kundgjorde den indre glæde for mine venner. Men den guddommelige vished

kan ikke bevises for nogen uden for den, som har erfaret den; med beviser kan vi derimod tvistes om den fornuftmæssige vished, og af dem har vi i rigt mål, I derimod ingen, ja ved eders modsigelser slår vi eder med overbevisende vished som vildfarende.» Og han ender med det udbrud: «Velsignet i al evighed være herrens navn, som kaldte mig fra mørket til lyset, fra døden til livet. Han forunde dig og vore fælles venner, ja alle mennesker, den sande sjælfred i den sande kirkes skød!»

Samtidig med denne konfessionelle strid med de reformerte venner i Amsterdam vendte Nils Stensen sig til en anden side. Benedikt Spinoza udgav netop dengang anonymt sit første trykte skrift, den såkaldte «teologisk-politiske traktat». Han søgte heri at tale tænkefrihedens sag og at opstille en skarp grænse mellem religion og filosofi. Til den ende gennemgik han de hellige skrifter for at eftervise, at deres forfattere hver havde sin ejendommelige karakter, sin fremstillingsmåde og sit formål, som det var granskningens sag at gøre rede for. Jødernes historie opfattede han som ligestillet med ethvert andet folks, profeternes åbenbaringer som guddommelige i deres etniske indhold, men uden betydning for forståelsen af de livsvilkår, under hvilke vi lever. Denne er det filosofiens sag at sysle med, troens indhold derimod er lydighed og fromhed, som tanken ikke af sig selv kan finde på, men må have ved en åbenbaring. Det er derfor statens opgave at holde over gudstjenesten og den guddommelige moral, men tillige at beskytte tankens frihed og filosofien, som sysler med de højeste anliggender. Bogen indeholdt iøvrigt i sine enkeltheder en rigdom af lærde bemærkninger og opstillede regler for skriftfortolkningen (sprogets behandling, forfatter-individualiteter osv.), som nu forlængst er anerkendte af alle som selvfølgelige.

Denne bog faldt også i Nils Stensens hænder, altså

rimeligvis sendt ham af en ven fra samlivet i Rijnsburg. Den måtte gøre et dybt indtryk på ham ved at tilbagekalde minder fra et rigt ungdomsliv og ved at kaste et samlet lys over meget af det, han dengang og senere havde syslet med. Det stod nu for ham som en uomstødelig sandhed, at hele Spinozas opfattelse af skriften beroede på et fejlsyn, på en miskendelse af den åbenbarede religions grundprincip, og selve fejlsynet kunde han ikke undskylde uden som en forsyndelse, en mangel på den rette vilje til at bøje sig for sandheden. Alligevel vidste han alt før vel af personlig erfaring, hvor lang vejen er fra det at søge sandheden til det at finde den i kirkens lydighed og han tvivlede ikke om, at jo Spinoza hørte til dem, som i virkeligheden sætter livet ind på at nå og tjene sandheden. Således sætter han sig til at skrive det foran omtalte udførlige brev til denne sin fordums omgangsven, rigt på den varme kærlighed, hvormed han omfattede næstens salighedssag, og rigt på udtalelser af den lykke, han følte ved selv at være havnet i evangeliets fred.

Brevet synes at være skrevet umiddelbart efter læsningen af Spinozas bog, thi Nils Stensen tager sit udgangspunkt fra dens slutningskapitel, om statens formål at varetage den enkeltes sikkerhed og frihed. «I en bog, således begynder han, som såvel andre angiver dig som forfatter til, som også jeg af forskellige grunde har mistænkt for at være af dig, ser jeg at du henfører alt til den offentlige sikkerhed — (eller vel rettere til din egen sikkerhed, som jo efter din mening er formålet for den offentlige)—, skønt du opnår lige det modsatte af den attråede sikkerhed og forsømmer aldeles den del af dig, hvis sikkerhed man ene bør lægge vind på. At du nemlig har valgt lige det modsatte af den attråede sikkerhed, fremgår deraf at medens du søger den offentlige fred, vender du

op og ned på alt, og udsætter dig uden al nødvendighed for den højeste fare, netop idet du tror at undgå alle farer. Men at du forsummer den del af dig, som der ene bør lægges vægt på, fremgår deraf at du tillader alle at tænke og tale hvad som helst om gud, når blot ikke det er således, at det krænker den lydighed, som man efter din mening bør vise ikke så meget mod gud som mod menneskene. Dette er det samme som helt at sætte menneskets gode indenfor det verdslige regimentes, det vil sige de legemlige goder; og det forandrer ikke sagen til din fordel, når du siger, at du vil forbeholde sjælens omsorg for filosofien, både fordi din filosofi handler med sjælen gennem et system, som er dannet af antagelser, som også fordi du lader dem som deltager i din filosofi i en sådan livets tilstand som om de var avtomater uden ånd og kun fødte med legem.»

Derefter følger det foran (s. 54) gengivne stykke, og det hedder videre:

«Hvad det første angår, da forjætter kirken alle den sande sikkerhed, den evige sikkerhed og den varige fred, som følger en usvigelig sandhed, og samtidig tilbyder den de nødvendige midler til at opnå et så stort gode: først en sikker syndernes forladelse, dernæst den mest fuldkomne rettesnor for at handle rettelig, for det tredje den sande praktiske fuldkommengørelse af alle handlinger efter denne rettesnor; og dette tilbyder den ikke blot de lærde eller de højt begavede og dem som er fri for al slags forretninger, men alle i flæng, folk af hver alder, hvert køn, under alle vilkår.»

Der følger herefter en udvikling af kristendommens og særlig catholicismens verdens- og livsopfattelse i modsætning til filosofernes, fremsat med al overbevisningens varme og øjensynligt i det håb at kunne gøre indtryk på den forlængst til hvile komne tænker. Han ender på

følgende måde: «Denne filosofis principer og lærdomme bør du undersøge, ikke hos dens fjender, ikke hos de af dens tilhængere, hvem enten ondskab gør lig de døde eller uvidenhed lig børn, men hos dens mestre, som er fuldkomne i al visdom og elsker gud og åbenbarligen alt er delagtige i det evige liv, og du vil erkende, at den fuldkomne kristne tillige er en fuldkommen filosof, om det så end kun var en gammel kvinde eller en tjenestepige, som er sysselsat med den laveste tjeneste, eller én som søger sit livsophold ved at skylle tøj, efter verdensdom en stymper; da vil du med den hellige Justinus udråbe: «Dette er den eneste sikre og nyttige filosofi.» Hvis det kunde være dig til behag, vilde jeg gerne påtage mig det arbejde at vise dig dels den indre modsigelse, dels usikkerheden i de ting, i hvilke dine dogmer afviger fra vore; skønt jeg hellere vilde, at du efterat have anerkendt en eller anden af dine vildfarelser overfor den evidens, der er i vore lærdomme, skulde blive discipel hos de nævnte lærde og som førstegrøde af din pønitens ofre gud en gendrivelse af dine vildfarelser som erkendte af dig selv ved frembruddet af det guddommelige lys, så at, dersom dine første skrifter har bortvendt tusinder af sjæle fra den sande gudskundskab, deres tilbagekaldelse, stadfæstet ved dit eget eksempel, måtte føre tusinde tusinder med dig som en anden hellig Avgustinus til ham: denne nåde nedbeder jeg over dig af hele mit hjerte. Levvel!»

Dette brev giver os snarere en målestok for den inderlighed, med hvilken Steno selv var greben af kirkens lærdomme, end nogen høj forestilling om hans psykologiske erfaringer på dette tidspunkt af sit liv. At tro at Spinoza, denne deliske svømmer i de menneskelige tankers uendelige hav, denne stille gransker, som havde gennemtænkt alle samtidens og fortidens systemer, at han skulde

lade sig påvirke af et så direkte og højstemt angreb, var tilvisse meget naivt. Vilde han endelig prøve på at komme ham til livs, måtte han i alle tilfælde have taget fat på svaghederne i modstanderens skrift, den håndgribelige modsigelse i hans anerkendelse af en ethisk åbenbaring og fornægtelsen af begreberne synd og frelse. Men selv således vidner det ikke fordelagtigt om den store filosofers fordragelighed, at han ikke værdigede sin fordums ven noget svar. At det er så, fremgår af en ytring i det foran nævnte brev fra Spinoza til den unge Hollænder Albert de Burgh, som ligeledes i Italien gik over til catholicismen og derefter rettede et temmelig indholdsløst og nærgående brev til ham. Han siger i sit svar herpå, at han ikke fra først havde tænkt på at skrive igen, da tiden snarest vilde rette sligt, — «for ej at tale om de grunde, som du til sin tid selv gav medhold, da vi talte om Steno, hvis spor du nu følger;» fælles venner havde imidlertid bevæget ham til at gøre et forsøg på at tale ham til rette. Derefter følger så den anførte udtalelse om visheden i hans egen filosofi (s. 52).

Hele slægtskabet og hele modsætningen i Stenos og Spinozas personlighed ligger her klart for dagen. Begge var de forvissede om at sidde inde med den ene ufejlbare, for alle gyldige sandhed. Men kristendommens urolige kærlighedsånd drev Steno til et forsøg på at gøre sin ven delagtig i dens lykke; filosofiens uendelige ligegyldighed for den enkelte personlighed med dens attrå og dens bekymringer lod Spinoza se, at denne mand var redningsløst tabt for sandhedens erkendelse og at det rette svar på hans tiltale derfor var tavshed.

VI. TO ÅR I HJEMMET.

1672—74.

Den 13. Februar 1672 udgik der gennem det danske kancelli en kongelig hjemkaldelsesordre til Nils Stensen, ligelydende med den fra 1667 (Side 130). Schumachers, eller (fra 1671) Griffenfelds indflydelse havde nu aldeles sejret over den intolerante strømning, som synes at være gået gennem de højeste kredse strax efter tronskiftet. Det var endog under 26. September 1671 bleven tilladt den franske afsending Terlon at lade bygge et katolsk kapel, ved hvilket derpå et par jesuiter, blandt dem den bekendte Henrik Kircher, blev ansatte. En frugt af samme stemning var da også gentagelsen af Stenos tilbagekaldelse.

Der er blandt Griffenfelds papirer opbevaret et brev fra denne, dateret Florens den 26. April 1672, der her meddeles som en af de få danske sprogsprøver fra hans hånd:

«Højædle og velbårne herre!

Jeg takker hans excellence ydmygeligen for hans affektion imod mig, ønskende af hjertet gud mig ville forlene, at jeg hannem min taknemmelighed med angene-
neme tjeneste kunde nogen tid erwise. Jeg vil formode at hs. excellence allerede er bekendt, af hvad årsag mit

sene svar kommer, eftersom brevene, hvorudi var hs. k. maj. ordre ej ere ankomne til Holland førend den 3. April n. st., hvorfra de mig bleve indhændigede igår den 25. April, hvorfor jeg på det tjenestskyldigste ombeder, han mig hos vores nådigste herre og konge undskylder. Jeg var i formiddag at referere grosherzogen h. k. maj. befal og håber inden få dage at erlange min fulde afsked, skal og på rejsen med al mulige flid mig haste. Imidlertid beder jeg h. excellence at lade sig min ringe person være rekommenderet og konservere mig udi h. k. maj. nåde. Gud være den, som på mine vegne hannem samme velgerninger med al velsignelse forgælde.»

Det var ikke let at ordne de forskellige anliggender i Florens, som nu var knyttede til Stenos ophold. Magalotti måtte påtage sig tilsynet med naturaliesamlingerne; det store arbejde over Norditaliens geologiske forhold blev helt lagt til side, og den allerede trufne aftale om at Steno skulde påtage sig arveprinsens undervisning i naturvidenskaberne og filosofien måtte indtil videre stilles i bero. Man kunde dog ikke tænke sig en skilsmisse for bestandig. Steno måtte love storhertugen om mulig at komme tilbage for at læse med prinsen, når han var tilstrækkelig forberedt til denne undervisning, og som et ønskeligt tidspunkt talte man foreløbig om «det hellige år» (1675). Magalotti beklagede sig levende over hans rejse, ikke blot fordi han måtte påtage sig et hverv, som kedede ham, men især fordi han i ham vilde miste en ven, ja han mente at kunne sige en åndelig fader. Men derved var nu foreløbig intet at gøre.

Man fristes dog uvilkårlig til på dette tidspunkt at spørge: hvad bevægede egenlig Nils Stensen til at modtage denne kaldelse til hjemmet? Var han ikke i virkeligheden alt knyttet til Italien med stærkere bånd end de, der bandt ham til fædrelandet? Nærmest må man

vel sige, at det var en gammel forpligtelse, en aftale fra det forrige ophold i København, som fra regeringens side var bragt til udførelse ved hjemkaldelsen 1667 og nu kun gentoges ordret efter halvfemte års forløb. Hele mandens fortid pegede hen på et sådant kald som opfyldelsen af alle hans ungdoms ønsker og drømme; det måtte være tvingende grunde, som skulde formå ham til nu at tilbagevise det. Og sådanne grunde forelå ikke. Vel var der kommen helt nye tanker op i ham, men de havde endnu ikke klaret sig ud i en selvstændig skikkelse. Lige indtil opholdet i Amsterdam havde han i virkeligheden væsenlig været optagen af sin videnskab; de rejser han foretog var beregnede på at udvide hans synskreds med hensyn til de geologiske forhold. Alligevel var hans opmærksomhed alt stærkt delt. I Amsterdam antog hans forhold til kirken en ny form, han følte sig kaldet til at optræde som dens ridder. Dermed var det videnskabelige arbejdes energi brudt. Hans dybeste personlige interesser drages fra nu af i en ny retning, han studerer theologi, samler personlige erfaringer og øver sin polemik. Det bliver ham dog åbenbart ikke bevidst, i hvilken grad det egenlige tyngdepunkt i hans natur er flyttet; den psykologiske naivitet, hvorom alt hvad han har efterladt sig bærer vidnesbyrd, lader ham ikke få øje for, hvorledes han er stedt. Han lever derfor mellem højst forskellige sysselsættelser, og, som han senere bebrejder sig det selv, i behageligt velvære. Kaldet til Danmark bliver derfor uden væsenlig betydning for hans egen opfattelse af sin opgave og som vi må indrømme i virkeligheden også for hans udvikling. Også herhjemme levede han i et jævnt velvære, også selskabeligt, sysselsat med videnskabelige arbejder, optagen af sin indre udvikling, uden at denne kommer til nogen egenlig krisis. Det var underordnede hensyn, som bestemte ham

til at rejse og lige så tilfældige hensyn, som bragte ham til at aftale et senere fornyet besøg i Florens. Sammenlignet med hans første periode er det videnskabelige udbytte af de to år ved vort universitet for intet at regne, selv om hans ophold i hjemmet var en stor vinding for naturstudiet; sammenlignet med hans sidste periode er hans personlig liv i denne tid, som han selv siger, præget af lunkenhed, ængstelighed og svaghed i den selskabelige omgang. Han har med andre ord hørt op med at være den lidenskabelige naturgransker og han er endnu ikke bleven den lidenskabelige katolik.

Nils Stensen ankom til København den 3. Juli 1672. Han kom til at bo hos sin søster Anna i sit barndomshjem på Købmagergade; hun var, som forhen omtalt, gift med guldsmeden Jakob Kitzerov. De synes kun at have haft et par småpiger, men deres husstand bestod ved denne tid af 6 svende og drenge foruden to piger, og forretningen synes altså at have været i god gang. Derpå tyder det muligvis også, at Jakob Kitzerov fornylig ved køb eller arv havde erhvervet en have «med portrum og sex våninger» i Studiestræde, i hvilken have svogeren gentagne gange anstillede sine private dissektioner. Haven ejedes efter grundtaxten 1668 af Markus Silkes eller Siles, og et andet sted, som denne samtidig ejede ved Stranden, gik ligeledes over i Jakob Kitzerovs hænder.

Sex uger efter sin hjemkomst skrev Nils Stensen et brev til Maria Flavia i Annalenaklostret i Florens, som delvis kaster lys over hans stilling i det borgerlige liv. «I har uden tvivl, siger han, hørt om den lille kirkes stilling her, hvor vi kun har én messe, såvel til højtider som de andre dage; iøvrigt er der ingen slags forhindringer. Men det står nu i guds hånd! Jeg bor hos min søster i den dybeste fred; ingen siger mig imod; thi de fleste her holder for, at enhver bliver salig ved sin tro, når kun man lever

vel. Men ligesom de ikke laster mig, vil de heller ikke høre tale om noget andet; skønt nogle taler også godt om os, og så gerne, at deres havde noget af det, som findes blandt os. Men misbrugene, som de findes hos de ugudelige blandt katolikkerne, er så stærkt indprentede i deres sind, at de ikke kan, eller rettere sagt ikke vil tænke nærmere over læren.

Men I, bed I gud, først og fremmest for mig, at han giver mig den hellige standhaftighed og den fremvæxt i ånden, som måtte behage hans hellige vilje. Bed desuden, at gud ville vise miskundhed mod disse nordlige lande og give så mange døde sjæle liv. Men frem for alt beder jeg Eder ihukomme den lille prins i Eders forbønner. Det er kommen mig i tanke at bede gud for de sjæle, som han frem for andre måtte ville drage ud af dette mørke; når I derfor går til helligdommen for at opsende Eders bønner, da ihukom også disse i Eders sukke til gud.»

I videnskabelig henseende kom Nils Stensen hertil i et heldigt øjeblik. Thomas Bartholin, som strax efter tronskiftet i smigrende udtryk var bleven udnævnt til archiater honorarius «andre til flittighed derved at opmuntre», med pålæg om «at udgive de skrifter han endnu har under hænder», påbegyndte ved denne tid et stort tidsskrift: *Acta medica et philosophica Hafniensia*, i lighed med de samtidige akademier i de større hovedstæder. Det første bind, for årene 1671—72, udkom først i det følgende år, smukt udstyret, med kobbertavler og ikke mindre end 139 forskellige afhandlinger foruden en del anmeldelser. I dette skrift samledes ikke blot udbyttet af universitetslærernes videnskabelige granskninger, men det var også meningen at lade alle landets læger blive medarbejdere, idet det ved forordning af 4. December 1672 blev påbudt dem at indsende beretninger

til det medicinske fakultets decanus «om hvis rart og besynderligt in re medicali eller naturali forefalder.» Det lykkedes Bartholin ialt at få udgivet fem kvartbind, et uforkasteligt vidnesbyrd om det videnskabelige liv, som det var lykkedes ham at vække i sit fag.

Anatomien var i en række af år bleven næsten helt forømt, kun Ole Borch foretog af og til nogle mindre øvelser, idet han holdt forelæsninger «over det menneskelige skelet» eller foretog en enkelt dissektion af et dyr for de studerende. Det var derfor intet under, at man havde formået Griffenfeld, som selv havde en levende interesse for denne videnskab, til at gøre alt for at vinde Nils Stensen tilbage for højskolen.

Det varede heller ikke længe, før denne længe forøsmte konst kom til ære, ja man kan vel endog sige for en tid kom på moden. En af de disciple, som fra nu af sluttede sig nøje til Steno, Holger Jakobsen, har efterladt en række optegnelser om de øvelser, han i denne tid deltog i, og vi sættes herved i stand til temmelig nøje at følge enkelthederne i hans virksomhed. Holger var søn af biskoppen i Århus Jakob Mattissen og Anna Bartholin og altså broder til Stenos ven og jævaldrende Mathias Jakobsen, som i året 1664 blev foretrukket for ham ved universitetet. Han var dengang lige fyldt 22 år og kom hjem fra et års ophold i Leyden, hvor krigen med Frankrig ved denne tid adspalttede de studerende. Holger Jakobsen så med udelt beundring op til Nils Stensen som den «ypperste», den «uforlignelige» prosektor, og vi vil senere få at se, hvor vidt denne beundring drev ham, da de traf sammen igen i Italien. Foreløbig drejede alt sig om de anatomiske studier og Holger sluttede sig her kun ganske til sine nære frænder, broderen Mathias og alle medlemmerne af den Bartholinske slægt, som i fuld enighed hyldede den berømte landsmands sjældne evne både

til at granske og til at fremvise og fremstille sine resultater.

Den første dissektion, Holger Jakobsen var tilstede ved, fandt sted i Nils Stensens hjem i Jakob Kitzerovs hus. Det var tirsdagen den 3. September; tilstede var foruden ham også broderen Mathias, Ole Borch og tre andre læger. Det var et pindsvin, som ved denne lejlighed blev undersøgt. Fredagen den 20. September blev derpå en hanbjørn, som den franske afsending ridderen Terlon havde foræret ham, tagen under behandling i haven i Studiestræde. Tilstede var brødrene Jakobsen, Bertel Bartholin, Ole Borch, Mathias Moth, den senere oversekretær, lægen Kasper Kølichen, botanikeren Peder Kylling o. a.

Mandagen derpå, den 23. September, blev det første menneskelige lig dissekeret. Det var en soldat, som var bleven hængt for tyveri og derved var hjemfalden til denne behandling. Dissektionen fandt sted på det anatomiske theater og var offentlig; den fortsattes hele ugen igennem og afsluttedes den påfølgende mandag. Steno gennemgik i denne tid hele legemets indre bygning, alle organer og livsfunktioner.

Denne forestilling fik iøvrigt et ret karakteristisk efterspil. Lægen Kasper Kølichen fortæller, at han en dag efter nyår kl. 4 om morgenen blev kaldet til en syg, som lå i febevildelse; det var en ældre borgermand, som 4 dage tilforn en aften var kommen hjem med den forfærdeligste skræk i livet, fra det øjeblik af havde han ligget. Skrækken havde han fået, da han om aftenen mellem 8 og 9 var gået hjem fra en vinstue; han mødte da i Kompagnistræde et spøgelse i en kvindes skikkelse med lys i hånden. Lægen tog anledning til at spørge sig for om dette spøgeri og hørte da, at det var set flere steder i vinterens løb; mange holdt for, at det var den

soldat, Nils Stensen havde dissekeret. Det viste sig senere at være et bedrageri, men almuens overtro, som var sat i bevægelse ved soldatens skæbne, var kommen det til hjælp.

Efter denne offentlige fremstilling af menneskets anatomi foretog Stensen igen en række private dissektioner; Holger Jakobsen nævner et dådyr, en karpe, den 17. Oktober en rotte og en kat, den 19. et eger. Den 21. Oktober fremstilledes et rensdyr offentlig på theatret; det var foræret af Griffenfeld; samme dag og samme steds dissekeredes en hunbjørn, som havde tilhørt Terlon; begge dyrene var selvdøde. Det var første gang et rensdyr var bleven undersøgt af en anatom og der knyttede sig derfor en særlig interesse til denne forestilling. Den overværedes blandt andet af udgiveren af den latinske Mercurius Georg Huber, poeta laureatus Cæsareus, som derefter besang den i sin avis: heller, siger han om de højnordiske dyr, var de vistnok bleven i deres skove end her at frembyde hjernen for dissekerkniven. Vi får ved denne lejlighed tillige en udtalelse fra den «offentlige mening» om Stensens virksomhed. Huber mindes Simon Paulli og Bartholin, og udbryder derpå: «Men hvad siger du, sanggudinde, om vor Steno? ros ikke ham, thi den vismand flyr lovtaler; sig kun dette, at enhver som har lyst til at se mærkværdige ting, han se, han rådspørge og læse Steno! Under sådanne avspicier kommer den ærværdige videnskab op igen, på denne måde er det anatomien nu blomstrer.»

Derefter fulgte der igen en række private forsøg. Holger Jakobsen var tilstede ved dissektionen af en hare (4. November); en marekat, som David Orgelmester, d. e. organisten ved Frue kirke David Meden, forærede; et andet rensdyr; ligesom det første fra Griffenfeld (26. Nov.); derpå strax efter nyår en ørn (7. Januar hos Ole Borch),

en hund, en kalv, en islandsk ræv og en mår (foræret af borgemester Peder Resen).

Da man derefter fik fat i et kvindeligt lig, udstedte Thomas Bartholin som decanus med sin sædvanlige lyst til selv at komme med og få sin del af æren, et stort program, som skulde indbyde alle videnskabens venner til den forventede nydelse (28. Januar). Han giver her et tilbageblik over sine egne fortjenester af anatomien og anmelder derpå i sin svulstige manér Stenós forelæsninger. «Den berømmelige mand Nils Stensen, siger han, århundredets nye Demokritos, har opfyldt de studerendes håb for at aflægge vidnesbyrd for sit fædreland om at den hæder, han har vundet i den lærde verden ved sine udmærkede opdagelser og ved sine skrifter, «der vidner om afbidte negle», ikke så meget er hans egen som vort fælles eje. Med dette sind begyndte han strax efter at have sat foden på fædrene-stadens grund til bedste for Asklepøjos's sønner med lykkelig og øvet hånd at granske dyrenes indvolde for at fremdrage et eller andet hidtil ubekendt». Nu fremmes anatomiens studium dag for dag af sine dyrkere, «blandt hvilke vor Stenonius, som ikke står tilbage for nogen prosekter i behændighed ved dissektionen og i lethed til at gøre nye opdagelser, har dyrket den både hjemme og ude med så gavmild en genius, at han har henrevet den lærde verden til beundring.» «Ham ophøjer Europas fornemste theatre, de lærdes mund, den almindelige berømmelses, og endelig selve mennesket, som han fremstiller for alle dem, der har lyst til at se det, på det vi skal vide, at vi er mennesker, fødte til at dø, ikke til hoffærdighed, ikke til misundelse og frem for alt ikke til foragt for gud og naturen. Enhver som med os ikke ringeagter denne hemmelige visdom, han træde ind i vor Demokrits hule, dør vil han træffe guderne nærværende,

så miskundelige som nogen steds. Han vil ikke dør blive vidne til at hånden trættes, ej heller se ånden svigte, ej heller naturen forstumme.» Fremstillingen af det kvindelige lig, som kansleren Peder Retz havde givet sit samtykke til, anmeldtes til den følgende dags eftermiddag klokken 2.

Muligvis har man fået nogen betænkelighed ved den tåbelige forargelse, som endnu dengang dissektionen af et menneske afstedkom, så man ønskede nu, om end noget bagefter, at give denne gerning en mere højtidelig indvielse. Nils Stensen begyndte derfor også sin forelæsning med en tale om anatomiens studium, som senere blev trykt i acta medica og er et af de skønneste vidnesbyrd, hans ædle og høje ånd har efterladt sig. Med sin simple og gribende veltalenhed lægger han tilhørerne på sinde, hvad der er al gransknings endemål, al skønheds hemmelighed, alle tankers og livsrørelses ophav. Ved at læse den må man mindes, i hvor høj grad mange af de tanker, som nu er gentagne utallige gange, dengang var ny og uvante, medens den almindelige retorik var usigelig hul og fad.

Allerede indgangen til talen, de få ord, med hvilke han takker gud for sine evner, kongen for sit kald og tilhørerne for deres nærværelse står i en mærkelig modsætning til, hvad vi ellers kender fra kong Kristian V's tid: «Hvad der bringer mig til at træde frem for eder, højtærede tilskuere af enhver stand, det er den gavmildhed, hvormed skåberen har udstyret sit værk, den yndest kongen har vist sin undersåt, den forventning jeg nærer om eders velvillige opmærksomhed!

Gud har værdiget mig at finde meget i anatomien uden at jeg søgte det, ja som jeg endog mente at måtte bekæmpe, ting som det var negtet andre før mig at finde, skønt de var langt værdigere dertil end jeg.

Det har behaget kongen idag at genåbne denne fædrelandets skueplads, der nu alt har stået lukket i mange år, for såvel andres som mine iagttagelser, at de kan offentlig fremstilles. Jeg håber nu, at I vil være opmærksomme, ikke på mine ord og min hånd, som fremviser, men på det der fremvises, som er guds underfulde gerninger.»

Han sammenligner derpå anatomen med den stok, foreviseren i et musæum har i hånden for at kunne pege på de ting han foreviser; ingen tillægger stokken nogen betydning. Derefter går han over til sin genstand. «Når selve liget ved første øjekast synes lidet tiltalende for nogle, for andre endog skrækkeligt som billed på den blege død, sa vil jeg bede eder alle indstændig om ikke at være alt for redebonne til at stole på sanserne; thi de skuffer os lige meget, hvad enten de holder Alkibiades's Silencer for ringe og latterlige efter deres ydre, eller de holder en abe i purpur for noget stort på grund af farvernes glans. Kun verden lover os flere og større ting end den holder, naturen holder mere end den lover; begge skuffer de ved deres måde at træde frem på, da det de gemmer er forskelligt fra det de viser frem. Men denne skuffelse er kærkommen for hver den, som med dyb glæde opdager, at det som han ringeagtede eller endog ræddedes for som uhyggeligt hørte til de ypperligste og glædeligste ting.»

«Den der i den skønneste årstid langvejs fra ser en eng, modtager strax gennem øjet et skønheds-indtryk af denne blanding af de rigeste farver; men når han på selve engen bukker sig ned for nøjere at se på de enkelte urter, deres blade og blomster, så mangfoldiggøres denne formernes og farvernes forskellighed og ynde, så han må udbryde: langvejs fra var de skønne, men nærved er de mange gange skønnere! Men hvad om han

gik videre og tog en enkelt urt frem til beskuelse, om han granskede dens dele i det indre, delenes indbyrdes sammenhæng og dannelse, safternes løb op og ned; om han fulgte dens væxt alt som den gror frem, fra frø til en fuldvoxen urt, der atter selv sætter frø! Om han af alt dette da end kun lærer lidet og kun ser det som i en tåge, såmeget vil han dog lære deraf, at den glæde, som kommer af det vi véd, kun er ringe mod den vi vilde føle, dersom vi kunde gennemskue alt det, der nu er skjult for os.»

. Dette anvendes nu på det menneskelige legem, af hvilket vi som oftest kun ser ansigt og hænder:

«Når da den mindste del af åsynets ydre er så fuld af skønhed og i så høj grad gør indtryk på beskueren, hvilken skønhed vilde vi da få at se, hvilken glæde vilde vi da føle, hvis vi kunde gennemskue hele légemets konstværk, hvis vi kunde få øje på sjælen, hvem disse lige så talrige som konstfærdige redskaber tjener, hvis vi endelig kunde gennemskue deres forhold til det alvidende ophav, som vi ikke kender. Skønne er de ting vi ser, skønnere de, vi forstår, men langt de skønneste er tilvisse de, som vi ikke fatter! Lad os derfor ikke blive hængende ved det sanselige, men med tankens blik skue ud igennem legemets øje som igennem en kongeboligs vinduer, ud på denne den dejligste eng, i hvilken der er en mangfoldighed af blomster på hver plet, hvor hver enkelthed er et vidunder!»

«Det er derfor en fejl og det strider mod anatomiens ædle væsen, når somme gør den til en tjenerinde til alene at forebygge eller helbrede sygdomme; den har tilvisse her en opgave at løse, men ikke så stor som vi ofte antager, da erkendelsen af den syge tilstand ikke kan udstrække sig ud over vort kendskab til den normale, og da denne endnu er såre snæver, så kan heller ikke hin brede sine grænser ret langt. Den sande anatomi

derimod, den som kan lempes efter alle tilskuere, er den vej ad hvilken gud ved anatomens hånd fører os til kundskab, først om det dyriske legem, derpå om sit eget væsen. Thi anatomen bør ikke gøre sig til af hvad han enten opdager eller efterviser; han selv som en guds skabning sysler med guds skabninger og gud er ikke blot hans vidne, men også hans hjælper og han kan i sandhed intet tiltage sig selv, uden fejlene og det mangelfulde. Derfor beder også jeg eder alle, at hvis I her ser noget, som er eders opmærksomhed værd, så lover med mig den guddommelige godhed, — men tilskriv mig alle fejltagelser, såvel min tales som mine hænders, enten fordi jeg er utålmodig, eller fordi jeg uden at vide af det betages af et åndeligt hovmod, så jeg måske retter mit ønske mod flere eller større eller i alle tilfælde mod andre ting end gud vil, hvorfor så også det negtes mig, som jeg ellers lettelig vilde have opnået.» —

Efter at have holdt denne tale påbegyndte Nils Stensen undersøgelsen af det kvindelige lig; han fortsatte i de følgende dage, både denne og den følgende uge ud (til den 8. Febr.). Denne forelæsning synes i alle måder at have været hovedpunktet i hans ophold herhjemme, han fik ikke oftere lejlighed til at optræde offentlig, i alle tilfælde ikke med nogen dissektion af et menneske. Derimod nævner Holger Jakobsen endnu en række undersøgelser, ved hvilke Nils Stensen i alle tilfælde synes at måtte have været tilstede, selv om han måske selv tildels foretog dem. Således dissekeredes den 5. Marts en papagøje, to dage senere en kå; i den følgende måned en ørn og en svane (som det synes af Thomas og Kasper Bartholin); i Maj måned en haleabe, en mynde og en slags guaver (glis prægnans) osv.

I den følgende vinter genoptoges øvelserne, men som det synes kun privat. Den 26. September siges Steno i

acta medica at have dissekeret en haleabe, det skete i hans have; Holger Jakobsen synes ikke dengang at have været tilstede. Derimod nævner denne undersøgelsen af en jagthund i overværelse af Holger Vinds sønner (19. Sept.); den 22. Oktober undersøger han Jens Ølbys hund og den 29. December Drude Møllers papageje osv. Endvidere omtaler han en hejre, en krage, en and, en skovskade, en ugle, en påfugl og nok en papageje, foruden enkelte pattedyr; en ræv blev undersøgt i Henrik Møinichens hus. Ud på foråret drog Holger Jakoksen igen til Holland, hvorfra han senere kom til Italien.

Nils Stensens forfattervirksomhed var ikke betydelig, den indskrænkede sig for det meste til korte redegørelser for hvad der var bleven iagttaget ved de foretagne dissektioner; han kom ikke ind på selvstændige sammenhængende undersøgelser eller almindelige anatomiske spørgsmål. Alene dette er tilstrækkeligt til med noget kendskab til mandens naturel at overbevise sig om, at han væsenlig havde ophørt med at være naturforsker. Hans tiltrædelsestale, som skulde åbne en ny tidsalder for det anatomiske studium, blev derfor i virkeligheden en afskedstale til den videnskab, som havde skænket ham så mange lykkelige øjeblikke. Han var ifærd med at vende al sin opmærksomhed mod skaberen, efter at have lært at finde hans spor i det skabte.

Hans ubestemte, ham selv uklare stilling fremgår især tydeligt af nogle bemærkninger i afhandlingen om ørnens muskulatur; her bryder atter beundringen for naturens lønlige visdom igennem den fagmæssige fremstilling og det ses, at han endnu omgås med den tanke at give en samlet fremstilling af muskellæren, nu dog vistnok især som en gudstjeneste.

I anledning af øjets muskelbygning hedder det: «Den som negter altings ophav (causa universalis) frihed og

visdom, han lære først mekanik og undersøge derpå de forskellige dyrs bygning, — han vil da blive nødt til enten at fornegte sin menneskeværdighed eller indrømme at der er et frit og alvist ophav (agens)»; — og mod slutningen siger han: «Denne ufuldstændige og muligvis forfejlede beskrivelse af musklerne er lige så tør at læse som deres tilberedelse var lystelig at se, thi den mekanikens skønne konstfærdighed, som vi så ofte traf på, lader sig kun dunkelt antyde i ord.» — «Hvis det er guds vilje, at jeg skal fuldføre den undersøgelse af flere dyrs muskelbygning, som jeg har begyndt, da vil det som for øjeblikket synes at være et ufrugtbart studium, blive rigt på udbytte, såvel i henseende til den sande grund til forskellighederne i de forskellige dyrs ydre skabning, som hvorledes den mekaniske kunst er at forklare, men især til at forsvare det fælles ophavs frihed i sit værk imod den nye tids talsmænd for nødvendigheden; thi idet disse synes med deres skrappe beviser at fjerne al frihed, bruger de tit og mange gange selv den største frihed i valget af de mest udsøgte artigheder, så de i gerning nedbryder hvad de i teorien så møjsommeligt har forsøgt at bygge op!» Der er i denne sidste ironiske vending som det synes et lille glimt af den «Demokrit», som Bartholin omtaler i sit program. Vi kan kun tilføje: gid han havde havt noget mere af dennes natur; han vilde da vel også lettere have kunnet trives blandt sine landsmænd — Abderiterne!

Af Holger Jakobsens optegnelser ses det, at Nils Stensen i sine forelæsninger og øvelser også kom ind på andre grene af naturvidenskaben. Således har han efter ham en række notiser om varme og kulde, om danselsen af is og sne osv. Endvidere en række svar af Steno på bestemte spørgsmål, en række kritiske bemærkninger

til Riolans anatomiske håndbog såvel som til Hippokrates's lære om legemets ernæring.

Et ret puðsigt og tillige oplysende bidrag til hans praktiske virksomhed får vi i en beretning om den første examen her til lands for jordemødre. Det var Thomas Bartholins fortjeneste at have gjort opmærksom på den sørgelige forfatning, hvori fødselshjælpen fra gammel tid af havde været; der var ikke gjort noget forsøg på at oplære yngre kvinder i denne vigtige del af lægegerningen, man nøjedes med i den kirkelige lovgivning at indskyde en bestemmelse om, at der overalt skulde findes jordemødre og at præsten skulde tilholde dem til en kristelig vandel. Endelig efter mange forgæves påmindelser fik Bartholin det indført i forordningen af 4. December 1672, hvorved det hele lægevæsen ordnedes, at jordemødrene skulde «overhøres og undervises» af lægerne, før de måtte «lade sig bruge», og det var en følge heraf, at der den 30. September året efter indstillede sig 15 kvinder til en sådan examen. Handlingen foretoges i det anatomiske theater og tilstede var Thomas Bartholin, Henrik Møinichen, Ole Borch, Kølichen og Nils Stensen tilligemed de to ældste jordemødre i København, Kristine Trømmer og Elisabeth Hansdatter. Af de 15 examinander havde de 13 født 12 børn hver, en af dem havde kun drevet det til 9, men den sidste var til gengæld moder til 17 børn. Deres kundskaber fandtes i det hele tilfredsstillende, kun i anatomien var de aldeles uvidende og det blev derfor pålagt dem at overvære Nils Stensens anatomiske øvelser i den følgende vinter, ligesom de opfordredes til at meddele ham det, når der forekom et dødsfald i barselseng blandt den fattige befolkning, for at han da kunde benytte lejligheden til uden vederlag at undervise dem. Ved flere af de afgivne svar var det de højlærde umulig at holde latteren tilbage; således mente

den ene, at livmoderen kunde findes snart her, snart hist i legemet, idet den bestandig flyttede sig, — og en anden sagde, at hun for at påskynde en vanskelig fødsel tyede til at «bespreken»; hun henvistes til sin skriftefader, idet man hårdt bebrejdede hende denne misbrug af guds navn. —

Overfor videnskabens svigtende tillokkelser stod hos Steno de vanskeligheder, hans ejendommelige stilling medførte, og den længsel, han følte efter Italiens lyse himmel. Vel deltog han også her i København i selskabslivet, han bebrejdede sig senere selv jævnlig at have tilsidesat de kirkelige påbud om spise og drikke i selskab hos «de store»; men han følte sig neppe mere fuldstændig hjemme her. Selv Griffenfelds mægtige hånd var ikke istand til at holde den kirkelige intolerance nede. Jesuiten Henrik Kircher havde udgivet et tysk skrift: «Nordstern, Führer zur seligkeit», som satte præsteskabet i stærk bevægelse; det blev konfiskeret og et kongeligt åbent brev af 14. Oktober 1672 bestemte at ingen tyske bøger, «som handler om fremmed religion eller andet, som nogen tvistighed eller skrupel udi den rette Augsburgske konfession, tro og religion kunde eragtes at forårsage, må uden vores særdeles tilladelse i vores riger og lande indføres, her afhændes, sælges eller falholdes.» Da samtidig kommercekollegiet havde indgivet forslag til kongen om at tilstå alle fremmede handlende frit at udøve deres religion, skrev Sællands biskop Johan Vandal herimod og gav ikke utydeligt at forstå, at kongen mindre end hans forfædre holdt over den rene tro, men lyttede til hvad mænd sagde, «som var at ønske, at de kun var halve, men måske er hele atheister, som dømmer så ringe om gud og hans ord.»

Den voldsomste opposition mødte Griffenfeld dog, da han havde indledet forhandlinger om kongens broder prins Georgs valg til polsk konge under forudsætning af hans

overgang til den katholske tro. Kongen lod i den anledning under et ophold i Kolding i foråret 1674 fire teologer træde sammen for at afgive svar på det spørgsmål, «om det er muligt uden saligheds spilde at bekende den romersk-katholske religion?» Deres svar var dette, «at et guds barn, som ved guds nåde og åndens kraftige bevisning er i sit hjerte og i sin samvittighed overvunden og fuldkommen forsikret om den religions renhed og sandhed, som han hidtil har bekendt, kan aldeles ikke uden sin saligheds spilde aftræde fra den.» På samme måde svarede de afvisende på spørgsmålet om enhver tilnærmelse. Med denne erklæring faldt den påtænkte kandidatur bort.

Ved det røre, som de friere grundsætninger i styrelsen foranledigede, kom også en særlig stridbar mand i bevægelse, rektoren på Herlufsholm Johan Brunsmann. Han var en jævnaldrende af Nils Stensen og født i Trondhjem; han blev forholdsvis sildig student og havde levet i trange kår, ligesom han havde mange bekymringer i sit embede på Herlufsholm; skolen var næsten helt gået ind og han, der i sine studenterår havde været den ivrigste disputator, var nu helt skilt fra den lærde verden. Nedbøjet af allehånde anfægtelser kastede han sig over literære sysler og da særlig over to meget ulige emner, nemlig «Frans Spiras fortvivlelses historie» og «Køge huskors». Dette sidste var en ligeså latterlig som sørgelig djævleåbenbarelseshistorie fra århundredets begyndelse, som var endt med 15 gamle kvinders bål og brand; Johan Brunsmann tog den i fuldt alvor, udgav en bog om den og bidrog derved meget til igen at sætte lignende historier i omløb. Skriftet om Franciscus Spira, som udkom i året 1673, var en sammenstilling af forskellige forfatteres fortællinger om denne italienske retslærde, som gik over til protestantismen, derpå fornægtede den for

inkquisitionen og endte med at bukke under for den fortvivelse, der greb ham ved tanken om at have begået synd imod den hellig ånd.

Da denne bog var bleven trykt, sendte Brunsmænd den til sine venner og bekendte, deriblandt også til Nils Stensen, eller vel rettere til hans søster, mad. Anna Kitzerov, som han kendte. Det kunde ikke være andet end at Stensen måtte ansé sig for angreben, vel endog personlig sigtet for et frafald imod sin inderste overbevisning. Som i Amsterdam stod han altså overfor et protestantisk angreb og det kald at forsvare sin tro, muligvis at overbevise en anden om dens fortrin.

Den 27. November 1673 skrev han et udførligt brev til Johan Brunsmænd. «At du har sendt mig din bog, som særlig er beregnet på dem, der falder fra Luthers lære og vender tilbage til det katholske tro, hedder det, det viser mig din kærlighed til mig og til eders lære, det skal jeg villig indrømme. Men af samme bog ser jeg, at du endnu er i fuldstændig vilderede med, hvad vi lærer om retfærdiggørelsen og gode gerninger. — — For at du nu kan få lejlighed til at indsé, i hvor farlig en vildfarelse du er hildet, og derved at sørge for din sjæls frelse, medens det endnu er tid, så vil jeg vise dig, at de sætninger, for hvis skyld du kalder Spira for en Lutheraner og til hvis tilbagekaldelse man har bildt dig ind han skulde være bleven tvungen af katholikerne, netop, er ægte katholske. Jeg vil til den ende stille dine sætninger op på den ene, Tridentiner-koncilets på den anden side.»

Der følger nu herefter en redegørelse for den katholske kirkes stilling til læren om frelsen ved Kristi retfærdiggørelse og om menneskets egen fortjeneste, idet Steno søger at føre bevis for, at den bestandig har anerkendt «den rene lære» i disse punkter. Brunsmænd var

af en anden mening; han svarede et par måneder efter med et helt lille skrift og drog voldsomt til felts mod papisterne. Om dette indlæg har nogen theologisk betydning skal her ikke undersøges, ligeså lidt som Stensens bevisførelse skal gøres til genstand for nogen vidtløftigere omtale; hele hans omfattende polemik i den henseende vil nu forhåbenlig snart blive tilgængelig også for danske læsere. Der skal kun fremhæves en karakteristisk modsætning mellem de to indlæg. Steno taler først og fremst ud af sin egen erfaring, han fremsætter en personlig, klar og overbevisende opfattelse af kristendommen; Brunsmænd derimod giver en hel bog, 7—8 gange så omfangsrig som det modtagne brev, fuld af theologisk lærdom og almindelig, tildels rå polemik. Han lader sin modstander forstå, at man skal være lærd for at tale med om religionen, ligesom man skal være lærd for at skrive anatomiske bøger. Det er godt nok, at Steno opfatter og fremstiller catholicismen således som han gør, men han bør tage affære for hele den katholske litteratur og alle dens udskejelser og lære af ham, hvorledes en theologisk madpose skal skæres.

Filosofen Leibnitz sagde ligeledes om Steno, at han fra en udmærket anatom var bleven en mådelig theolog. Men hverken han eller Brunsmænd har vistnok i dette stykke forstået eller givet sig tid til at skelne mellem forskellige ting. Steno var netop en lige så genial theolog som han havde været en genial anatom og geolog. Hans metode var den samme: at se med egne øjne og at gå til det strængeste kildestudium. Derfor stolede han som anatom aldrig på andres undersøgelser og beskrivelser, han undersøgte selv, og enhver teori, som kom i strid med hvad han fik at se, tabte for ham sit værd, hvem der så end havde fremsat den. På selvsamme måde stillede han sig som theolog, kun med den forskel, at

genstanden for hans granskning her var det personlige liv, hans eget og andres gudsforhold, fremkaldt og næret af kirken. Hans indlæg bærer derfor så godt som alle et rent personligt præg: således har han oplevet det, således har det fået betydning for ham, således har han lært at forstå den historisk givne kirke, det overleverede skriftord. At dette for 200 år siden kaldtes en mådelig theologi, svarer til alt hvad vi ellers kender til hin tid og dens åndsforladte produkter, men det gør, at hans indlæg endnu den dag idag har hele livets friskhed og fylde, ligesåvel som hans naturvidenskabelige skrifter, skønt mangt og meget også i disse er forfejlet og misvisende.

Hvad særlig brevet til Brunsmand angår, da viser det, hvor ivrig Steno havde søgt i den katholske literatur for at genfinde de sætninger, som udgjorde protestantismens grundbetragtning af det kristelige gudsforhold: den enkeltes frelse som fremgået af guds nådevalg uden al menneskelig fortjeneste. Brunsmand måtte indrømme, at han havde ret heri og at denne betragtning aldrig var uddød i kirken. Men Steno hævdede ved siden af den betydning, som den enkeltes liv måtte have, helliggørelsen, personlighedens arbejde med sig selv i det ydre og i det indre, således som det var fremsat lige fra kristendommens første begyndelse som et salighedsvilkår. I dette punkt blev han gjort ansvarlig for sin kirkes faktiske misbrug og det lykkedes ham selvfølgelig aldrig at slippe over dette. Men man er berettiget til at sige, at han hengav sit liv for at føre et bevis i gerning for den tro, som han havde vundet i personlig oplevelse.

Brunsmunds brev havde også en anden side; det indeholdt et temmelig råt angreb på Stenos karakter. Han skulde have skiftet religion, siger nogle, for at vinde en kvinde, som han elskede; men han var bagefter bleven narret af sine forførere. Alligevel holder han nu fast

ved sine vildfarelser for ikke at indrømme en fejl, «der vilde være uværdig for hans storhed»; han har altid higet efter hæder og ære, osv.

Det fejler neppe, at dette angreb blev dråben, som for Nils Stensen bragte bægernet til at flyde over. Hvad vilde han igrunder herhjemme? Hvad var det for et samfund for ham at færdes i og hvad havde han her at vente? Var det hans livs kald at opdrage læger og at informere jordemødre?

Han fik breve fra Florens, i hvilke der udtaltes et levende ønske om snart at se ham dernede for at han kunde tage fat på arveprinsens undervisning. Da aftalen ved hans afrejse havde været, at han først skulde komme tilbage i jubelåret (1675), er det sandsynligt, at hans egne klager har fremkaldt den nye indbydelse til allerede at komme nu.

Der indtraf endnu en anden begivenhed, som utvivlsomt bidrog til at modne hans beslutning. Ud på foråret opløste fredskongressen i Köln sig efter at have siddet sammen vinteren over. Blandt de dør forsamlede diplomater var også Lorenzo Magalotti fra Florens, som nu var kommen ind på den diplomatiske løbebane. Han fik storhertugens tilladelse til fra Köln at begive sig til Danmark og Sverig og således traf han på Nils Stensen i København. «På denne rejse, siger hans biograf Fabroni, iagttog og samlede han meget til stedernes beliggenhed og klima, indbyggernes karakter, sæder og levevis såvel som deres politiske forfatning.» Han lærte svensk (vistnok forvexling med dansk) og gjorde iagttagelser over mange italienske ords oprindelse af det nordiske, i modsætning til den sædvanlige hidledelse af latin og græsk. «Han tænkte på at blive her længe, og det såvel af egen tilskyndelse som efter Nils Stensens indbydelse, denne elskelige mand, hvis behagelige omgang han nød

i den tid, han tilbragte i København, i en sådan udstrækning, at han næsten aldrig skiltes fra ham.» Dette fornøjelige samliv synes at have varet hele sommeren, da så Magalotti pludselig kaldtes hjem, — Steno skulde snart følge efter.

Den 26. Maj skrev han et brev (på fransk) til Griffenfeld af følgende indhold:

«Monsieur!

Da Deres excellence sendte kongens befaling til mig i Florens om at komme her tilbage, havde hans højhed storhertugen af Toskana allerede meddelt mig den plan han havde, nemlig at lade mig undervise prinsen hans søn i naturfilosofien. Jeg måtte derfor love engang at vende tilbage til det hof jeg forlod, forudsat at jeg dertil kunde opnå hs. maj. kongens tilladelse. Af gentagne breve er jeg nu bleven forsikret om, at det vilde være hans højhed behageligt, om jeg kunde komme netop nu, og jeg kommer derfor til Deres excellence for ydmygt at bede Dem om at ville forskaffe mig hs. maj.' tilladelse til at kunne give denne fyrste et lille bevis på erkendtlighed for de nådesbevisninger, jeg hos ham har modtaget, ved et arbejde, som kunde gøre mig mere skikket til hs. majestæts tjeneste, hvis jeg skulde få fornyet ordre til at komme tilbage. Jeg håber desuden, at jeg ej heller skal ligge ledig dernede i forhold til kongen min herre, såvel hvad angår at jeg kunde tilendebringe mine videnskabelige undersøgelser, som til den lejlighed, der herved kunde blive til at skaffe vore landsmænd adgang til handel på disse have, i lighed med hvad Hollænderne og Hamborgerne gør; thi af dem kommer der hvert år nogle til Livorno.

Dette mit andet år er i mangel af kadavere hengået uden nogen offentlig fremstilling, men jeg håber ikke

des mindre at Deres excellence vil vise mig den velvilje at skaffe mig en nådig pension tilligemed et rejsepass, således som det er nødvendigt nu i krigstiden. Jeg anrår daglig guds godhed for Deres excellences lykke og vel både for tid og evighed.»

Griffenfeld viste ham det venskab at skaffe passet og rejsetilladelsen, men ikke før den 4. Juli da de to år siden hans ankomst var fuldt udløbne. Lønnen for det sidst forløbne år anvistes ham den 16. September, hvad der måtte anses for en stor begunstiggelse under de daværende forhold.

Medens han nu opholdt sig her i forventningen om en snarlig afsked, tildels vel i selskab med Lorenzo Magalotti, synes Nils Stensen at have skrevet sin lille bog: «Granskning af reformatorerne, til at eftervise, at sædernes reformatorer har været af gud, troens og lærens reformatorer derimod ikke.» Det er et lige så klart som let fatteligt indlæg i striden med protestanterne. Der gives to slags kristne, siger han, dem der lever i troens enighed, indbyrdes og med de foregående århundreder, og dem der er splidagtige indbyrdes og med den traditionelle kirke. Disse sidste påstår, at de er vendt tilbage til en oprindelig lære, men det bliver da et spørgsmål, hvorvidt kirkens misbrug på den tid frafaldet skete hidrørte fra tilfældige personlige fejl eller lå i troslærens forvanskning. Han vil gennemgå kirkehistoriens reformatorer og eftervise, at alle de som er optrådte for at prædike bod og omvendelse har havt held med sig og er bleven kirkens forkæmpere, medens de, som har villet reformere læren, har vist sig at være kættere og vildfarende. Den der vil forbedre verdens sæder begynder med sig selv, han fører et strængt levned i forsagelse, tager Kristi kors op og søger at følge ham efter. Derpå søger han at påvirke andre i samme ret-

ning, han finder venner og åndsfrønder og de bliver en surdej, som gennemsyrer det hele. Således gjorde en række helgener, St. Franciscus, Loyola o. a. Lærens reformatorer begyndte derimod med at løse sig selv fra de bånd, som love og løfter havde lagt på dem, de lærte også andre frihed og følgen blev et almindeligt frafald.

Det har været en af de vigtigste grunde for ham til at vende tilbage til kirkens skød, denne betragtning, at gud, der er enighedens gud, ikke kan have ført til de mange splidagtige kirkesamfunds stiftelse; hans forjættelse hviler over den hellige almindelige kirke. Derfor har han altid opvakt reformatorer af vort levned, når sæderne kom i forfald; kom derimod troen i forfald ved falske reformatorer, opvakte han beåndede modstandere, som var dem fuldt voxne. Dette er den historiske betragtning, som han tillægger stor betydning; i lærdommens kontrovers derimod var det især afgørende for ham, at man tillage katolikerne lærdomme, som de slet ikke vedkender sig (om gode gerningers fortjenstlighed, helgener, aflad osv.), medens man påberåbte sig som guds rene ord, hvad der ved nærmere eftersyn viste sig at være såre dunkelt og vilkårlig fortolket.

Denne afhandling viste han til adskillige, både dengang og senere, for under ét at gøre rede for sin stilling. Man kunde vel ikke give ham ret i denne opfattelse, men forærgedes dog heller ikke over hans standpunkt som urimeligt eller uforståeligt. Brunsmænd, som vel egentlig havde givet anledning til den, viste han derimod ikke den tillid at meddele hvad han havde nedskrevet; da han ud på efteråret kom til København, havde de en længere samtale, som ingen af dem følte sig opbygget af. Den fortørnede rektor skrev noget senere til søsteren, som efter hans vidnesbyrd elskede

sin broder højt uden at dele hans vildfarelser, et brev, hvis begyndelse lyder således:

«Højærede fornemme gode ven, ædle madamme! Af den tale, som jeg havde med hendes broder, fornam jeg så meget, at der er ingen forhåbning mere om hannem, at han skulde komme til den rette religion igen; thi han er så fast beknyt i papisteriet, at intet smager hannem uden det, som tjener til papisteriet at besmykke, hvad heller det er så eller så, og deraf kommer det også, at han ofte til den ende siger og taler det, som er åbenbare usandfærdighed. Jeg befaler hannem gud og har nok deraf, at jeg har hørt hans mening og opsætsighed og genstridighed imod sandhed.» Derefter følger et indlæg for protestantismen og en gentagelse af at han ansér sin modstander for redningsløst forhærdet.

Det var et sidste ord på falderebet; Nils Stensens sidste ophold i fædrelandet var nu afsluttet. At man ikke ventede, vel ej heller ønskede ham tilbage mere, fremgår tilstrækkeligt deraf, at den 19 årige Kasper Bartholin Thomassøn under 27. Oktober udnævntes til professor anatomie ordinarius med tre års orlov til rejser i udlandet, medens Holger Jakobsen samme dag og på samme måde udnævntes til professor i historie og geografi. De hørte til familien. — Stensen tog afsked med sin eneste søster for ej heller at se hende mere; hun var nylig bleven enke og stod altså ligeledes ene i verden, med et par små pibebørn. Deres ældste broder levede endnu som præst i Skåne, men var vistnok bleven fremmed for dem. —

Han tog vejen sønderpå gennem Tyskland. I Hannover gæstede han enkedronning Sofie Amalias broder, den katholske hertug Johan Fredrik, hvis biskop han få år efter skulde blive; han forærede ham en guldkæde med sit portræt i en medaljon til at bære om halsen. Herfra synes han at være gået til Amsterdam, hvor han

traf sin ven Jan Swammerdam i en ny og kritisk situation. Som alt tidligere berørt hældede Swammerdam mere og mere til religiøse skrupler; de fik især magt over ham, da han gjorde bekendskab med Antoinette Bourignon; han opgav efterhånden sin videnskab og tænkte kun på at rette sine fejl, formilde sit sind og tænke over de religiøse sandheder. I denne stemning henvendte han sig til sine gamle venner Thévenot og Steno. Han vilde sælge alt for helt at hengive sig til gudelige betragtninger. Steno tilbød ham sin fortale hos storhertugen, der alt tidligere havde tilbudt ham 12000 gylden for hans samlinger med løfte om ansættelse som tilsynshavende ved dem; dette lovede Steno nu at bringe til udførelse. Men dette tilbud oprørte i høj grad Swammerdam, som svarede, at han ikke var til sinds at sælge sin sjæl. Bourignon bestyrkede ham i hans mistillid til Steno og således kom de to venner igen fra hinanden. Alligevel kom det ingenlunde til noget brud imellem dem; endnu den 2. December skriver Redi til jesuiten Baldigiani, at han om få uger venter Stenos tilbagekomst til Florens, rimeligvis i selskab med Swammerdam, der skal være en meget dydig ung mand. Året efter drog denne til Slesvig, hvor Antoinette dengang opholdt sig, men ikke mere kunde nære sig efter den danske okkupation af de gottorpske lande, og i foråret 1676 drog han endog til København for at udvirke tilladelse for hende til at bo i fred i hertugdømmet. Ved denne lejlighed opsøgte Swammerdam sin vens søster, (han kalder hende fejlagtig for hans moder), et bevis på, at han endnu havde deres tidligere samliv i venlig erindring. Han døde 4 år efter uden at komme til ro i sine verdslige forhold eller sine åndelige anfægtelser.

Ved juletid 1674 må Steno antages at være ankommen til Florens.

VII. NILS STENSEN SOM PRÆST OG BISKOP.

1675—86.

Der forelå to betydningsfulde opgaver for Nils Stensen ved hans tilbagekomst til Florens, først den at undervise arveprinsen, dernæst den at fuldende sine naturvidenskabelige arbejder. Af disse sidste ventede Redi, således som han alt i September 1674 meddeler dr. Jacopo del Lapo, en «muslingernes naturhistorie», altså en ny geognostisk studie; selv har vi set ham omtale en almindelig muskellære som en ting, han havde tænkt sig at komme tilbage til; endelig findes der fra hans hånd i København en række spredte bidrag til læren om ægget, hos fugle, krybdyr og pattedyr, et emne der havde sysselsat ham i mange år. Intet af dette blev dog fremmet, det er vistnok et stort spørgsmål, om han overhoved tog fat på noget af det. Som lærer havde han dog endnu rigelig brug for sine kundskaber; han underviste ikke blot arveprins Ferdinand, men også andre, deriblandt sine landsmænd og tidligere elever Holger Jakobsen og hans fætre Kasper og Kristoffer Bartholin. Men naturlæren var nu aldeles bleven underordnet theologien og det personlige liv i religionen.

Om arveprinsens opdragelse siger Stensen, at storhertug Cosimo anbefalede at oplære ham i den kristelige

filosofi. Da han alt havde begyndt sin undervisning, sagde hertugen en dag til ham, at han først og fremst burde indprente ham den sandhed, at der er en overherre over alle verdens fyrster. Steno roses meget for den nidkærhed, hvormed han tog sig af dette hverv; da han to år efter afsluttede sin undervisning, nedskrev han en vejledning for prinsen for at sammenfatte alt hvad han havde søgt at bibringe ham. Resultatet var dog kun mådeligt; Ferdinand var for meget overbevist om, at han som fyrste havde brug for en anden livsanskuelse end den Steno anbefalede, til at en varig påvirkning havde kunnet finde sted. Denne bebrejder sig selv i sine bekendelser at have gjort for lidt ud af det: «hvor mangelfuld var ikke min forberedelse, hvor ringe min opmærksomhed for hvad jeg havde for, hvor stor min persons-anseelse!»

Hvad der dog mere end noget andet viser, at Steno nu var kommen til det sidste vendepunkt, en fuldstændig opgivelse af videnskaben for kirken, er den omstændighed, at han nu fremtrådte som forfatter på dette område. Ét er det jo at skrive til sine venner og kendinge om religiøse anliggender eller at gøre optegnelser af theologisk natur, og noget ganske andet at træde frem for offentligheden med udtalelser, der må opfattes som angreb på anderledes tænkende. Idet Steno bestemte sig til at optræde således, var hans beslutning fattet ikke mere at dyrke naturvidenskaben; han bragte sin ungdoms glade syssel-som et offer for sin nye opgave.

Hvad han udgav i året 1675 var brevene fra 1670, rimeligvis i en noget fyldigere og gennemsét form. De tre småskrifter udkom med korte mellemrum i slutningen af året og med fortløbende paginering, først de to breve til Johannes Sylvius, derpå det til Benedikt Spinoza. Han nævner ikke sine korrespondenter, men betegner dem ved en omskrivning. Brevene til Sylvius kalder

han: «Nils Stensens brev til en lærd mand, med hvem han ønsker at indgå et evigt venskab i den hellige romerske kirkes énhed: som afslører deres konstgreb, der søger at styrke deres fejlagtige fortolkning af den hellige skrift med de hellige fædres vidnesbyrd», og «N. St. brev til osv.: som fremstiller den rette måde at overbevise en ikke-katholik». Og det til Spinoza: «Nils Stensens brev til den nye filosofis reformator om den sande filosofi.» Censuren til det første skrift er undertegnet den 3., den til det andet den 14. September; han kaldes her endnu doktor, men i nogle tilføjede bemærkninger er han «reverendus dominus», d. e. præst; han var altså præsteviet, før de udkom.

Dette skridt, som sætter seglet på hans forandrede livsplan, foretoges henimod årets slutning. Hans interesse drejede sig mere og mere om dette ene at vinde sjæle for kirken, overbevise anderledes tænkende om catholicismens fortrin. Det lykkedes let for ham, hvad andre ikke formåede; med sin naturlige elskværdighed, sin egen inderlige overbevisning og sin ualmindelige lærdom og skarpsindighed vandt han de vaklende og vakte tvivl og uro hos de bedst befæstede. I dette held så han et kald. Hans skriftefader Savignani blev let enig med ham i, at han burde søge præstedømmet, og gennemgik det nødvendige med ham. Sognepræsten ved hovedkirken i Florens modtog ham til yderligere undervisning og de af den hellige Ignatius foreskrevne øvelser og gentog for en sikkerheds skyld hans dåb. Derpå modtog han efter et paveligt brev på tre på hinanden følgende festdage de lavere grader og præstevielsen og holdt med en ualmindelig sindsbevægelse sin første messe.

- Til kyskhedsløftet, som han alt i lang tid ubrødeligt havde holdt, føjede han nu løftet om frivillig fattigdom. Han fik 40 scudi (160 kroner) om måneden i løn af

storhertugen, men af disse brugte han kun 6 til sine egne fornødenheder, resten gav han til de fattige. Men dette var ham ikke nok; han bad sin skriftefader om at måtte aflægge endnu et tredje løfte, nemlig det altid kun at gøre hvad han anså for det mest fuldkomne og i alt at søge guds ære i højest mulige grad; men dette tillod Savignani ikke, han måtte nøjes med at love aldrig at gøre noget uden det kunde være til guds ære og næstens gavn.

Præsten, som havde anbefalet ham til vielse, skaffede ham kort efter tillige tilladelse til at høre skriftemål; han fritoges begge gange for de almindelige examiner. Anledningen hertil var, at nogle adelige damer fra Polen, som ikke kunde italiensk, bad om en skriftefader. Det skønnes let, i hvor høj grad han måtte være skikket til dette hverv.

Blandt de mænd, som Steno ved denne tid omvendte, nævnes Flamlænderen Tilman Trutwin, en udmærket anatom, som dog døde kort efter. Også Spinozas før omtalte ven Albert de Burgh, som ved denne tid skiftede konfession i Florens, var uden tvivl påvirket af Steno. Mærkeligt og uopklaret er forholdet til de før nævnte landsmænd. Holger Jakobsen fortæller at han tilbragte sommeren 1676 i Florens, den følgende vinter i Rom indtil karnevalet, hvorpå han vendte tilbage til Florens. Kristoffer Bartholin fulgte med ham derhen, medens Kasper forblev i Rom, hvor han var ifærd med at udgive en bog: «og rejste vi omkring i landet alle vegne på grotfyrstens bekostning, beså Volterra og Lagoni dør omkring, montem Cerberum, Pisa, Livorno, Lucca osv. Blev så nogen tid i Livorno, hvor jeg havde fri logement hos Nicolaum Stenonium, som grotfyrsten havde assigneret os, og var jeg imidlertid okkuperet daglig i anatomie piscium, som af fiskerne ved grotfyrstens befaling

blev daglig ført til mig.» Ved siden af denne idræt gik imidlertid Nils Stensens ihærdige forsøg på at omvende de to lovende videnskabsmænd. Enrico Noris skriver den 8. Marts fra Pisa til Antonio Magliabecchi i Florens: «Vent ikke nu et se de herrer Holger og Kristoffer hos Dem, de tager med hoffet til Livorno og hr. Stenone underviser den første således i sin kristendom, at han med andagt hører hans messe og går i kirke i domkirken; de bor begge i lærerens hus.»

Tre dage efter hedder det endvidere: «Igår drog hele hoffet til Livorno og man venter ikke de danske herrer tilbage, da de vil opholde dem der og afrejse, når Stenone ansér det for rigtigt. Hr. Holger hører selv hans længste messe med den største andagt.» Imidlertid kom Kasper Bartholin også til Livorno og drog Holger til den anden side; Steno opnåede ikke sin hensigt, hvad enten det nu var ydre hensyn, der bestemte ham, eller han i virkeligheden ikke var vunden. De drog alle tre nordpå og ankom i slutningen af sommeren til København.

Med sin gamle ven og forhenværende lærer Ole Borch havde han en skriftlig forhandling. Det fremgår tilstrækkeligt af Borchs optegnelser fra rejsen i Italien, at han vel på den ene side med beundring havde været vidne til det videnskabelige og åndelige liv dernede, særlig i Florens — han kaldte jo endog det af ham stiftede studentehjem for Collegium Medicæum, — men derimod opfattede den romerske kirke som en i høj grad forargelig, tildels tåbelig religionsform; han havde udelukkende hængt sig i det ydre. Da derfor Nils Stensen i et brev kom ind på konfessionelle spørgsmål, svarede Borch (som dengang var universitetets rektor, Maj 1675—76), med en opfordring til ham at vende tilbage til sine fædres tro. Stensens svar er bevaret; det vidner om hans overstrømmende trosiver; han falder hvert øje-

blik ud af sin danske tale for på latin eftertrykkeligt og skarpt at fremhæve sin opfattelse af de to kirkers forhold, såvel som den lykke, han føler ved at være kommen til den ene rette tro, idet han kun angrer ikke strax at have været villig til at hengive sig til den. Skulde han derfor nogensinde komme til at skrive en «tilbagekaldelses bog», som den hellige Avgustinus, — og dette ønskede protestanterne meget som en triumf for deres kirke, — så vilde den ikke komme til at lyde på en genoptagelse af de lutherske vildfarelser, men derpå, at han måske strax efter sin omvendelse havde gjort kætteriet og filosofien for store indrømmelser. Henimod slutningen siger han: «Jeg holder for, at patres har gjort hel vel, det de ej ere komne at opponere, disputando exacerbantur animi, et Christus tacendo pluria præstitit, quam si acriter accusantibus per argumenta respondisset» (ved at disputere opægges sindene og Kristus har udrettet mere ved sin tavshed end om han havde svaret dem, der anklagede ham så hårdt, med grunde). Skade at han ikke selv bestandig holdt sig dette for øje. Det var forståeligt og berettiget, at han som svar på angreb lydeligt bekendte sin tro og frimodig gjorde rede for sin handlemåde; han var heri også i fuld konsekvens med sin fortid. Derefter vilde tavshed fra hans side have været det værdigste svar og det bedste våben. Men det ædle og ualmindelige i hans natur havde fået en uadskillelig ledsager i dette rethaveri; der var i ham noget af en pater seraphicus, men i selskab med en doctor geometricus.

Han fortsatte i året 1677 udgivelsen af de tidligere nedskrevne ting. Først kom det i det sidste år i København forfattede skrift: »Scrutinium reformatorum (reformatoreernes granskning), til at eftervise, at sædernes reformatorer har været af gud, troens og lærens reforma-

torer derimod ikke.» Derpå: «To breve af flere, skrevne for 5 år siden og derover til Johannes Sylvius, læremester i Kalvins lære i Amsterdam; det ene om forfatterens omvendelse, det andet om samme Sylvius's uheldige svar på en dobbelt fornuftslutning, der blev fremsat for ham.» Også disse to skrifter ønskede forfatteren sat i umiddelbar forbindelse med de foregående, hvorfor de bærer fortløbende paginering. Af blivende værd er især fremstillingen af «hans egen omvendelse», der er hovedkilden til hvad der på sit sted er fortalt herom; de andre to stykker kastede fejdehandsken til de protestantiske theologer og indviklede ham i en række stridigheder.

Men med udgivelsen af dem var iøvrigt hans florentinske forfattervirksomhed afsluttet; han kaldtes nu til en anden gerning og en anden skueplads. Hertug Johan Fredrik af Hannover, som alt for mange år siden var gået over til catholicismen, havde mistet sin biskop og henvendte sig nu til Nils Stensen for at formå ham til at modtage embedet. Det var først bleven tilbudt Gerhard Molanus, som dog ikke vilde opgive lutherdommen; han henviste til Steno, som jo var hertugen bekendt og alt forhen havde modtaget en særlig udmærkelse af ham. Det var ingen behagelig stilling at gå ind til; hertugens land var lille og tilmed så godt som helt protestantisk, kun i selve hovedstaden Hannover var den katolske gudstjeneste tålt. Biskoppen skulde være en missionsforstander for det nordvestlige Tyskland og dertil hertugens sjælesørger.

Alligevel gik Stensen ind på opfordringen, lydige som han var imod ethvert kirkeligt kald. Men han ængstedes meget derved, bad alle komme ham til hjælp med deres forbønner og underkastede sig selv de strængeste bodsøvelser. Derpå gav han sig på vej, forsynet med pater

Savignanis anbefaling og kardinal-erkebiskop Nerlis vel-signelse. Han gjorde det løfte at tilbagelægge vejen over Loretto til Rom og derfra til Hannover tilfods og «med stav og pose», og han bragte dette løfte til udførelse midt i Avgust måned, endda med det tillæg, at han tilbagelagde vejen til Loretto barbenet. De rejsepenge, storhertugen lod ham udbetale, fordelte han blandt de fattige og tog derpå afsted. Han kom imidlertid til Loretto i en så ynkelig og forkommen tilstand, at han måtte søge nogen tids hvile, hvorpå forstanderen for det hellige hus pålagde ham at fortsætte sin vej til Rom med sko på benene.

I Rom blev han vel modtagen. Mandagen den 13. Sept. (ny stil) modtog han af pave Innocentius XI den biskoppelige messesærk, og søndagen derpå, den 19., blev han af kardinal Barbarigo indviet til biskop af Titio polis, et gammelt sæde i Isavrien (in partibus infidelium). Han vendte derpå strax tilbage til Florens, hvor man alt noget nær anså ham for en helgen; både hoffet og staden kendte hans apostoliske levned og rene sind og sorgen over hans afrejse var almindelig. Heller ikke for Steno var vistnok afskeden let. Florens svarede til hans hele åndelige personlighed, her havde han strax følt sig hjemme, her havde han fundet sig selv gennem tunge kampe og levet en række lykkelige år. En stadig længsel efter dette sted fulgte ham gennem de følgende år; det var hans håb engang at kunne vende tilbage dertil for ligesom at få bod for al den kulde, han mødte i livet. Men det skulde ikke ske, før han var bukket under i «den evige strid»; han skulde aldrig mere gense den blomstrende stad ved Arno. —

Den 6. Oktober omtales Steno som tilstedeværende i Venedig. Han kom hertil med to proselyter, af hvilke den ene var en tysk doktor, og traf i den anledning

sammen med en anden lærd mand fra Tyskland, Johannes Fabricius. De havde en samtale om religionssager, som denne dagen efter refererede i brev til den theologiske professor Gerhard Titius i Helmstädt. Den grundbetragtning, han stadig kom tilbage til, skriver han, var denne, at den katholske tro i ét og alt stemmer med skriften og kirkefædrene, hvorfor enten denne må være Kristi sande kirke eller en sådan slet ikke være til. Fabricius anså ham for en meget farlig modstander på grund af den måde, hvorpå han forstod at fremsætte sine meninger.

Han gik videre nordpå, op igennem Tyrol, hvor det gode efterårsvejr blev afbrudt af et par dages snefere i bjergene. Den 18. Oktober var han ankommen til Augsburg, hvorfra han gik til Frankfurt; den 31. Oktober havde han afleveret et brev fra propagandaen i Köln. Ikke ret længe efter må han da vel have nået Hannover. Her sendte hertugen hoffolk og stadsvogne ud imod den ventede prælæt; men Steno mødte dem tilfods og vilde ikke komme anderledes til byen end han var kommen over hele den lange vej. Som apostlene fordem kom han gående ind i dens gader og spurgte sig for hos den første, han mødte, om hvor kirken var; først efterat have forrettet sin andagt her gik han til hertugen for at fremstille sig til hans tjeneste.

Hans liv var fra nu af et liv i den yderste forsøgelse. Løftet om fattigdom, der ellers var så vanskeligt at forene med prælaturen, holdt han samvittighedsfuldt. Han vilde ikke købe sin formands embedsdragter, der blev tilbudte ham for en billig betaling, han vilde ikke holde heste, og alt hvad der omgav ham bar præg af den største tarvelighed. Dog holdt han på for embedets skyld at føre et sømmeligt hus, han havde 7 mænd og en kokkepige i sin husstand, deriblandt to adelsmænd, af hvilke den ene var hans sekretær. Så godt som alle

disse personer havde han selv omvendt. Den daglige levemåde var, som det måtte svare til hans tilbøjelighed, præget af det tungsindige alvor, som hvilede over ham. Han forsømte intet af den romerske kirkes ceremoniel, hyppige andagtsøvelser, bønner, daglig messe, dagfaste et par gange om ugen hørte nu til hans åndelige fornødenheder.

Det er en selvfølge, at han var meget nidkær i udførelsen af sit embed både som præst og biskop. Han kunde ved sin høje ånds dannelse og sine rige erfaringer i Florens gøre sig gældende ved det lille hof, der snart lærte at samle sig om ham med den største tillid og hengivenhed, og han opsøgte de ringeste i deres fattigdom, utrættelig i at opmuntre og opbygge. Jævnlig færdedes han også udenfor Hannover blandt de spredte småmenigheder: hertugen overlod ham ved slige lejligheder et standsmæssigt køretøj med 6 heste.

Katholicismen vandt ved hans indflydelse en betydelig fremgang; ved hoffet hældede de fleste til den, om de end ikke kunde bestemme sig til at antage den åbenbart, da hertugen var søneløs og de altså måtte frygte for at få en protestantisk herre. Denne jammerlige beregning harmede selvfølgelig Steno i høj grad og han lagde ikke skjul derpå. Da således hertugen bad ham om at optage dette i sine forbønner, at der måtte forundes ham en søn, som kunde fortsætte hans gerning, i hvilket tilfælde da også mange vilde omvende sig ved hove, svarede biskoppen: «Jeg frygter meget for, at gud vil negte dém en menneskesøn, som ikke vil omvende sig til guds søn.» Hertugen døde da også en pludselig død to år efter Stensens ankomst (18. December 1679) og fik til efterfølger sin protestantiske broder Ernst Avgust.

Men ikke få satte sig ud over alle hensyn for at følge deres overbevisning. Blandt dem var især den

livlandske adelsmand Johannes Rose, der stod som kap-tajn i den hertugelige garde, men efter sin omvendelse synes at have været Stenos uadskillelige ledsager. Han har efterladt sig en række optegnelser om biskoppens liv i de senere år indtil hans død, en af de vigtigste kilder til vort kendskab til det. Mange andre takkede senere den nidkære biskop for deres åndelige opvækkelse.

Ved siden af gik hans forfattervirksomhed i kontro- versen med protestanterne, der i disse to år nåede sit kulminationspunkt.

Johannes Sylvius var ikke bleven ham svar skyldig. På offentliggørelsen af de første breve i Florens havde han svaret med to skrifter, af hvilke det ene ligefrem kaldtes: «Doktor Stenos vej til papisteriet» og indeholdt skarpe personlige angreb. Herimod skrev Steno nu i året 1678 to piecer, af hvilke den første hedder: «Anledningen til samtalerne om religionen med Johan Sylvius;» den anden, hvis paginering er en fortsættelse heraf: «Undersøgelse af en indvending i anledning af forskellige hellige skrifter og deres fortolkninger, som af de forskellige kirker fremsættes som guddommelige, tilsendt Johan Sylvius i brev 1670 og nu udgivet i en gennemset og forøget form.» (S. 1—12 og 13—20). I disse småskrifter gjorde han rede for hele sit mellem- værende med Sylvius; han fremstillede hvad der var forefaldet mellem dem under opholdet i Amsterdam og meddelte, at de i Florens udgivne breve havde været rettede til ham, ligesom nu altså et femte fremtrådte for offentligheden. Der indeholdtes i denne redegørelse ikke blot en række angreb på Sylvius's konfession, men også den nærgående beskyldning, at han ikke mente det al- vorligt med sin kalvinisme, men i virkeligheden tænkte og levede «filosofisk». Dette bragte selvfølgelig Johan Sylvius i høj grad i harnisk og han udgav (1680) et

udførligt tilsvær, med motto: «ethvert bevis føres tilbage til den ubeviselige tro». Midt i rækken af de konfessionelle stridspunkter har det sin særlige interesse i denne bog at lægge mærke til to ting, først den bestemte tilbagevisning af beskyldningen for ikke at være god reformert — («ingen doctor geometricus kan være mere overbevidst om at 2 og 3 er 5, end jeg er om den reformerte læres sandhed») —, dernæst det vel rettede angreb på Stenos methode. Han træffer her det punkt, som i virkeligheden er det svageste hos hans modstander. Det geometriske bevis, siger han, er det bedste, derom er alle filosofer enige i vor tid; med det er på tide at spørge med Aristoteles: mon alting kan bevises? mon ikke kristendommen indebærer mysterier, som unddrager sig enhver methodisk behandling? Steno har overført sin videnskab, i hvilken han var en så betydelig gransker, på det åndelige område, hvor den ikke hører hjemme. Denne grundtanke i angrebet kommer stadig igen i den ironiske benævnelse af ham: «geometricus», «doctor geometricus».

Et andet hovedangreb på Nils Stensen kom fra Jena, fra den theologiske professor Johan Wilhelm Bajer. En slægtning af ham, en ung doctor medicinæ, var på en udenlandsrejse i Florens bleven omvendt af Steno og var ikke senere at formå til igen at forlade ham; det formenes at have været hans kapellan Kasper Engelbert Schmal, der alt var i hans følge på fodvandringen fra Rom til Hannover og efter hans død nedskrev en beretning om hans levned og embedsførelse. Forgæves gjorde Bajer alt for at formå ham til at vende tilbage til protestantismen. Han tog sig derfor på at gennemgå de af Steno udgivne skrifter for om mulig at forhindre andre i at følge hans bedårende tale. Den 19. Oktober 1678 holdtes der en disputas om hans dissertation, «i

hvilken Dr. N. Stenos — (fordum luthersk læge, nu biskop i Titiopolis ved hertugen af Hannovers hof) — vigtigste grunde for at forlade den luthersk-evangeliske religion og slutte sig til den pavelige afhandles.» Det ses af dette skrift, at Nils Stensen selv havde sendt sine bøger omkring til universiteterne med bøn om i en ledig time at underkaste dem en overvejelse; der var da så meget mere grund til at drøfte deres bevisførelse. Bajer kunde nu tilvisse intet finde i dem, som tiltalte ham; han var fuldstændig overbevist om, at ethvert argument for den katholske kirke hvilede på en svigefuld grund. Imod beviserne, hentede fra Kartesius's filosofi, og den rolle, Steno tillagde dem, bemærkede han med føje, at det var et spørgsmål, som lå fjernt for protestantismen, da denne filosofi jo var opstået på katholsk grund. At lytte til den var alt at opgive den rene lære. Også forholdet til den fornemme dame i Florens underkastede Bajer en kritik, som ikke var smigrende for Stenos skarpsindighed; den indre glæde, han havde følt ved omvendelsen, sammenstillede han med jødernes glæde i dansen om guldkalven. — Samme år vekslede de et par stridsskrifter om skærsildlæren.

Samtidig lod man høre fra sig i København. Her fremtrådte få dage efter, den 30. Oktober, den theologiske professor Kristian Nold med en disputas for doktorgraden, rettet mod Stensens «reformatorenes granskning». Decanus, biskop Hans Bagger, har forsynet dette skrift med en fortale, som har både næb og klør (dat. 4. September). Han minder om den højt begavede og heldige videnskabsmand, som drog ud fra hjemmet, og modsætter ham den ynkelige gudsforladte frafaldne, som kom tilbage. «Det var ham ikke nok skammeligt at forlade sin moder og kalde hende styg, nu kalder han hende tillige fordærvet, lastefuld og, hvad der er det værste, en hedning og ikke

oprunden af gud.» Han er en satans proselyt, helt omskiftet fra hvad han var, en fælle af Loyola og jesuiternes patriarker. «Med rette begræder vi denne mands rejser, på hvilke han er blevet henreven til dette stygge og skændige samkvem med den babyloniske hore, før han nåede hjem. Af hjertet sørger vi over, at en mands så fortrinlige evner og udmærkede guds gaver nu er så ynkelig gået til grunde; — vi kalder den flygtende tilbage fra Babylon, hvor han alt har ofret på alteret.» Nold, der var en snes år ældre end den godt 30 årige biskop, tog sagen mere koldblodigt, om han end heller ikke kan tænke sig nogen anden bevæggrund til frafaldet end forførelse eller lyst til vinding. Han kæmper iøvrigt helt igennem med skriftens ord, hist og her med et glimt af den frihedsånd, af hvilken protestantismen var fremgået, men uden spor af den personlige erfarings varme, der stiller Stensens polemik så langt over det meste andet i den retning.

Denne svarede nu sine modstandere i to store bøger, Bajer i et «Forsvar og videre udvikling af brevet om hans egen omvendelse» (1680) og Nold i et «Forsvar og videre udvikling af reformatorerens granskning» (1679). (66 og 36 tættrykte sider i 4). Det må her være nok om disse interessante skrifter, hvis historiske del jævnlig er bleven benyttet i det foregående, at bemærke, at de har samme karakter, samme fortrin og svagheder som de tidligere. Nold svarede i en ny disputas den 23. December 1679, atter ledsaget af biskop Bagger (19. Novemher), og dermed stansede dette mellemværende. Bajer undlod foreløbig at svare, venner frarådede ham det; men 5 år senere optog han igen tråden uden dog nu at kunne få sin modstander med. Johannes Sylvius udgav derimod alt et par år efter (1682) en meget forøget anden udgave af sit stridsskrift fra 1680, idet han nu tillige underkastede de senere

udkomne bøger en lignende behandling som de foregående (*Varia occasio sermonum etc.* forøget med ss. 69—143).

Foruden disse offentlige sammenstød med protestantiske lærde leverede Stensen selvfølgelig mange mindre småkampe. Således er der i håndskrift bevaret en beretning om tre samtaler med oversuperintendenten i Lüneburg Joakim Hildebrand, holdte fra 16. Februar til 30. April 1680, altså efter hertug Johan Fredriks død. Steno havde på sin side den bekendte jesuiterpater Kasper Sevenstern, medens samtalerne iøvrigt overværedes af hoffets første mænd: grossvogt v. Hammerstein, marskal v. d. Danne, erkeskænk v. Bülow, grev Reusz osv. Striden drejede sig, som så ofte, væsenlig om nadveren og dens indstiftelse, men det er iøvrigt en selvfølge, at begge parter bagefter troede at have sejret. —

Der var i Hannover kun en eneste mand, som var Nils Stensen fuldtud voxen i intellektuel henseende, nemlig hertugens råd og bibliothekar, filosofen Gottfried W. Leibnitz. Der er noget mistrøstigt i at vide, at disse to mænd skulde leve sammen i en lille by på tredje år uden at et virkeligt samliv imellem dem var muligt. Leibnitz var ved denne tid nogle og 30, Steno en 40 år gammel; de var begge fremragende naturkyndige, filosofisk dannede, med et stort blik på tilværelsen. Leibnitz satte fortrinlig pris på Stenos videnskabelige ydelser, han så, hvor vidtrækkende konsekvenser hans opdagelser vilde have, han selv havde ikke på dette område en så lykkelig genialitet. Men han var vor landsmand overlegen i harmonisk åndsudvikling, i omfattende blik på videnskaberens samlede rækkefølge og mennskeåndens historiske udviklingsgang. Samlivet imellem de to mænd blev derfor uden væsenlig betydning for dem. Leibnitz var stærkt optagen af samtidens forsøg på en reunion mellem de forskellige kirker, således som især biskoppen Kristoffer

Spinola søgte at sætte den i værk. Han havde historisk sans nok til at se, at en sådan forening kun kunde finde sted på katolsk grundlag og det gjaldt derfor om at enes om betingelserne for den. Leibnitz anvendte hele sin skarpsindighed på at komme ud over de nærmest liggende vanskeligheder, dogmernes fortolkning og de ydre institutioner, men han formåede i virkeligheden ikke at tilbyde ofre dør, hvor catholicismen fortrinsvis vilde kræve dem, i opgivelsen af den enkeltes præstedømme og gudsforhold; dør var han protestant til fingerspidserne. Men netop her havde Steno fuldstændig hengivet sig til kirken og en udjævning af denne modsætning var umulig. De havde gentagne samtaler om disse emner og der skal endnu i arkivet i Hannover findes optegnelser om dem, som det utvivlsomt vilde være umagen værd at se fremdragne. Leibnitz beklagede sig ikke over sin modstander, vel kaldte han ham en «mådelig theolog», men han udtaler tillige i brev til Bossuet, at han i kontroversen viste megen sund sans og mådehold.

I det rent religiøse sjæleliv og det deraf følgende blik på det kristelige menighedsliv måtte selvfølgelig Steno være den noget forstandstørre, om end i eminent betydning intelligente filosof langt overlegen. Til denne sin faste borg trak han sig da også atter og atter tilbage, og da han ud på foråret 1680 måtte forlade Hannover, opgav han tillige al polemik og kontrovers for kun at leve for sin egen helliggørelse og sin kirkelige gerning. —

Fra nu af er Nils Stensens historie en lidelseshistorie. Med et mod og en redebøn hengivelse i guds vilje, som ingen vil kunne negte sin beundring, gik han ad de stier, som førte ham stadig længere bort fra jordisk velvære og lykke. Gennem åringers savn og utrolige anstrængelser, ved afkaldet på alt, hvad der havde været hans livs lyst, og ved en selvforglemmelse i kærlighed

til næsten, som synes at stå ved siden af de højeste idealer, førte han sit sidste og endelige bevis for, at han havde bygget sit hus på en klippe. Overfor denne livsførelses veltalenhed må alle konfessioners smålige kiv tie; det er selve den apostoliske alders enfoldige storhed, som her træder os imøde. At han også her førte sin naturs medfødte styrke og skrøbelighed, logikens overvældende energi med sig, kan ikke miskendes. Som den havde drevet ham til at forsvare alle catholicismens lærdomme, således drev den ham nu også til at øve alle dens for-tjenstlige gerninger, faste, almisse, selvtugtelse og messe-tjeneste, til den yderste grad. Hans legeme bukkede under i denne altopslidende kamp og tunge skygger drog utvivlsomt hen over hans ånd; men som han var havde han kristendommens forjættelse: salige de som hungrer og tørste efter retfærdighed; thi de skulle mættes! —

Nils Stensen levede endnu halvsvyvende år efter fordrivelsen fra Hannover. Enkelthederne i hans virksomhed i denne tid har dog væsenlig kun interesse for den katholske kirkehistorie og der må derfor henvises til de fremstillinger, som har sat sig denne side til hovedop-gave. Her vil der kun være anledning til at dvæle ved hans egen udvikling i arbejdet for missionen.

Da han stod ledig på torvet og henvendte sig til paven for at få anvist sin fremtidige virkekreds, havde denne valget mellem Trier og Münster, hvis biskopper begge ønskede ham til viebiskop. Paven sendte ham til Münster. Biskoppen her, friherre Ferdinand af Fürstenberg, tillige biskop af Paderborn, fik samtidig overdraget vikariatet over de nordiske riger samt Holsten, Lauenburg og Meklenburg, som Stensen i de sidste år havde røgtet (10. Sept. 1680). Denne overtog derimod hele den kirkelige styrelse af stiftet og beholdt den i sin hånd i 3 år, indtil fyrstebiskoppens død og det uheldige valg

af en eftermand, som ikke opnåede pavens stadfæstelse (1. Sept. 1683).

Det var en betydelig og vanskelig virkekreds for Steno, som ikke forhen havde haft noget virkeligt bispedømme. Der var i dette katholske stift en talrig gejstlighed, vanskelige, tildels nylig omvendte menigheder og forskellige klostersond. Han tog kraftig fat, søgte at oparbejde det forsømte og at indblæse hele kirkesamfundet en ny ånd. Selvfølgelig kom han overalt i konflikt med gamle vaner og indgroede uskikke, men han vandt på den anden side tilslutning fra alle dem, som havde bevaret det kirkelige sind og en alvorlig vilje til at leve et kristeligt liv.

For sit eget vedkommende gik han et skridt videre i tarvelighed og nøjsomhed; det tidligere hensyn til et hertugeligt hof var nu forsvundet og han gjorde sig bebrejdelser for den formentlige lunkenhed, hvormed han havde varetaget sit embed i Hannover. Den tidligere husstand på otte personer indskrænkedes til tre, en almisseuddele, en tjener og en husholderske. Han havde lige fra sin omvendelse fastet hver fredag, senere også hver onsdag; nu lagde han dertil mandag og lørdag; på disse dage nød han intet før aften og da kun bart brød og øl. Den mad, som lavedes til ham, lod han uddele til de fattige. Han kørte ikke mere omkring på sine visitasrejser, men gik tilfods, syv timer om dagen. Den stadsvogn, han havde medbragt fra Hannover, solgte han og gav beløbet til de fattige. På samme måde skilte han sig ved sine smykker, bisperingen og staven.

Af alle forretninger var præstevielsen den tungeste for ham. Han gik aldrig til den uden med frygt og bæven, efter bøn og faste. Jævnlig kommer han i sine breve tilbage til det store ansvar i denne handling og han bebrejder sig selv at have viet uværdige til det

hellige embed. I året 1682 skrev han en lille håndbog for præsterne i sit stift, som blev trykt i Florens (1683) under titel: «Præsternes hoc age («gør det»), eller en klar påvisning af, at en præst må lægge al anden syssel fra sig og stræbe efter sin fuldkommengørelse for at kunne føre sine betroede får til det dem af Kristus bestemte frelsens stade.» Det er en indtrængende opfordring til at våge og bede, til et ihærdigt arbejde med sig selv og menigheden.

Til den ene side vakte nu hans strænge levned misfornøjelse, bl. a. hos fyrstebiskoppen, der mente at embedets værdighed blev for meget tilsidesat; til den anden side tilfredsstillede Nils Stensen ingenlunde sig selv. Det forekom ham, at han forsømte sin egen sjæls frelse for de andre, at han var bleven lunken og dorsk, at han aldrig kunde noksom fordybe sig i de gudelige betragtninger og i angeren over sit ufuldkomne liv. Han frygtede for at have forfejlet sin bestemmelse ved at blive biskop; snarere burde han have søgt optagelse i jesuiterordenen og helt have hengivet sig til den åndelige disciplin. Dette og andre anfægtelser udtaler han i breve til signora Arnolfini, til hvem han stadig stod i et dybt pietetsforhold. Selve embedet med dets møje blev ham en stadig øvelse i tålmod og lydighed.

Idet han opgav sin stilling i Münster fik han igen overdraget vikariatet over Norden og Nordtyskland; han flyttede nu til Hamburg. Det var atter et trin nedad til fattigdom og savn. Han opløste nu helt sin husstand og lejede sig ind hos fremmede. Da Rose traf ham efter længere tids adskillelse, fandt han ham bleg og mager, ligesom udtæret, men glad i sindet, «så alene hans ansigt var opbyggeligt». Han var klædt som det han var: en fattig mand, indhyllet i en gammel kappe, som han bar både vinter og sommer. Fint bygget og spædlemmet, tålte

han ikke ret vel kulden; men alligevel drog han omkring til sine menigheder om vinteren, forkommen og medtagen, i offentlige fragtvogne, udsat for regn og sne, i det sletteste selskab. Han vilde ikke bruge handsker eller anden bedækning end den tilvante. Hans levemåde var nu næsten uforståelig tarvelig. Foruden de 4 fastedage afholdt han sig nu også på de to sidste søgnedage fra al mad til aften og da nød han kun en «mager» suppe med urter og grønt eller salt fisk. Mælk, æg, kød, fersk fisk og vin kom aldrig i hans mund. I den stille uge fastede han de første 3 dage med bart brød til aften; skærtorsdag fik han øllebrød, derpå nød han intet uden den hellige nadvere før søndag aften. Alligevel prædikede han to gange hver påskedag, på fransk og tysk. Alle indvendinger herimod afvæbnede han med den bemærkning, at det så måtte være gud velbehageligt, siden han hverken mærkede sine kræfter aftage eller sit helbred svækkes. Han ejede ingen seng, men sov på en stol og kun i få timer. Da den sygdom, som skulde blive hans helsot, nemlig voldsomme mavesmerter, efterhånden indfandt sig stadig hyppigere, nødtes han til at søge et leje, som han da lavede af strå; han bedækkede sig med sin usle kappe eller et tyndslidt tæppe. Ingen lidelser var at se på hans ydre, «han havde en vidunderlig evne til at skjule hvad han udstod, for således at undgå al medlidenhed og indblanding.»

Hans eneste tanke var den at gøre fyldest i sit kald. Hvad han kunde overkomme af egne indtægter, af gaver og af understøttelse fra storhertugen i Florens, som stadig fulgte ham med den største kærlighed, anvendte han på at afhjælpe andres nød. Han var stadig på færde med at opsøge de fortabte og vække de ligegyldige. Mange lærte at elske ham som deres åndelige fader, men flere fattede et brændende nag til ham og det ikke blot prote-

stanter, men også katolikker, ja endog præster og lærere. Han var dem for uopnåelig, de forargedes over hans ubønhørlige strænghed mod sig selv, skønt han som sjælesørger var mild og kærlig mod alle andre. Men i selve Hamburg var der mange rivninger i den katholske menighed, dels imellem de forskellige nationaliteter, dels på grund af rent personlige spørgsmål. Der siges, at Stensens ufortrødne anstrængelser for at mægle fred lønnedes med trusler og undsigelser; man vilde skære næse og ører af ham og jage ham af landet eller endog dræbe ham.

Biskop Ferdinand af Münster havde i året 1682 oprettet en jesuitermission for de nordiske lande med en større grundkapital og 13 missionspræster; den stod under beskyttelse af de hellige mænd Knud konge, Ansgar og Vicelin. Af præsterne skulde de 3 have ophold i Hamburg og 2 i hver af følgende stæder: Lübeck, Glückstadt, Fredrikstad ved Ejderen, Frederits og Fredrikstad i Norge. Men allerede fra tidligere tid af var der enkelte missionsstationer og spredte menigheder, og hele dette apparat lå selvfølgelig under den pavelige vikar, altså for tiden Nils Stensen. Det er vistnok et spørgsmål, hvorvidt han i denne egenskab har sat sin fod her i kongeriget, men han fik dog strax efter nyår 1684 udstedt et pas gennem danske kancelli til en rejse til København. Muligvis har han været her for at indvie et kapel, som dengang var under opførelse. Enkelthederne i disse forhold er dog ikke fremdragne og neppe af synderlig interesse. Sin hovedvirksomhed fandt han i Hamburg, hvor jo størstedelen af året mangfoldige købmænd og søfolk fra de katholske lande strømmede sammen; det var vel også grunden til at biskoppen besøgte de andre menigheder om vinteren. Han prædikede to gange hver søndag og helligdag og ligeså hver fredag; de andre dage talte

han kortere om dagens helgen. Hans samtaler var så godt som altid rettede på gudelige emner, han forstod altid at komme ind på disse og var da glad, ofte henrykt. Der var intet tvungent eller beregnet i hans tankegang, den kom stadig af sig selv tilbage til betragtningen af guds råd og sjælens veje til frelse, oplysning og forening med gud. Selv anderledes troende søgte samkvem med ham og følte sig betagne af den inderlighed og elskelighed, hvormed han dvælede ved evangeliet. Det var i disse øjeblikke han vandt sjæle for sin kirke.

Opholdet i Hamburg var tilvisse lidet lysteligt og dog skulde han gå endnu et trin længere ned, før han havde udstrikt. Han havde håb om at komme tilbage til Italien, storhertugen gjorde hvad han kunde, men det mislykkedes bestandig. Der var tale om bispestolen i Livorno, senere ønskede Cosimo ligefrem at få ham tilbage til Florens; han ventede alt fra dag til dag ordre af paven til at begive sig på vej. Fra en anden side indledede man forhandlinger om at få ham til Trier, hvis erkebiskop som bekendt var kurfyrste og derfor holdt viebiskop; han vilde derved være kommen i nært forhold til den stærke religiøse opvækkelse i Frankrig. Det var lokkende udsigter for en mand med Stensens rige ånd og brændende nidkærhed, han trængte til at varmes op igen under blidere vilkår og blandt mænd af høj dannelse og med åndelige interesser. Hans egen længsel efter denne forandring viser, at hans sjæl ingenlunde havde tabt sin spændkraft og at det var ham et dagligt kors at færdes hvor han nu havde sin virkekreds.

Alligevel satte han lydigheden under guds vilje over alt, og da han så kaldtes til Schwerin istedenfor til Trier eller Florens, fulgte han uden at knurre, kun misfornejet med sig selv og sin formentlige mangel på kristeligt alvor.

Det var i sommeren 1685. Hertug Kristian Ludvig af Meklenburg var gået over til catholicismen ligesom Johan Fredrik af Hannover, men han havde ikke dennes kirkelige sindelag. Vel indrettede han egenmægtigt en katholsk gudstjeneste i slotskapellet, ligesom han gav en lille katholsk menighed religionsfrihed, men han holdt det for sin opgave som souveræn fyrste at holde de tilkaldte gejstlige i ave og ikke give dem for stort spillerum. Stensen førtes til Schwerin ved udsigten til at få dannet flere missionsstationer i de egne, men hertugens forhold til ham var bestandig køligt og tve-tydigt.

Det var da nok et trin nedad. Nils Stensen lagde fuldstændig sin bispeværdighed til side og optrådte kun som præst, tilmed stående udenfor den alt organiserede menighed, som havde sin sognepræst, pater Stephani, en ordensgejstlig; der betragtede den navnkundige biskop med megen skinsyge.

Steno var tålt i Schwerin og stod under hertugens beskyttelse, det var det hele; under 15. Avgust 1685 fik han brev på, at det efter ansøgning var tilladt ham at leje sig en bolig i Schwerin, opholde sig der med sine fæller «und ihre gewissens freiheit mit und neben anderen römisch-catholischen in unserer fürstl. schloszcappelle treiben und üben.» I begyndelsen af December måned flyttede han dertil fra Hamburg. Hans liv blev her om muligt endnu tungere, hans midler færre og trangen til at give andre større. Han levede i den yderste armod og under forhold, som neppe syntes at være til at udholde. Sognepræsten var sygelig og dog tillige skinsyg på ham; han påtog sig frivillig al møje for dem begge og søgte med den største omhyggelighed at undgå enhver rivning; skønt det var ham som døbte, lod han sognepræsten indføre det i kirkebogen for ikke at få skin af

at ville visitere hans embedsførelse. Langvejs fra kom de spredte familjer af katholsk bekendelse til Schwerin for at skrifte og gå til alters og her som overalt virkede hans nærværelse vækkende og lutrende. Men den stadige møje med at begynde forfra, opægge modstanden og overvinde fordomme stillede overmenneskelige fordringer til hans svage legemskræfter. Han bukkede omsider under.

Når vi herhjemme med fuld føje bebrejder os selv, at vi ikke holdt på Nils Stensen, ikke gjorde hvad der billigvis kunde og burde være gjort for at bevare ham for fædrelandet, så har den katholske kirke en lignende bebrejdelse på sig. Den kan længe nok være stolt af at have vundet denne ædle natur, men den vil være nødt til at indrømme, at dens hensynsløse disciplin har lagt ham i graven længe før tiden, efter at have forødt de ædle kræfter i en gerning, som ikke stod i forhold til hans ualmindelige forudsætninger.

Nils Stensen fandt sig i alt som en guds tilskikkelse. Vel sukkede han daglig efter udløsning fra disse ødelæggende forhold, gennem alle hans breve går der en forventning om snart at sige de nordtyske lande et endeligt farvel for at komme ind under andre omgivelser; men han kom til at vente forgæves.

Ud på efteråret forværredes pater Stephanis sygdom, den endte i November måned med døden. Steno veg ikke fra hans leje i de sidste otte dage, hverken dag eller nat; han meddelte ham dødssakramenterne. Det gav den nærmeste anledning til hans egen helsot. Med nød og neppe holdt han endnu højmesse den sidste søndag efter trinitatis (21. November) og talte som sædvanlig to gange; han afsluttede kirkeåret. Dagen efter læste han messen og holdt en kort tale om den hellige Cæcilia, hvis mindedag det var; hans smerter var så voldsomme, at hans venner hvert øjeblik frygtede for han skulde

falde om ved det. Om tirsdagen måtte han holde sig hjemme og ligge på en bænk med sin kappe. Om natten måtte han lægge sig ned på gulvet for de ulidelige smerter; underlivet svulmede op som om det skulde bryde. Endelig om onsdagen gav han sit minde til at blive lagt i en seng; han var da på det rene med at det vilde blive til døden. Han skrev til storhertugen af Toskana for at takke ham for alle hans velgerninger og til en jesuiterpater i Lübeck om at komme for at give ham dødssakramenterne. Han levede endnu to døgn under store lidelser. «Jeg undres kun over, at jeg ikke brister, sagde han, jeg lider forfærdelige smerter! O min gud, jeg håber at dette vil bevæge dig til at tilgive mig, når jeg ikke uafbrudt kun tænker på dig. Jeg beder dig ikke om at tage disse lidelser fra mig, giv mig kun tålmodighed til at bære dem. Har vi modtaget det gode af din hånd, hvi skulde vi da ikke tage mod det onde? Hvad enten du vil at jeg skal leve eller at jeg skal dø, — jeg vil som du vil; vær højlovet i al evighed!»

Fredag morgen (den 26. November) samlede han den lille menighed om sit leje for at lægge den på sinde at leve et kristeligt liv i fred og kærlighed. Derpå bad han sine venner om at bede bønner for de døende; han nåede ikke at få sakramentet. Da bønnerne var til ende, sagde han med sit glade åsyn: «Jesus, vær mig en Jesus (frelser)!». Med disse ord døde han.

Snart antog hans træk en skønhed, som ingen af hans venner havde kendt hos ham tilforn. «Hans ansigtsfarve,» siger kaptajn Rose, «blev endog blomstrende og uforlignelig skønnere end i hans levende live.» Selv protestanter, som så ham, forbavsedes over denne forandring. — Storhertug Cosimo forlangte liget udleveret; det førtes til Hamburg og derfra til søs til Livorno.

Han blev jordfæstet i en gravhvælving i den hellige Lavrentius's basilika, hos fyrsterne af huset Medici. —

Det vil være vanskeligt i få ord at sammenfatte betydningen af det menneskeliv, der således fandt sin afslutning. Den sygelige dreng i guldsmedboden på Købmagergade, studenten på Københavns volde, den flittige gransker i Hollands læresale og i Spinozas stue, den geniale opdager i Toskanas bjerge, den fint dannede omgangsven af Italiens mest åndfulde mænd, den ydmyge konvertit, den fattige vejrslagne biskop på en holstensk fragtvogn, fortæret af sin glødende iver og dog strålende af den indre glæde i troens forvisning, — hvorledes skal alt dette kunne samle sig til et eneste billed, til en enkelt personlighed? Og dog er der en enhed og en dyb sammenhæng, som ingen kan miskende. Det er den samme bløde natur, den samme dristige ånd, den samme ubejelige energi i tankens flugt, som sætter sit mærke på alt hvad han foretager sig, fra den første dag han fremtræder som selvstændig videnskabsmand, til den stund, da han lukker sit øje under bøn og påkaldelse.

Nils Stensens gerning gik i glemme for en følgende slægtalder; nogle mindedes vel hans anatomiske iagttagelser, en enkelt hans tanker om jordens forhistorie, atter andre hans opbyggelige levned; men navnet blev snart en tom lyd uden levende billed. I hans fædreland gjorde man sig ikke engang den ulejlighed at samle hans skrifter, flere af de betydeligste findes ikke i vore biblioteker.

Men efter nye slægtaldre dukkede navnet atter op og gjorde sig gældende; italienske biografer indordnede ham i rækken af deres fædrelands store mænd; de naturkyndige studsede ved at forny bekendskabet med hans små skrifter, Alexander Humboldt nævnte ham i sin «Kosmos» som geologiens fader.

Den nyeste tid har også hos os søgt at yde hele den ualmindelige personlighed retfærdighed; N. M. Petersen gjorde i sin literaturhistorie opmærksom på hans «indholdsrige liv» og tilføjede, «at han flere gange har været langt mere greben deraf, end der i disse bemærkninger har kunnet komme tilsyne», og noget senere gav J. Wichfeld en fremstilling af hans levned, C. Gosch af hans store videnskabelige betydning. Hertil er i den nyeste tid kommen en udførlig fremstilling fra katolsk side af W. Plenkers, med hovedvægten på hans kirkelige virksomhed.

Den fremstilling, som her er forsøgt, skal ikke gøre nogen af disse overflødig; men fremgæet af åringers gentagne sysselsættelse med Nils Stensens skrifter og alt hvad der kunde tjene til deres oplysning og rette forståelse, vil den måske kunne yde et bidrag til opfattelsen af en historisk personlighed, der er så nær i slægt med det bedste i vor folkekarakter.

ANMÆRKNINGER OG HENVISNINGER.

Hovedkilder til Stenos biografi er følgende:

- Stenos egne skrifter, som nævnes i det følgende.
 Domenico Maria Manni, Vita del letteratissimo monsig. Niccolò Stenone di Danimarca, vescovo di Titopoli e vicario apostolico. Firenze 1775. (317 sider.)
 Angelus Fabronius, Vitæ Italarum doctrina excellentium, qui sæculis XVII et XVIII floruerunt. Vol. III (1779) p. 1—63.
 A. Fabroni, Lettere inedite di uomini illustri. 1774. II.

Nyere bearbejdelser:

- J. Wichfeld, Erindringer om N. St. Hist. tidsskr. 3. række. IV s. 1—108.
 C. C. A. Gosch, Udsigt over Danmarks zoologiske literatur 1873 II afdel. I s. 149—256.
 W. Plenkens S. J., Der Däne N. St. 1884 (206 sider).
-

Navnet Steno bruges alt før Nils Stensens tid af medlemmer af den adelige slægt Stensen. Således indskrives 1611 de to: Vincentius og Ericus Steno i Leyden. 1613 kalder to brødre af samme slægt sig samme steds Stenov (Personalhist. tidsskr. III 9 f.). Denne sidste navneform brugtes også i dansk tale og må have været almindelig kendt. Nils Stensen kaldte sig stadig selv Nicolaus Stenonis, en navneform, der dog, eftersom den på titelbladet til hans skrifter stadig fremtrådte i genitiv (Nicolai Stenonis de glandulis oris etc. observationes), måtte misforstås i udlandet.

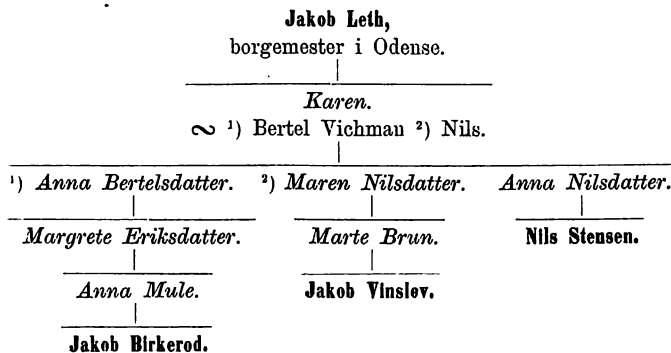
I. Hjemmet og den første ungdom. 1638—60.

Side

1. Fødested. O. Nielsen, København i middelalderen, 322 f. Kbhvn. dipl. I 302, sml. 514. Boder i Kbhvn. sst. I 610. VI 217. Tage Thots skøde III 48. Grundtaxt 1661: I 755 (sml. IV 787 og VI 307 f.).

Side

- Fødselsdag. 1. Jan. 1638 nævnes i den samtidige danske kilde: P. J. Resenii bibliotheca, index III. Fabronius har 10. Jan. og Manni: 10. Jan. gml. (20. ny) stil. Men den italienske opgivelse er da vel snarest opstået ved en tidligere (iøvrigt fejlagtig) reduktion.
- Johan Stensen. Bloch: Roskilde domskoles historie III s. 25. Herredags dombog Sept. 1641. fol. 97 ff, Konsistoriets kopibog III 549 ff. H. F. Rørdam, Magistre ved K. univ. s. 55. I. Barfod, Den falsterske gejstligheds personalhistorie: I 64. S. Cavallin, Lunds stifts herdaminne II 300.
  - Sten Pedersen. Kbhvn. Dipl. VI 55. Rigens regnskab 1620 ff. Møntregnskab 1622—23; bilag af 28. Sept. 1622: «Steen pederszøn gulds. egen haand». Samme 1626—29, bilag 22.
  - Anna Nilsdatter. Hun nævnes som enke i rigens regnskab 1646 og alt i mandtallet 1645 (Kbhvn. dipl. VI 308). Slægtskabet med Vinsløv må uden al tvivl have fundet sted gennem hende, idet dennes moder Marte Brun var datter af Maren Nilsdatter, som atter var en datter af Karen Leth. Der vilde da have følgende tavle:

Der er den mærkelighed ved slægtskabet, at det finder sted gennem lutter kvinder (ialt 7). Hvem den Nils var, der nævnes som Karen Leths anden mand, og efter hvem Steno uden tvivl var opnævnt, vides ikke.

Sml. Nyerup, Om de lærde Vinsløver i Skand. lit. selskabs skr. 1815 s. 133—236 (se især 136—40, tab. II s. 195—203).

Johan Stichman. Var efter rigens regnskab 1649 Anna Nilsdatters anden mand. Navnet i Fåborg 1601 hos V. A. Secher, Rettertingsdomme 1595—1604, side 331. 1635 hos S. Jørgensen,

Side

- Efterretninger om Fåborg s. 14 (sml. 11). Ny danske mag. III 59. Nyt hist. tidsskr. V 279. Strid med vintapperne, Kbhvn. dipl. III 362. V. 350 f. VI 402. 404. III 463. Endvidere Danske cancellis sællandske indlæg 1656; Kbhvn. dipl. I 705 ff. osv.
5. Stenos barndom. Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione p. 18.
  6. Anna Kitzerov. Kbhvn dipl. II 835. III 727. Skoletid. Burman Becker, Johan Monrads og Rasmus Æreboes avtobiografier, s. 12 ff. F. E. Hundrup, Lærerstanden ved metropolitanskolen s. 22. 101. E. F. Koch, Oluf Borck, s. 17—23. Winding, Acad. Hafn. 408—13. F. V. Mansa, Folkesygdommenes historie i D. s. 384—87.
  8. Naturvidenskaberne. H. Rørdam, Universitetets historie, 1537—1621, II 328 ff., 572, 598, 653. III 127, 358, 550. V. Ingerslev, Danmarks læger og lægevæsen I 270—80, 339, 350. C. C. A. Gosch, Udsigt over Danmarks zoologiske literatur II afdeling I 10—38. O. L. Panum, Medicinske fakultets historie 1648—1730, s. 3 ff.
  12. Simon Paulli. Th. Bartholin, Domus anatomica Hafniensis, 1662. Studiegårdens bygningsregnskab 1643—44 i G. A. (hvoraf ses med sikkerhed, at det gamle bibliotek stod over auditoriet, s. 64). Werlauff, Universitetets bygningshistorie, s. 16 ff, 24 f; med planer. Supremus honor funeri Reginae Kallenbachiae. 1657. 4. Th. Bartholin, Historiarum anatom. et medicin. rariorum centuria V hist. 1, 49.
  14. Thomas Bartholin, Gosch, anf. skr. s. 45—148. Panum, anf. skr. s. 3—23. A. G. Sommer, Th. B. (Universitetsprogram 1858).
  17. Ostenfeld og R. Bartholin. Ingerslev, a. skr. 483—89. Panum, a. skr. 23—26. N. M. Petersen, Literaturhist. 2 udg. III 165 ff., 182. Rørdam, a. skr. III 366. Belejringen. Rørdam, De danske og norske studenters deltagelse i Kbhvns forsvar mod Karl Gustav (suppleret af studie-gårdens regnskaber). Nils Kræg nævnes af Steno hos Th. B. epistolæ IV 360.
  19. Rejsen til Holland. N. St. de glandulis oris — observationes, dedikation: •Perillustri et generosissimo heroi D. Othoni Kragio, — — admodum . . . patri D. D. Joh. Joh. Svaningio, — clarissimo . . . viro D. D. Th. Bartholino — Mæcenatibus, promotoribus, præceptori obsequio æternum devinctus humiliter et officiose N. St. — •Ne autem sine patronis hic esset libellus . . . vestro eum nomini inscripsi, cum . . . magna partim in me partim in meos promerita juberent. •

II. Opholdet i Holland. 1660 – 63.

Side

21. Amsterdam ved 1660. Dr. O. D., Historische Beschrijving der Stadt A. 1663. fol. (med over 70 kobber; udk. hos J. van Meurs). Beschrijvinge der wijtvermaarde Koop-stadt A. (1664). J. ter Gouw, Eene Wandeling in A. in het midden der zeventienden eeuw. 2. druck, 1865. Emil Bloch, Hollandske kunstnere, 1869. Maximine du Camp, En Hollande, 1868. J. G. Kohl, Reisen in den Niederlanden II, 1850. W. I. A. Jonckbloets Geschichte der Niederl. Literatur. II, 1872.
22. Dansk menighed i A. Hist. Beschrijving, s. 401. Det hedder her bl. a.: . . . Denen, (daer deze stadt vol van is) . . .
24. Athenæum. Hist. Beschrijving, s. 439 f. med kobber. J. ter Gouw, s. 80.
25. Blasius. Leonhardt: Rigens regnskab for 1644—45, osv. Gerard: Moller, Cimbria literata I 45—48. A. I. van der Aa, Biographisch Woordenboek der Nederlanden. Paquot, Memoires pour servir à l'hist. lit. des XVII provinces des Pays-Bas (1763—70) XVII, 221 ff. I Opuscula nova anatom. p. 625 kalder Th. Bartholin Jan Blasius for sin affinis. Det ses af dennes brev i hins Epistolæ III nr. 19, at han kunde dansk.
27. Opdagelsen af ductus Stenonianus. Th. B., Epistolæ, III nr. 24 og 43. N. Stenonis, de glandulis oris § 13.
28. Jan Swammerdam. J. Sw. Biblia naturæ sive historia insectarum, udg. af Boerhaave, Leydæ 1737 fol. I, indledning. Van der Aa, a. skr. Deutsche Rundschau, XXII s. 225—41.
29. Leyden. Simon van Leewen, Korte Besgrivning van het Lugdunum Batavorum, nu Leijden 1672, s. 1 ff., 72. Album studiosorum acad. Lugd. Bat. 1575—1875. Deretter: C. F. Bricka, Danske og Norske ved L. universitet 1575—1674, i Personalhist. tidsskrift III.
30. Det medicinske fakultet. H. Haeser, Gesch. der Medicin, s. 530 ff. Van der Aa, biogr. woordenboek. Album, foran. E. F. Koch, Oluf Borch, s. 34 ff. Dennes breve til Th. Bartholin (Centuriæ III). Hans rejsedagbog i Ny kgl. saml. 373. 4. 3 bind.
32. Ductus. Prodromus hos Gosch, II 159. Th. Bartholin, Epistolæ III 90, 162, 362. Tårekærtler osv. Observationes anatomicæ, p. 88. Borch skriver (Epistolæ III 363): Inventi et ab Codem Stenonio, privati mecum sectionibus intento, ductus quidam, a me hygrophthalmici appellati, quia videntur etc. Bartholin gengiver det

Side

- (sst. p. 49 f.) med udeladelse af ordet *intento*, hvorved sætningen misforstås, som om opdagelsen var sket i Borchs nærværelse (Gosch, s. 150). E. F. Koch (s. 37) går endog så vidt at tilskrive Borch opdagelsen!
34. Lovis Bils. Th. Bartholini Responsio de experimentis anatom. Bilsianis, i *Opuscula nova anatomica*, p. 529—32. Ingerslev, Læger, s. 508 f. Gosch, a. skr. s. 117 ff.
Strid med Blasius. Bartholins breve, III nr. 87. 24. IV nr. 1. Gosch, a. skr. s. 151 (Blasius: *Medicina generalis*).
38. Xenophon, *Memorabilia* I 4, 6. 7.
42. Den mindre tårekærtel. *Observationes anat.* p. 89. (Gosch, s. 171.) Bartholins breve, III nr. 93.
Udflugten. Borchs dagbog. Barbettes brev hos Bartholin, III nr. 47, svar, nr. 48. N. St. af 12. Sept. nr. 57. Jakob Hasebard, Ingerslev, a. skr. s. 294.
45. Brevvexling. Steno, d. 9. Jan. 1662: III nr. 65. Borch, s. dag, nr. 97; Bartholins svar, nr. 66 og 98.
48. *Mathematiken*. Bartholins breve, IV nr. 26. Van der Aa (Golius). Carl Bossut, *Versuch einer Gesch. der Mathematik II*. A. Arneht, *Gesch. der reinen Math. in ihren Beziehungen zur Gesch. der Entwicklung des menschlichen Geistes*.
50. Steno om Kartesius. Bartholins breve III nr. 57.
51. Geulincx. Van der Aa. *Memoires etc.* XIII 69 ff. Kuno Fischer, *Geschichte der neueren Philosophie* I 188. 193 ff. B. I. Fogh, *Cartesius*, s. 199 ff. (På det st. kgl. bibl. findes bl. a. af ham: *Ethica*, og i samme bind: *Saturnalia*.)
52. Spinoza. Kuno Fischer, a. skr. I 235—595. H. Brøchner, B. Sp. H. Høffding, Sp. liv og lære. Bertholdt Auerbach, *Spinozas Werke* (på tysk, med biografi osv.). Brev nr. 74 (til A. de Burgh).
54. Steno og Spinoza. Joh. Sylvius, *N. Stenonis Occasio sermonum etc.*, fortele p. 1: *Spinosæ commercio dignus æstimatus* (N. St.).• *Epistola ad novæ philosophiæ reformatorem de vera philosophia*, Fl. 1675.
- 55 f. N. St. *Defensio epistolæ de propria conversione* p. 11. 15 f.
57. Renatus Descartes, *De homine*. Leyden 1662. Den franske original (*L'homme*) udkom 1664 og findes i 4. bind af V. Cousins udgave af *Oeuvres de Descartes*. — Bartholins breve, IV nr. 1. 26. Om Malebranche: Kuno Fischer, *Gesch. der n. Philos.* I 200.
58. *Ravnens anatomi*. Bartholin, a. skr. IV nr. 26. *Acta medica* II 144 f. N. St., *de musculis et glandulis*, 1664; p. 48: brev til V. Piso.

Side

59. Brev af 5. Marts 1663 hos Bartholin, IV 55. Borchs brev af 1. Marts, sst. nr. 51. N. St., den 30. April, sst. nr. 70. Gosch, a. sk. s. 177.
60. Stridsskrift fra julen 1662 (af N. Hoboken). Gosch, s. 157 ff. N. St., De musculis et glandulis, p. 30 ff. Bartholin, den 7. April (IV nr. 56). E. F. Koch, Oluf Borck, s. 59.
61. Defensio epistolæ de propria conversione, p. 13. 16 ff.

III. København, Paris og Florens. 1664—66.

64. Johan Stichmans død osv. Hans møntregnskab, 1662—63, bilag 3, 7 B, 17, 24 (sml. de ældre og nyere møntregnskaber). Kbhvns diplom. I 755 f. Werlauff, Holbergs 18 lystspil, s. 153 ff. Da Stichmans efterfølger Kasper Herbachs bestalling er dateret d. 2. Nov. (Rentekam. bestallingspr. 7, 103), må den første død sættes senest til denne dag; det under hans navn aflagte regnskab går til medio Nov..
65. Moderens død. Th. Bartholin, *Opuscula nova anatomica* 1670; p. 615 ff. optryk af *De hepatis exautorati desperata causa*, fra 1666 (p. 678: cum enim 1664 in urbe regia H. propter excessum matris moraretur cl. Stenonius . . .). Manni, p. 33: ricevè la dispiacente nouva della morte della madre, che raddoppiò il dolore del preceduto avviso dell' altra del padre . . . N. St., *De solido intra solidum* p. 7 (udg. 1679): coeptos de corde conatus meorum mortis interrumpabant. Nicolai Stenonis de musculis et glandulis observationum specimen, cum 2 epistolis anatomicis. Hafniæ i 4, med kobberstukket titelblad med figurer af muskler, tungen, lymfekår osv. Udgaven i Amsterdam i 12. — Th. Bartholin, a. skr. p. 677—82.
- 69 f. Mathias Jakobsens ansættelse osv. Danske kancellis sællandske tegnelse med indlæg. Rigens regnskab 1664: •30. Augustj leffuerit Nicolaus Steenszen och Jacob Kiedtzerou, som er paa regenshab for huis Guld och Sølf Arbeide, SI. Johan Stichmand Guldsmid her udi Staden, till hans k. m. fornødenhed leffueret haffuer — 300 rdl..
71. Rejsen til Frankrig. Swammerdams brev: Boerhaave i Swammerdams *Biblia naturæ*, 1737, I fol. B 2. Köln: Occasio sermonum p. 5. Gui Patin: Bartholins breve, III nr. 83.
72. Thévenot. *Biographie universelle* XLI. *Histoire de L'academie royale des sciences* 1733. Tom. I p. 1. Rejsen i de franske provinser henføres af forfatterne til 1665, men må have fundet sted året før, da, som det senere vil vise sig, ankomsten

Side

- til Italien alt sker Juni 65. Den omtales i Stenos brev i *Myologia*, p. 48. Koch, O. Borek, s. 70. Prins Jørgens rejse-regnskab i G. A. Som doktor nævnes St. først 1667 (Bartholins breve, III, personlisten; Swammerdami tractatus de respiratione usuque pulmonum, 1667, Marts); men da Manni, p. 9, erklærer, at han ikke har kunnet finde, når og hvor han er kreeret, synes dette at udelukke Italien og et senere tidspunkt.
- 75 f. Swammerdam. Hans nysnævnte disputas (p. 89 f.). Boerhaave, *het leven van J. Sw.* Deutsche Rundschau, XXII. N. St., *Myologia*, p. 83.
- 75 f. Møder hos Thévenot: *Acta medica* I 132. 200. *Journal des sçavans*, 1665, nr. XII. N. St., *Myologia* p. 101. Fabronius, *Vitæ Italarum* III 34 (her fortælles, at St. i Paris studerede kemi hos P. Borel). *Biographie universelle* (under de nævnte personer).
76. Talen om hjernen: *Discours de M. Stenon, sur L'anatomie du cerveau à messieurs de l'assemblée, qui se fait chez M. Thévenot.* A Paris 1669. 8 (60 pp.). Gosch, a. skr. s. 220–32. N. St., *Myologia*, p. 86: *Plura de cerebro dubia in illo discursu proposui, quem inter amici manus Parisiis reliqui.* *Histoire de l'Academie* I 3.
77. Tiden for Stenos ankomst til Florens. Denne sættes af de italienske biografer til forsommeren 1666, men fandt alt sted et år tidligere, som det fremgår af følgende opgivelser:
- I *«Defensio scrutiniū reformatōrum»* (p. 35) siger han selv, at han opholdt sig henved 1½ år i Italien så godt som uden at befatte sig med andet end naturens og konstens mærkværdigheder. Derefter fik han omgang med folk, for hvem de åndelige ting var af større betydning osv. Dette vilde ikke kunne siges, hvis hans ophold i Italien først daterede fra sommeren 1666, thi da hans omvendelse fandt sted den 2. Nov. 1667 og hans foregående kampe optog lang tid, det meste af et år, føres vi tilbage til sommeren 1665.
- Det samme går Maria Flavia ud fra, når hun siger at han var i Florens og kom til hende i over 2 år, før han blev bekendt med Alfieri. Hun sætter derfor hans ankomst til 1666, idet hun tror at omvendelsen først fandt sted 1669 (Fabroni, *lettere inedite di uomini illustri* II 38–44).
- I Livorno var han en Kristi legemsfest og herfra gik han til Florens, fortæller han selv. Maria Flavia tilføjer, at han kom til Florens for her at tilbringe St. Hans festen (*Lettere*, II 26. 38). Dette sammentræf var ikke muligt 1666, da de to fest-

Side

dage faldt sammen (24. Juni), medens legømsfesten 1665 faldt på en 4. Juni.

I brev af 18. Maj 1666 omtaler Magalotti det som en bekendt sag, at Steno var i Florens (Manni, p. 50: nostro Sig. Stenone).

Disse samstemmende vidnesbyrd er uimodsigelige og modsiges heller ikke af andre. Vel søger W. Plenkens (s. 29 f) at godtgøre, at Stensen må være kommen til Rom i efteråret 1665, efter først at have rejst i Frankrig; men dette mangler i virkeligheden al hjemmel. Det brev til Thévenot, hvori Steno omtaler sin rejse i Frankrigs provinser forrige efterår og vinter er udateret og må henføres til 1665, og kardinal Nerlis vage beretning fra 1677, hvori Rom nævnes foran Florens, er uden betydning. Hvad endelig hans brev fra Rom til Dr. Croone i England i *Philosophical transactions* angår, da er det ikke fra vinteren 1665-66, men fra den følgende; tidsskriftet regner nemlig året fra 25. Marts (det alm. borgerlige år i England indtil 1752), således at nummeret for mandag d. 21. Jan. 1666, i hvilket brevet findes, er udkommet år 1667 efter vor tidsregning.

Steno i Paris i Maj 1665: Koch, Oluf Borck, s. 71.

78. Th. Bartholin, *Cista medicina Hafniensis*, 1662.
80. Galilei. Fabronius, *Vitæ Italarum d. exc. I* 1-230. (Riguccio Galluzzi) *Istoria del granducato di Toscana sotto il governo della casa Medici* (edit. II). Firenze 1781. VII 240 ff.
82. *Accademia del cimento*. Sst. p. 247. Fabronius, *Vitæ III* 202. *Lettere I* 3.
83. V. Viviani. Fabronius, *Vitæ I* 307-39. Manni, *Vita del N. St.* p. 90.
84. C. Dati. *Biographie universelle*. Fabroni, *Lettere I. II* (registret).
F. Redi. Fabronius, III 278-325.
85. L. Magalotti. Sst. III 199-277.
88. N. St. om sit ophold i Florens: *Acta medica I* 205.
89. Hans stilling i Fl. Gosch (II 1, 197) antager, efter Manni (p. 48), at han alt dengang blev Cosimos lærer, men det henhører til en langt senere tid. Fabroni, *Lettere II* 24 f. Reumont, *Gesch. Toskanas I* 561. W. Plenkens, *N. St.* s. 31. G. Richa, *Notizie istoriche delle chiese Fl. VIII* 175-233 (især s. 208 f. 223). L. F. M. G. Gargioli, *Description de la ville de Fl. I* 162. 166. 302.
90. Stensens levevis i Florens. Fabroni, *Lettere II* 39 (Wichfeld s. 30: — *Stensen og toiletgenstande!*) 41. 318-27. Manni, p. 129.

Side

91. A. Borelli. Fabronius, Vitæ II 227—324. Lettere I 280.
92. M. Malpighi. Fabronius III 128—93. II 250—53. Manni, p. 33.
Ricci. Fabronius, II 200—221. Lettere II 156. 163.
93. Fabri. Lettere II 73 f. Tractatus duo etc. i Journal des Sçavans 1666, nr. 34. Biographie universelle. Nouvelle biographie generale.
N. St. Elementorum myologiæ specimen seu musculi descriptio geometrica. Cui accedunt canis carchariæ dissectum caput, et dissectus piscis ex canum genere. Ad Serenissimum Ferdinandum II magnum Etruriæ ducem. Fl. 1667. 4. Brevet til Thévenot findes p. 48—68. Gosch II 1, 198—206.
96. Henrik Meibom: De vasis palpebrarum novis epistola ad Dr. Joel Angellot. Helmstedt 1666 (dat. 6. Kal. Junii).
102. Ova viviparorum spectantes observationes, factæ jussu S. M. Ducis Hetruriæ — i Acta medica II (Kbhvn 1673) p. 219—32. (sml. 210—18) Manni, p. 52. Gosch II 1, 211.
104. Besøget i Lucca: Manni, p. 57 f.
Ricci's brev: Fabroni, Lettere II 156 f.

IV. „Omvendelsen“. 1667.

105. Auerbachs ytring: B. Spinozas sämtliche Werke, 2. auf. I xxxix.
107. Katholiker i Paris. Elisabeth Rantzov: N. St. occasio sermonum cum Joh. Sylvio, p. 6. S. B. Smith, Eleonore Kristines Jammersminde, 2. udg. s. 68. Kratman: Skand. lit. selsk. skr. 1815, s. 203. 208 fl. — Omgang med Bossuet: Manni, p. 31.
- 107 f. Steno i Livorno osv. Fabroni, Lettere II 26 f.
109. Maria Flavia. Manni, p. 45. 62 ff. Hendes beretning hos Fabroni, Lettere II 38—44. Annalenaklostret: G. Richa, Notizie istoriche delle chiese Fiorentini X 119—78. W. Plenkers (s. 41) antager fejlagtig at Maria Flavia's apothek hørte til hospitalet St. Maria nuova, ved hvilket Steno var ansat. Efter Manni (p. 45) var Redi læge ved Annalenaklostret og den som gav Steno anvisning på dets apothek. Stenos gave: Manni, p. 84. Palazzo del Nero: Gargioli, Description de la ville de Fl. II 230.
113. Ave Maria. Manni, p. 65 f.
Annunziataklostret. G. Richa, a. skr. VIII 1—113.
114. N. St. Defensio epistolæ de propria conversione, p. 18 f.
115. Sst. p. 20 f.

Side

116. Nerlis beretning: Fabroni, Lettere II 45.
Den katholske propaganda: N. St., Defensio epistolæ scrutinii reformatorum, p. 33 f.
117. Koch, Oluf Borck, s. 74 ff.
118. Pavevalget. Manni, p. 51. N. St., Occasio sermonum, p. 4. Manni, p. 210.
119. N. St. Defensio scr. ref. p. 14.
121. Omgang med katolikere. N. St. Defensio scr. ref. p. 35 Arnolfini: Manni, p. 69 ff. (Skrift af abate Don Cesare Nic. Bambacari, Delle azioni e virtù dell' illustrissima signora Lavinia Felice Cenami Arnolfini patrizia di Lucca.)
- 122 f. Manni, p. 98, efter Epistola de propria conversione. Wichfeld s. 33 følger Bambacaris unøjagtige gengivelse heraf, i hvilken bl. a. den egenlige pointe, at det er Stenos lunkenhed, som forarger Lavinia, er tabt: nihil vidisse, quod cogeret ad recedendum a religione etc. — hun vil give sit blod ad necessitatem illam tibi demonstrandam.
123. E. Savignani. Manni, p. 75. 77 (efter Bambacari). Der var også en Alessandro Savignani, som var forstander i året 1644, og Manni påstår, at det var denne, som havde med Steno at gøre (p. 83. 88). Men den samtidige erkebiskop Nerli siger, at det var Emilio († 1678). Lettere II 47. Hans kollegium hos Richi, a. skr. I 275 ff. 283.
Billetter til Magliabecchi: Manni, p. 306 ff.
125. Luther osv. N. St. Defensio scr. ref. p. 17—19.
127. Leibnitz: Tentamina theodoceæ, Frankf. et Lips. 1739, § 100. Bambacari, hos Manni, p. 76.
128. 2. Nov. 1667. Dagen og året fremgår med fuld sikkerhed af samtidige breve og aktstykker (Manni, p. 84. 90. 93. 265). Dagstiden for samtalerne med Lavinia opgiver Bambacari til om aftenen (Manni, p. 79: sull' ora del vespro), Steno selv derimod til henvend middagstid (sst. p. 238: appresso l'ora del pranzo).
130. Kongebrevet i Danske kancellis sællandske tegnelser. Vivianis brev: Manni, p. 90.

V. Geologi og theologi. 1667—72.

132. Brev fra Rom til dr. Croone Videl i England, skrevet for ikke længe siden, refereres i Philosophical transactions for 21. Jan. 1667.
Ophold i Pisa og Lucca: Manni, p. 53. 33. 57 f.
Accademia del cemento holdt iøvrigt sit sidste møde d. 5. Marts

Side

- 1667: Reumont, *Gesch. Toskanas*, s. 560. *Istoria*, VII 326.
16. Juli 1668 optoges han i *accad. della crusca*. Gosch II 1, 214.
De geologiske studiers gang: Fortalen til *De solido intra solidum*.
135. Skriftet *de solido* etc. Først udførlig omtalt af E. de Beaumont i *Annales des sciences naturelles*, XXV (Paris 1832). Senest hos Gosch, II 1, 215—19; Wichfeld, *Hist. tidsskr.*, 3. række, IV, 90—106; W. Plenkens, N. Stensen, s. 59—83. Capellini, *Di N. Stenone e dei suoi studii geologici in Italia*. (1869).
137. Leibnitz til Philip (¹/₃ 1681): *Abhandlungen der Jablonow-skischen Gesellschaft*, 1846, s. 36.
Hans kommission til Holger Jacobæus: W. Plenkens, s. 58, anm. 3. Goethe: *Briefe an und von Ulrichs*, s. 210 ff.
138. Tilbagekaldelsen før *omvendelsen*. Denne spiller en stor rolle i alle tidligere biografier, men synes nødvendigvis at måtte reduceres til en foreløbig privat opfordring fra hjemmet; det vil da ej heller kunne kontrolleres, når den er kommen ham i hænde og hvilke skibe det var, som gik fra Livorno. (Manni, p. 77. 92. Han tager fejl, når han går ud fra at det var de gallejer, som førte Cosimo til Holland, som ved denne tid afgik fra Livorno; thi C. gik denne gang til lands til Holland over Inspruck, hvor han besøgte sin søster, medens rejsen i Septb. 1668 gik til søs fra Livorno til Barcelona. *Istoria dell granducatu* VII 330. 336.)
139. Rejsen 1668—70.
17. Nov. 1668: Fabroni, *Lettere* II 163.
6. April 1669: *Sst.* I 159. Manni, p. 58.
12. Maj s. år: Brev i statsarkivet i Florens, meddelt af hr. F. R. Friis. Galluzzi, *Istoria* VII 330.
Juni: *Acta medica* I 249.
3. August: Brev i statsarkivet i Fl., i et bind med rygtitel: a S. A. S. Cavalieri da Aprile 1658 a Maggio 1670 (nr. 1082); meddelt af hr. F. R. Friis.
Manni p. 26: (om hans rejse 1664:) — Amstordam e Leida, luoghi de' suoi nobili studj fatti fin allora, per la Germania, per la Francia, in Ungheria, e novellamente in Olanda. — Prag: I opregningen af hans *culpæ* nævnes på rejsen Rom, Neapel, Wien, Prag og Amsterdam. (Sml. s. 151.)
Montanaris rejse: Fabronius, *Vita*, III p. 71 ff.
N. St., *Occasio sermonum*, p. 2: *reversus prima vice Amstelo-damum, per aliquot menses ibi morarer.* —

Side

- Billetter til Grævius af 20. April og 8. Juni 1670 på det store kgl. bibl. (Bøllings samling). Hist. tidsskrift, 3 r. IV 79 f.
143. Steno om opholdet i Amsterdam: *Occasio sermonum de religione cum Joh. Sylvio*. 1678. Sml. Joh. Sylvius, N. Stenonis *occasio sermonum cum J. S. ut et pro rom. ecclesia demonstrationes, — examinatae et correctae* (1680).
146. La Badi og A. M. Schurmann: L. H. Schmid, hist. Beschreibung der Stadt Altona, 1747, s. 233 f.
149. Jesper Køneken: Kirkehistoriske samlinger V, 225—61 (af H. Rørdam).
151. I Bandinii Bibliotheca Leopoldina Laurentiana III (Flor. 1793 fol.), som ikke findes på vore biblioteker, findes efter meddelelse af dr. J. L. Heiberg omtalt et skrift af Steno: *•auctor enumerat suas culpas et de ipsis petit misericordiam a deo;•* deri hedder det: *primo biennio et dimidio post conversionem quam tenaciter inhæri curiosus et vanis, desideravi publicationem meorum scriptorum de rebus naturalibus, qualia de examinatore librorum judicium. In itinere Romam negata elemosina in Neapolitano, in reliquis locis Vienna, Praga, Amstelodami. Reversus Italiam quomodo afficiebar hospitii splendore etc.*
153. Sysselsættelse i Florens: Manni, p. 132 f. Malpighi: Fabronius, *Vitæ III* 49. 165 ff. 192.
154. Rejse i Norditalien: Fabroni, *Lettere II* 318—27. Manni, p. 292—305. W. Plenkers, s. 84—87. Montanari: *Lettere I* 165. Redi: *Opere di Fr. Redi*. (Napoli 1778.) VI 40. Manni, p. 129: *vi facciamo un solennissimo brindisi*. Magalotti: Manni, p. 131 f.
155. Strid med Sylvius. Joh. Sylvius: N. St. *occasio etc.* p. 26. 20. p. 5: *per annum unum aut alterum sera trahitur*. *•Epistola de propria conversione•* blev trykt 1677 sammen med et andet (s. s. 194); det er optrykt hos Manni, p. 95—103.
156. Brev til Spinoza. *•Epistola ad novæ philosophiæ reformatorem de vera philosophia•* (1675); tildels optrykt hos Manni, p. 150—55.

VI. To år i hjemmet. 1672—74.

161. Helveg, Den danske kirkes historie efter reformationen I 436 ff. Danske samlinger, 2. række, III 9. 65. Stenos brev i gehejmearkivet.
162. Afrejsen fra Florens. Manni, p. 134.

Side

164. Ankomst til København. 3. Juli ses af hofetatens regnskab: 29. Juli 1673 modtog *Doctor Nicolay Stenonis* et års pension (400 rdl.) fra 3. Juli 1672 til samme dag 1673. Jakob Kitzero: Kbhvns byfogedregnskaber. Markus Silkes have, portrum og 6 våninger i Studiestræde 1668 (Kbhvns dipl. II 821 f.); 1689 J. Kitzerovs enke (sst. III 699). Ligeså hus ved Stranden (sst. II 812 og III 675). Brevet til Maria Flavia hos Manni, p. 136—40.
166. Holger Jakobsen. Danske samlinger, III 234. Hans *Sectiones anatomicæ publicæ et privatæ prosectoris incomparabilis N. Stenonii. Hafniæ 1672. 73.* på det store kongelige bibliothek: ny kongl. håndskriftsamling nr. 309^{aa}. 4. Dette håndskrift er ikke bleven bemærket af Stensens tidligere biografer; min opmærksomhed er bleven henledet på det af min kollega, hr. C. F. Bricka. Til de enkelte sektioner er føjet afbildninger af vedkommende dyr.
167. Den hængte soldat: *Acta medica*, I 169.
168. *Mercurius latino-poeticus, Hafniæ 1672. 4.*
•Et quid de nostro dices Stenone, Camoena?
non lauda, laudes nam fugit ille Sophus.
Dic solum, quicumque cupit miranda videre,
Stenonem videat, consulat atque legat.
Talibus auspiciis veneranda scientia surgit,
tali ana- florescit nostra -tomia modo. —
169. Bartholins program af 28. Jan. 1673 på det store kongl. bibliotek. Stenos tale: *Proæmium demonstrationum anatomicarum in theatro Hafniensi a. 1673*, i *Acta medica*, II 359. Af Holger Jakobsens optegnelser ses det, at den holdtes den 29. Januar 1673.
174. Stenos afhandlinger i *Acta medica* I. II. Sml. Gosch, II 1, 241 ff. Om ørnens muskulatur, A. m. II 322. 344 f.
176. Examen for jordemødre, sst. II 53 ff.
177. *Culpæ: — Dum redirem in patriam, quam tepide, quam timide, quam parum interior. Quoties ad mensas magnorum a regula cibi et mensæ defeci.*
 Katholicismen i Danmark. Helveg, Den d. kirkes hist. efter reform. I 437 ff. C. H. Brasch, *Det polske kongevalg 1674*, s. 84.
178. Johan Brunsmann. Levned hos G. L. Wad, *Meddelelser om rektorerne på Herlufsholm*, s. 171—94. Af *studiegårdens regnskaber* for året 1. Maj 1664—65 ses, at han i denne tid var præses for 4 af de 21 på regensen holdte disputaser.
179. *Epistolæ duæ adversariæ N. Stenonis et Joh. Brunsmanni ideo*

Side .

nunc editæ, ut pateat, qua frivola ratione St. lapsus sui turpitudinem honestare nitatur. Hafniæ 1680. — W. Plenkers, N. St., s. 103 ff.

182. Fabronius, Vitæ III 50: Interdum etiam ferre debuit accusatores acres et molestos, qui ei probro verterent, quod Lutheranorum castra deseruisset. Quapropter ut catholicæ religionis securius vacaret, tanquam in portum in aulam Cosmi Medicei confugit —.
- Magalotti i Kbhvn. Fabronius III 226 f. Theatrum Europæum XI 588. Starbäck, Berättelser ur Svenska hist. XVI 22.
183. Brev til Griffenfeld i gohejmearkivet.
184. Scrutinium reformatorum ad demonstrandum, reformatores morum in ecclesia fuisse a Deo, reformatores autem fidei non fuisse a Deo. 1677. To år efter udkom: Defensio scrutinii reformatorum; heri oplyses, at hint første skrift var ældre: «— quod primo tantum descriptum ad aliquot annos privatim amicis communicavi, inde . . . excusum publici juris feci», og nærmere: «4 annorum spatio et quod excedit, quo hoc scriptum diversis communicavi, neminem inveni, qui se inde offensum testaretur, licet aliis meis scriptis non eandem exhibuerint moderationem» (p. 3). — Disse «4 år og mere» skal regnes tilbage fra Nolds disputas, Oktober 1678.
186. Brunsmands brev i kongl. bibliothek: Ny kongl. samling 1993. 4 (epist. 38, s. 38). Her nævnes ligeledes hans senere brevvevling med Stono, 1684 (B. d. 16. Avg.; St. d. 29. Nov.; B. d. 6. Dec.); selve brevene er trykte i Dänische Bibliothek VI 366. 372. 379.
- Anna Kitzerov nævnes første gang som enke i mandtallet under 16. Juni 1674; hendes mand levede endnu 4. Dec. 73. En datter Anna ægtede kræmmeren Johan Hesselberg, som fik huset († c. 1704); en anden nævnes som ugift 1705. Senere tabes deres spor.
- Guldkæden af Joh. Fredrik: Manni, p. 232. Swammerdammi Biblia naturæ, ed. Boerhaave 1737. I. Vita.
187. Redis brev til Baldigiani, 2. Dec. 1674: Manni, p. 143.

VII. Nils Stensen som præst og biskop. 1675—86.

188. Brev af 29. Sept. 1674. Smst.: . . Redi, si pensa, che stamperà qui in Firenze la sua pure Storia naturale de' nicchj ed altre cose simili ad istanza di queste serenissime altezze. Gosch (II 1, 243) har misforstået det som om talen var om et skrift om grotter (niche).

Side

- Ferdinands opdragelse. Fabroni, Lettere inodite II 25.
189. Culpæ: Circa instructionem principis quot defectus præparationis, quam imperfecta attentio, quot humani respectus! Skrifterne fra 1675. 1) Nic. Stenonis ad virum eruditum, cum quo in unitate S. R. E. desiderat æternam amicitiam inire, Epistola detegens illorum artes, qui suum de interprete S. Scripturæ errorem S. Patrum testimonio confirmare nituntur. Florentiæ 1675. 4. Pag. 1—14 [findes på universitets-bibliotheket]. 2) N. St. ad virum etc. Epistola exponens methodum convincendi acatholicum juxta D. Chrysostomum. Ibidem 1675. 4. Pag. 15—30 [meddelt mig i afskrift efter et exemplar i hof- und staats bibl. i München af min kollega, hr. V. A. Scher]. 3) N. St. ad novæ philosophiæ reformatorem de vera philosophia Epistola. Ibid. 1675. 4. Pag. 31—42. [Manni, p. 150—55; det manglende har jeg afskrevet efter et exemplar, som blev udlånt hertil fra bibliotheket i Göttingen.]
190. Præstevielsen osv. Erkebiskop Nerlis beretning hos Fabroni, Lettere inedite, II 45—49. Manni, p. 263—69.
191. Trutwin: Manni, p. 158 ff. Holger Jakobsen og brødrene Bartholin: sst. p. 163 f. Danske samlinger III 236.
192. Ole Borch: Brevet i Bøllings samling på det kongl. bibliothek, trykt i Hist. tidsskrift 3. række, 4, 81 ff. Tiden for dets affattelse fremgår deraf at Borch er rektor (Maj 1675—76) og at kardinal prins Leopolds død (Nov. 75) omtales.
193. N. St.: Scrutinium reformatorum, ad demonstrandum reformatores morum in ecclesia fuisse a deo, reformatores fidei non fuisse a deo. Florentiæ 1677. 4. Pag. 43—50. [Lånt hertil fra bibl. i Göttingen.] Tysk oversættelse: Scr. reform., das ist: kurtzer und klarer Beweis etc. Hannover 1678 [findes på det kongl. bibl.].
194. N. St.: ex pluribus ad J. Sylvium, Calvini dogmata Amstelodami docentem, ante quinquennium et quod excedit scriptis, binæ epistolæ, altera de propria conversione, altera de infelici ipsius Sylvii ad geminum ipsi propositum syllogismum responso. Fl. 1677 4. Pag. 51—58. [Lånt hertil fra Göttingen; det første brev er helt aftrykt hos Manni, p. 95—103. W. Plenkers går fejlagtig ud fra, at dette udkom alene; s. VII. 37 osv.]
195. Bispevielsen. N. St. skriver fra Rom den 15. Sept.: . . . messomi il rochetto lunedì passato, e preparandomi la consecrazione per le mani del Sig. Card. Barbarigo domenica prossima (Manni, p. 167). Da 15. Sept. 1677 (ny stil) var en onsdag, falder dagene som i texten anført og som Wichfeldt alt har bemærket (anf. skr. s. 57). W. Plenkers's forment-

Side

- ligo rettelse hortil (anf. skr. 128) beror på en dobbelt fejltagelse, såvel af textens mening som af årets kalender.
Venedig osv. Strobel, Neue Beiträge z. Literatur V 373 fl.
W. Plenkers, anf. skr. s. 129 ff.
196. Livet i Hannover. La vie de N. Stenon Danois Evesque de Titiboli. Ecrit de Mr Rose gentilhomme de Livonie converti du Luther. (Håndskrift i ny kongl. saml. 2124. 4.) Manni har brugt en beretning af to øjenvidner fra Hannover (N. di Francesco Graziani og Maria Teresa du Verges) nedskreven 1700, opbevaret i Arnofiniernes arkiv i Lukka (p. 229 ff.). Kapellanen Kasper Schmals beretning (fra 1687) hos Manni, p. 251 ff.
198. -Via Stenonis ad papatum.- Kendes kun af omtale; det er forgæves eftersøgt i de hollandske biblioteker.
N. St. episc. Tit., vicarii apost. etc. Occasio sermonum de religione cum Joanne Sylvio. Hannoveræ 1678. 4. Pag. 1—12. [Kongl. bibliotek.]
N. St. Examen objectionis circa diversas scripturas sacras et earum interpretationes tanquam divinas à diversis ecclesiis propositas. Dno J. Sylvio per litteras a. 1670 transmissum modò distinctius et auctius in lucem editum. Ubi omnes, qui reformatos se credunt, nobis nulla unquam fidei reformatione indigis objiciunt: se solos certos esse, quod deo credant, nostram autem fidem non divina sed humana autoritate niti.
Han. 1678. Pag. 13—20. [Kongl. bibl.]
N. St. occasio sermonum cum J. S. ut et pro Romana ecclesia demonstrationes, examinatae et correctae per Joh. Sylvium oeslesiasten Amstelodam. Amstd. 1680. 68 sider. [Kongl. bibl.]
199. J. W. Bajer, Dissertatio theol., qua Dr. N. Stenonis, ex medico Lutherano episcopi Titⁱ — argumenta præcipua pro deserenda religione Luthero-Euangelica et amplectenda pontificia discutuntur. Jenæ 1678. 4. Otto v. Bielefeldt er respondens, 19. Okt. — Om hans personlige forhold, se Dän. Bibl. VI 387 ff.
200. Disputatio prior contra plur. reverend. Dr. N. Stenonis, ep. T. Scrutinium reformatorum, præside Chr. Noldio, ss. theol. prof. prim., respondente G. J. Bonsach. Hafn. 1678. 4. Sml. Birkerods dagbøger, s. 195.
Bajer: De purgatorio pontific. Jenæ 1678.
N. St. Tractatus de purgatorio, cum discursu, utrum pontificii an protestantes in religionis negotio conscientiaæ suæ rectius consulant. Hann. 1678. [I tysk samtidig oversættelse på det kgl. bibl.]

Side

201. N. St. Defensio et plenior elucidatio epistolæ de propria conversione. Hannov. 1680. 4. Pag. 1—32.
Continuatio defensionis epistolæ de propria conversione. Pag. 33—66. [Kongl. bibl.]
N. St. Defensio et plenior elucidatio scrutini reformatorem. Hannov. 1679. Pag. 1—36. [Kongl. bibl.]
Disputatio posterior . . . pr. Noldio . . . Hafn. 1679.
Bajer, Scrutinium scrutatoris contra anonym. pontif. Jenæ 1685 (W. Plenkers, s. 152).
N. St. Varia occasio sermonum cum J. Sylvio etc. omnia examinata et correctæ per J. Sylvium. Amst. 1682. [Forefunden og beskrevet af kand. V. A. Seehor i bibl. i München. Det er bogen fra 1680 med nyt titelblad og en anselig forøgelse, som gennemgår Stenos senere skrifter, ss. 69—143.]
202. Colloquia tria cum Dr. Stenone et pat. Sevenstern Jesuita a Joakimo Hildebrando. Håndskrift på universitetsbibl., Fabricius's samling nr. 80. 4.
Reunionsforsøgene: W. Plenkers, s. 135 f.
204. Ophold i Münster. W. Plenkers, s. 157—70.
205. Culpæ etc. (se til s. 151) opregner en række forsømmelser i embedsførelsen.
206. Parochorum hoc æge, seu evidens demonstratio, quod parochus tenetur omnes alias occupationes demittere et suæ attendere perfectioni, ut commissas sibi oves ad statum salutis æternæ ipsis a Christo preparatum perducatur. Flor. 1683. Censur af Januar 1683. Manni, p. 186 ff.
Ophold i Hamburg. W. Plenkers, s. 171—84.
208. Jesuitermissionen i Norden 1682: Nordalbingische Studien VI 248 ff.
209. Trier. Lettres de M. Antoine Arnauld. Nancy 1727. IV p. 341. 365—402. Sml. W. Plenkers, s. 192.
213. Graven i Florens er ofte omtalt og gravskriften meddelt af Wichfeld, s. 78, og Plenkers, s. 203. I året 1883 oprejstes der i samme kirke en ny mindesten med buste af billedhuggeren Vincenzo Consani; beslutningen herom fattedes i September 1881, da medlemmerne af den geologiske verdenskongres i Bologna gæstede hans grav (Plenkers, s. 88).
A. Humboldt, Kosmos, II s. 318.
214. N. M. Petersen, Bidrag til den danske literaturs historie, 2. udg. III s. 208—22.
Nærværende fremstilling er i det væsentlige udarbejdet i året 1877, men fremtræder her i en betydelig forkortet skikkelse.